

VIGILIA

1995 / 5

A háborúról és a békéről

SOMFAI BÉLA, BOLBERITZ PÁL ÉS SZÁVAI JÁNOS ÍRÁSA

PILINSZKY JÁNOS: **Naplójegyzetek II.**

GION NÁNDOR: **Szomorú Langaléta Négerék**

Beszélgetés Vásáry Tamással

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Véget ért a háború?	321
SOMFAI BÉLA:	Katolikus tanítás a háborúról és a békéről	322
BOLBERITZ PÁL:	Igazság és bűn	329
SZÁVAI JÁNOS:	A béke viszonylagossága	337
SALACZ GÁBOR:	Az egyház az üldözöttek védelmében (II. rész)	344

SZÉP / ÍRÁS

PILINSZKY JÁNOS:	Naplójegyzetek (<i>Agnus Dei; Fehér papírlap</i>)	354
GION NÁNDOR:	Szomorú Langeléta Négerék (<i>elbeszélés</i>)	362
GREGUSS SÁNDOR:	Halvány rózsa a kerti éjben; A vadász (<i>versek</i>)	369
CARL ZUCKMAYER:	Egy születés története (<i>elbeszélés, Schein Gábor fordítása</i>)	370
GIUSEPPE UNGARETTI:	Tó hold hajnal éjjel (<i>vers, Szabó Ferenc fordítása</i>)	376
STEINERT GYULA:	Budapest ostroma egy orvos szemével	377

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

CZIGÁNY GYÖRGY— LUKÁCS LÁSZLÓ:	Vásáry Tamással	389
-----------------------------------	-----------------	-----

SZEMLE

(Részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	396
---	-----

Véget ért a háború?

Ötven éve befejeződött a második világháború. Elmondhatjuk, eredményként, hogy a harmadikat eddig sikerült elkerülni. De az igazsághoz az is hozzátartozik, kudarcként, hogy tucatjával folynak azóta is a háborúk szerte a Földön. Az öldöklésnek ezt a megszakítás nélkül tartó tébolyát úgy megszoktuk, mintha életünk elkerülhetetlen része lenne. Népek és törzsek, társadalmi és vallási csoportok csatáznak egymással, megszámlálhatatlanul sok halottat, sebesültet, testi-lelki nyomorékot hagyva maguk után.

S a testvérgyilkos indulat nemcsak a harctereken tombol, hanem a közélet szinte minden területén, sőt akárhányszor a magánéletben is. A másik letiprására nemcsak aknákat és géppisztolyokat használ, hanem kifinomultabb, ártalmatlannak látszó, egyéb eszközöket is. A gyilkosok új neve nem katona, hanem terrorista. Megjelentek a repülőtereken és az utcákon, békésen járkáló, gyanútlan és ártatlan emberek között. A terrorizmus eluralkodott a sajtóban is: emberek életét, becsületét, egészségét tönkre lehet tenni újságcikkek hecckampányával is. Az erőszak befurakodott az otthonokba: nemcsak a lakásba betörő bűnözők, hanem az egymást agresszív indulatokkal sértő-kínzó családtagok révén is.

A világháború befejeződött, de a háborúskodás folytatódik. Mit tehetünk ellene mi, akik embereknek s nem vadaknak tartjuk magunkat? Mit a keresztények? II. János Pál pápa nemrég tette közzé enciklikáját az élet védelmében. Benne az egyház tekintélyének teljes súlyával szögezi le: *Minden ártatlan emberélet közvetlen és szándékos kioltása súlyos bűn.* Az ENSZ az 1995-ös évet a tolerancia évének nyilvánította. A szervezetnek — alapokmánya szerint — elő kell mozdítania a megértést, a toleranciát és a barátságot minden nemzet, faj és vallási csoport között. A Szentírás nemcsak a „másik” kényszerű „elviseléséről” beszél, hanem a föltétlen, még az ellenséget is magába foglaló felebaráti szeretetről: *„Viseljétek el egymást szeretettel.”*

Hogyan lehet nevelődnünk a toleranciára, egymás megértésére, megbecsülésére, az ütköző érdekek ésszerű és igazságos egyeztetésére? Az egyház a párbeszéd szellemét sürgeti a konfrontálódás helyett; az eltérő nézetek, hagyományok és szokások türelmes megismerését és megértését az egyeduralomra törés helyett; az igazság alázatos keresését saját igazunk szenvedélyes és elvakult hangoztatása helyett; a másik tisztületét az előítéletek és a megvetés helyett, a szeretetet az erőszak helyett.

Katolikus tanítás a háborúról és a békéről

SOMFAI BÉLA

Sárszentmiklóson született 1932-ben. 1952-től jezsuita szerzetes, 1961-ben szentelték pappá. Jelenleg a Torontói Egyetem, a Szegedi Hittudományi Főiskola, a Szent-Györgyi Albert és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem tanára.

A múlt század második felében az egyház megszabadult a politikai hatalommal járó felelősségtől. Így kizárólag az Evangélium fényében értékelheti a modern élet eseményeit, és nyilatkozhat az erkölcsi renddel, az emberi méltósággal kapcsolatos kérdésekről. Erkölcsi tekintélye is jelentősen megnövekedett ideológiailag megosztott világunkban. Az Evangéliumhoz ragaszkodva, küldetését teljesíti a világban, amikor „Isten dicsőségére a békét erősíti, anélkül, hogy leereszkedne a napi politika problémáinak színvonalára”.

A második világháború befejezésére emlékezve felidézzük a világtörténelem legpusztítóbb drámáját, és azt a nehezen megszerzett tapasztalatot, hogy a tartós békét nem lehet egy újabb háború félméivel biztosítani. A katolikus tanítás fejlődésének összefoglalása arra is figyelmeztet, hogy a béke igazi biztosítéka az erőszak minden formájának elszánt visszautasításában rejlik.

Az erőszak alkalmazása végigkíséri az emberiség történetét, ugyanakkor a vallástörténelem tanúskodik egy olyan aranykor létezéséről is, amelyben harmónia és igazság uralkodott. A nagy vallások mind foglalkoznak az emberölés és a háború szabályozásával, de csak a hinduizmus janinista változata tiltja feltétel nélkül az élet kioltását. Követőinek véleménye szerint a megszentelődésnek a legfontosabb feltétele az, hogy az ölésre irányuló ösztönös hajlam minden formáját gyökeresen kiirtsuk magunkból.

A Biblia tanítása

A háborúra és a békére vonatkozó keresztény álláspont kialakulásában a zsidóság felfogása döntő szerepet játszott. Az elnyomás elleni küzdelem és a jogos háború gondolata mélyen gyökeredzik a zsidó történelemben és hagyományban. A hadviselő Isten képe, aki népét támogatja az Ígéret Földjének és vallásuk tisztaságának fegyver általi megszerzésében, gyakran megjelenik, a *Szentírásnak* a pusztai vándorlásra és a királyság korára vonatkozó könyveiben, például a *Törvények*, a *Bírák* és a *Királyok könyveiben*, de a próféták írásaiban és a zsoltárokból is.¹

¹Törv 1,30; 20,4; Józsa 2,24; Bir 3,28

nem hagyja el népét megpróbáltatásaiban, hanem megszabadítja őket üldözőiktől, és visszaállítja Dávid királyságát. Ezért Jézus korában a jövőendő Messiás Királynak már elsősorban politikai szerepet tulajdonítottak. Így érthető az a konfliktus, amit Jézus politikamentes tanítása és minden erőszakot visszautasító magatartása okozott.

A háború az Újszövetségben

Az *Újszövetség* nem foglalt állást a háborúval kapcsolatban. A szentírók azt az élet tényének tekintették, és ítélet nélkül haladtak el mellette. Az őskeresztény gondolkodás középpontjában Isten Országáé és Krisztus második eljövetele állt. Az emberi élet minden más problémája ebben az összefüggésben kapott szerepet és jelentőséget. Az *Ószövetség* messiási békéje Jézus Krisztus áldozatában vált teljessé. Amint Szent Pál mondja, úgy tetszett a Mennyei Atyának „...hogyan általa békítsen ki mindent a földön és a mennyben, minthogy Ő a kereszten békességet szerzett”.² A háborúra és hadviselésre vonatkozó kifejezések is ebben az összefüggésben kaptak értelmet az *Újszövetség* lapjain. A hadviselő Isten képét az *Apokalipszis* Istenének képe váltotta fel, aki a Sátánnal vívja meg végső küzdelmét. Ebben a harcban a Bárány lesz a győztes.³ A hadviselés jellegzetes eszközei is új jelentést kaptak. A „kard” a megosztottság jele⁴: Jézus nem békét, hanem az Isten szavát hozta, ami „eleven, átható és minden kétélű kardnál élesebb...”⁵ Az efezusi levélben a fegyverzet új, lelki értelmet nyert, amennyiben a keresztény elsősorban a Sátán cselvetései ellen „fegyverzi fel magát” az „Igazság övével”, a „megigazulás páncéljával”, az „üdvösség sisakjával” és a „lélek kardjával”.⁶

² Kol 1,20

³ Jel 17, 14

⁴ Mt 12,34

⁵ Zsid 4,12

⁶ Ef 6,13-17

⁷ Mt 8,5-13; Jn 46-53

⁸ Lk 22, 51

Jézus környezetében katonák is megjelennek.⁷ A Getszemáni kertben tett megjegyzése szerint a kard használata az erőszak útját nyitja meg.⁸ Ugyanakkor példabeszédben fenntartás nélkül utalt a háború tényére, és dicsérte a százados hitét is, anélkül, hogy foglalkozásáról ítéletet mondott volna. Mindezek ellenére a keresztény hit és a katonai szolgálat összeegyeztetése Nagy Konstantin császár idejéig nem volt egyértelmű az egyházban. Az *Újszövetségben* található megállapításoknál is fontosabb volt ugyanis Jézus személyes példája. Ő az erőszakot nem viszonozta, a rosszért megbocsátással fizetett, és a Hegyi Beszédben adott tanítását földi életében következetesen valóra is váltotta. Az erőszak gyakorlásától mindenben távol tartotta magát, életének ellenségeiért való fölládozása árán is. Ez a lelkület Szent Pál szavaival mindent eltűr, mindent remél, mindent elhisz és mindent elvisel.⁹ A feltámadt Krisztus első adománya a béke, az a béke, amit a világ nem tud megadni,¹⁰ de ez csak Krisztus második eljövetele után valósul meg teljes mértékben. Ennek az eseménynek a közeli reménye adta meg az alapot a háború megítéléséhez. Az első századok kereszténysége pacifista volt. Erre sok bizonyíték található az őskeresztény irodalomban.

Mielőtt a hadviselés kérdésében más álláspont alakult volna ki,

A Szent Pál-i lelkület

⁹ 1Kor 13

¹⁰ Jn 14,27

meg kellett érteniük, hogy az Úr dicsőséges eljövetele nem közeli esemény, hanem a világtörténelem végpontja. Minél tovább tartott a világ számukra, annál fontosabbá váltak annak problémái is. Az egyre növekvő egyház tehát lassan kialakított egy új, „átmeneti időszakra” vonatkozó erkölcsi felfogást. Az evilági feladatok gyakorlása az Isten Országának végső győzelmét készítette elő.

A történelem századaiban

A biztosnak tekinthető adatok szerint keresztények csak a 3. századtól voltak találhatóak a római hadseregben. Ebben szerepet játszott a kötelező császárkultusz és a pogány társadalmi renddel szemben érzett keresztény ellenszenv is. Celsus a 2. század hetvenes éveiben úgy gondolta, hogy a keresztények mind pacifisták. Az apologéták tanúsága alátámasztotta ezt a véleményt. Antióchiai Szent Ignác szerint „semmi sem jobb a békénél, ami minden háborúnak véget vet a földön és a mennyben is”.¹¹ Szent Jusztin vértanú Antonius Pius császárnak írt *Apológiájában* azt mondta, hogy a keresztények elfordultak a háborútól, a kardból ekét csináltak, és „kegyeletet, igazságot, valamint emberszeretetet gyakorolnak”.¹² Szent Ireneusz, Lyon püspöke a 2. század vége felé is azt mondta, hogy a keresztények nem tudnak harcolni, mert amikor arcuk egyik oldalát megütik, odatartják a másik oldalát is. Ezzel nagy tiszteletnek örvendő szentek és vértanúk szavait és példáját idézte.

¹¹ Ef 13,2

¹² I. Apologia 39

A 2. század nyolcadik évtizedében már mutatkoztak a változás jelei. Marcus Aurelius egyik Duna menti légiójában már lehettek keresztények is. Tertullianus pedig azt állította, hogy a keresztényeket a császári palotában, a szenátusban és a fórumon is meg lehet találni. A század második felében már vannak utalások katonavértanúkra, akik megtagadták a fegyverhaszalatot háborúk idején. Nagy Konstantin császár idejében a keresztények ellenségből szövetségessé váltak, amivel azonban az is együtt járt, hogy a kard a keresztények oldalára került. A birodalom politikai egységének megőrzése elsősorban annak a közösségnek lett a feladata, amely az ideológiai egység letéteményesévé vált. Az új államvallásnak tehát szembe kellett néznie a hadviselés dilemmájával. A kereszténység jövője és biztonsága most már összefüggött a birodalom fennmaradásával.

A konstantini fordulat

**Szent Ambrus és
Szent Ágoston**

A hadviselés ártékelése Nyugaton Szent Ambrus írásaiban jelenik meg a század második felében. Ő milánói püspökké való megválasztása előtt Észak-Itália katonai parancsnoka volt. A barbárok elleni katonai védekezés szerinte nemcsak a kereszténység politikai életterét, hanem a hit tisztaságát is biztosította. Az Ígéret Földjének katonai elfoglalására vonatkozó szentírási parancsra alapozta véleményét. Kánaán meghódításából a katonai szolgálat fontosságát bizonyította, a pogány bölcselőtől, Cicerótól pedig az igazságos hadviselés szabályait vette át.

Hippóban, Szent Ágoston városában a légiók nemcsak a fennálló politikai és társadalmi rendet, hanem a virágzó keresztény közösséget is védelmezték a barbárok támadásaitól. A politikai hatalom védelmét ekkor már nem lehetett elválasztani a kereszténység biztonságától. Szent Ágoston mesterétől, Szent Ambrustól átvette a pogány gondolatvilágból származó igazságos háború tanát, és azt beleillesztette teológiai rendszerébe, amely a klasszikus kultúra és a keresztény gondolatvilág első nagy szintézise volt. Szerinte a háború a bűnnel terhelt világban kikerülhetetlen. Az *Isten városáról* írt munkájában a természettörvény és az istenszeretet alapján érvelve azt állította, hogy az erkölcsileg igazolható háború célja az igazság és a béke megteremtése. Az uralkodó feladata ez, aki ennek létrehozásával valójában szeretetet gyakorol ellenséggel és baráttal egyaránt. Ez az eredmény közömbösíti a háborúval járó erőszakot, és mentesíti a katonákat az emberölés bűnétől is. Az igazságos háborúban ők ugyanis pusztán a törvény eszközei; kötelesek abban részt venni, és a kegyetlenséget elkerülni. A háború igazságosságáról egyedül az uralkodó alkothat ítéletet.

Ez a szemlélet lassan megváltoztatta a kezdetben kialakult álláspontot, és utat nyitott a hadakozó kereszténység hosszú, de csak ritkán példamutató történelmének. A politikai életben egyre nagyobb szerepet játszó pápaság történelmében ki kell azonban emelni I. Miklós pápa (825-867) prófetikus tanítását. Borisz cárnak adott tanításában elítélte az erőszakos hittérítést, és a háborút az ördögi családtság gyümölcseinek nevezte, noha megengedte annak kikerülhetetlen szükségét önvédelem céljából. Borisz kérdésére, hogyan készüljön fel a háborúra mint keresztény uralkodó, enyhe szarkazmussal így válaszolt: „Menj el a templomba, imádkozz, bocsáss meg a bűnösöknek, hallgass misét..., gyónd meg bűneidet a papoknak..., szabadítsd fel a rabszolgákat... és adj alamizsnát a szegényeknek.”¹³

Szent Tamás közvetítésében a Szent Ágoston-i álláspontot fogadta el a középkori teológia is. De már egy évszázaddal korábban a *Decretum Gratianum* is a harcos Dávid király példáját vette alapul és azt állította, hogy az igazságos háborúban való részvétel Istennek tetsző cselekedet.¹⁴ Néhány évszázaddal később II. Gyula pápa meg is valósította ezt a példaképet. A vértől egyre jobban átitatott évszázadokban azonban a béketűrés és erőszakmentesség eszménye nem halt ki teljesen: tovább élt a 13. század százazreket lelkesítő békemozgalmaiban, a betegápoló rendekben, a hithirdetés békés eszközeit használó ferences közösségek munkájában, valamint a ferences harmadrendben, melynek tagjai visszautasították a fegyverhasználatot. A mozgalom erejére jellemző, hogy a 14. század végén már 1500 közösségük volt Európában. A hivatalos egyház politikai befolyását ebben a korszakban elsősorban arra használta, hogy a fegyveres konfliktusok pusztító erejét törvényesen korlátozza fegyverszünetek és békeszerző-

¹³ R. Sullivan: *Kahn Boris and the konversion of Bulgaria*, *Studies in Medieval and Renaissance History*, 3(1966), 127-128

¹⁴ II. pars, XXIII. I-VII.a

dések közvetítésével, valamint a hadviselés módszereinek korlátozásával.

A vallásháborúk és a gyarmatosító háborúk kora a kereszténység békéhez való viszonyának mélypontját jelentette. Ebben a korszakban a békeszeretet és a béketűrés eszményét elsősorban a humanista irodalom őrizte, valamint azoknak a missziós rendeknek a példája, amelyek a latin-amerikai gyarmatok leigázott lakosságát igyekeztek megtéríteni és a végső pusztulástól megmenteni. Sajnos, nagyon kevés sikerrel. Lényegében eredménytelenek voltak azok a pápai, zsinati és püspöki rendelkezések is, melyek a hódítók kegyetlenségét és a meghódított népek kizsákmányolását próbálták enyhíteni. 1632-ben sikertelen maradt VIII. Orbán pápa próbálkozása a harmincéves háború befejezésére. Francisco de Vitoria a természettörvény és az igazságos háború feltételeit alkalmazta a gyarmatosító háborúkra, ugyancsak sikertelenül védve az indiánok személyes és nemzeti jogait. Francisco Suarez a nemzetközi jog alapelvét dolgozta ki és azt bizonyította, hogy a szuverén nemzetek közösségének érdekeit szolgálja az, ha konfliktusaik rendezésében továbbra is elismerik a pápaság nemzetközi tekintélyét. A felvilágosodás és az abszolutizmus korában azonban tovább csökkent a belsőleg már megosztott egyház befolyása a politikai életben. Jól illusztrálják ezt a pápák sikertelen békeközvetítő kísérletei a 19. század folyamán.

Az egyház a 20. században — a II. Vatikáni zsinat

A második világháborúban XII. Piusz a békeközvetítés reménytelen igyekezete helyett a háború borzalmainak csökkentésére és az ártatlan áldozatok védelmére fordította figyelmét. Karácsonyi szövegeiben egyre élesebben bírálta a rettenetes kegyetlenséggel folytatott totális háborút. 1944 karácsonyán egy lépéssel továbbment és elítélte a támadó háború minden formáját.¹⁵ Az igazságos háború hagyományosan elfogadott okait tehát leszűkítette az igazságtalan támadással szembeni védekezés lehetőségére. A jogsérelem megtorlását vagy az elrabolt javak háborús eszközökkel való visszaszerzését kizárta. Ezek megelőzése vagy orvoslása az Egyesült Nemzetek feladatává vált. Mint ismeretes, a szervezet alapokmányának kidolgozásában XII. Piusz nagyon fontos szerepet játszott. A Magyarországon lezajló tragikus eseményekre utalva, 1956 karácsonyán azonban újra hangsúlyozta, hogy a fegyveres védekezés jogáról az igazságtalanul megtámadott nemzetek nem mondhatnak le. Szent Ágostont ismételve azt is tanította azonban, hogy a háború igazságosságának eldöntése a törvényes hatalom gyakorlóinak a feladata. A jogos nemzeti önvédelmet biztosító háborúban tehát a katolikus hívő „nem hivatkozhat saját lelkiismeretére a katonai szolgálat megtagadásában”. A hívő keresztény lelkiismeretét csu-

¹⁵ Pacem in terris, 127

pán a hadviselés „emberséges” módjának megőrzése kötelezi. Az osztrák Franz Jägerstetter, aki lelkiismeretére hivatkozva megtagadta a katonai szolgálatot Hitler hadseregében, ugyanezt az intelmet kapta püpökétől. Prófétai magatartásáért hamarosan boldoggá avatják.

XXIII. János pápa a háborúról

XXIII. János pápa olyan képet adott a papságról a világnak, ami már egy évezrede feledésbe merült hagyományt állított vissza jogaiba. 1963-ban a *Pacem in terris* című körlevelében három fontos lépést tett az igazságos háború hagyományának megváltoztatására. Véleménye szerint a teljes leszerelés az egyetlen lehetséges út az igazi béke megteremtéséhez. Az igazságos háború hagyományára már nem hivatkozott, ellenkezőleg úgy vélte, „a mi korunkban, amely az atomerővel dicsekszik, nem gondolhatunk arra, hogy a háború lehetne a megsértett igazság orvoslásának eszköze”.¹⁶ Mivel megállapítása nem tett különbséget a védekező és a támadó háború között, egy lépéssel közelebb vitte az egyház tanítását a pacifizmus elismeréséhez.

¹⁶ *Documenti Ufficiali della Santo Sede* 1963—67, Vol. 7. Edizione Dehoniana Bologna, 80

A II. Vatikáni zsinat tudatában volt annak, hogy a háború veszélye továbbra is fenyegeti a világot, ezért „...nem lehet megtagadni a kormányoktól az igazságos védekezés jogát, feltéve, hogy már kimerítették a békés megegyezés minden lehetőségét...” Ugyanakkor dicsérte az erőszakmentesség példáját azokban, „akik a jogaikért folytatott küzdelemben lemondanak az erőszakos cselekményekről, és a védelemnek azokhoz az eszközeihez folyamodnak, melyek rendelkezésre állnak a gyengébb félnek is; feltéve, ha ez mások vagy a közösség jogainak és kötelezettségeinek sérelme nélkül történhet”.¹⁷ Ezenfelül másfél ezer év álláspontját változtatta meg azzal, hogy megengedte a fegyverviselés kötelességének visszautasítását lelkiismereti meggyőződésre való hivatkozással, és arra szólította föl a törvényhozó testületeket, hogy a szolgálat más formáját biztosítsák az ilyen állampolgárok számára.¹⁸ A totális háború, az elrettentést szolgáló fegyverkezési verseny és a tömegpusztító fegyverek használatának elítélésén kívül a Zsinat azt is hangsúlyozta, hogy a békét nem lehet pusztán a háborútól való félelemmel fenntartani. Az igazi béke nemcsak az igazságnak, hanem „...a szeretetnek is a gyümölcse, azé a szereteté, amely nem nézi, hogy mit nem kíván már az igazságosság”.¹⁹ A Zsinat tehát magáévá tette a háborúk borzalmaiból leszűrt tapasztalatot: az igazságos háború tana nem képes az emberi gyűlölet fékentartására. Az erőszakkal szembeni keresztény magatartásnak van más módja is. Minden háború rossz és feltétlenül elkerülendő. Noha az igazságos védekezéssel járó kisebb rossz végső esetben megengedhető, szükség van a Hegyi Beszéd és Krisztus béketűrő életpéldájának prófétikus megvalósítására is. A Zsinat tanítása tehát a pacifista magatartás lehetőségének elismerésével a keresztény hagyomány teljes gazdagságát állította újra a

¹⁷ *Gaudium et spes*, 78., 79

¹⁸ GS 79

¹⁹ GS 80,81

**Az amerikai püspöki
kar a békéről**

világ elé. Erre hivatkozva ítélte el megkülönböztetés nélkül minden háborút VI. Pál pápa is az Egyesült Nemzetek közgyűlésén.

Amíg a pápa az igazságos háború hagyományából indult ki, és a kölcsönösen ellenőrzött és fokozatos leszerelés lehetőségének biztosítása mellett foglalt állást, az amerikai püspöki kar békéről írt levele kifejezetten elismerte az erőszakmentesség prófétai magatartásának fontosságát is. A Zsinat tanítására hivatkozva a püspökök elítélték az atomfegyverek első használatának lehetőségét: „Nem tudunk elképzelni olyan előadódható helyzetet, amely erkölcsileg lehetővé tenné az atomfegyvereknek akár a legkorlátozottabb mértékű alkalmazását is. Ez a lépés ugyanis aránytalanul felfokozná az összecsapás intenzitását és az egész világra kiterjedő atomháború veszélyét.”²¹

²¹ NCCB *The Challenge of Pace* 120

Ez a körlevél a modern tanító egyház első olyan dokumentuma, amely a hagyomány és a teológia álláspontjának gondos vizsgálata alapján kifejezetten állítja azt a tényt, hogy a pacifizmus és az igazságos háború teológiai alapjai „...egyaránt megtalálhatók a keresztény hagyományban; mindkét álláspont hozzájárul ahhoz az egységes felfogáshoz, ami az emberi béke megvalósításához szükséges. A két felfogás kiegészíti... és az eltorzulástól megóvjá egymást.”²² A Szentatya szavait idézve hangsúlyozzák, hogy csak a háborúra vonatkozó álláspontunk radikális megváltoztatásával tudjuk elkerülni a nukleáris konfliktust, a fegyverkezési versenyt és az atomkorszak zsarolási lehetőségében rejlő erkölcsi veszélyt, „amely az emberiséget az állandó terror vagy a feltétel nélküli megadás elfogadhatatlan dilemmája elé állítja. A béke megteremtése nem esetleges lehetőség számunkra, hanem hitünk követelménye. Erre nem a történelmi pillanat adottságai készítetnek bennünket, hanem az Úr Jézus Krisztus. Béketeremtő feladatunk részleteit és kereteit nem egy politikai vagy ideológiai program szabja meg, hanem Krisztus egyházának tanítása.”²³

²² NCCB *The Challenge of Pace* 121

²³ NCCB *The Challenge of Pace* 33-333

Igazság és bűn

Kísérlet a bűn fogalmának morál-episztemológiai megközelítéséhez

Budapesten született 1941-ben. Teológus, filozófus. 1966-ban szentelték pappá. 1978-tól tanszékvezető egyetemi tanár a Pázmány Péter Hittudományi Akadémián. 1992-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának dékánja.

Tézisem, amiről szólni kívánok, így hangzik: a bűn nem más, mint vétség az igazság ellen. Ez az állítás természetesen magyarázatra szorul. Elsősorban nem jogi értelemben vett vétségről és igazságról van itt szó, hanem sokkal egyetemesebb filozófiai és teológiai összefüggésben kell tárgyalnunk az igazság és a bűn kapcsolatának kérdését.

A téma időszerűségét az is indokolja, hogy szociológiai tényként megállapítható: a posztkeresztény társadalmakban szinte kihalt az erkölcsi értelemben vett büntudat, és ezzel párhuzamosan megjelent az igazság lejáratása, sőt áruba bocsátása is. Természet-tudományos értelemben talán még van, de antropológiai és pszichológiai összefüggésben aligha beszélhetünk manapság objektív, maradandó, eszményi igazságról, legfeljebb az „én” igazságomról, ahol a feltétlenség mozzanata többnyire a konok ragaszkodásban és a mások igazságával szembeni intoleranciában nyilvánul meg. Pedig az igazság feltétlen és transzcendens, sőt teológiai értelemben természetfölötti. Nem véletlen, hogy az, aki magát „útnak, igazságnak és életnek” mondta, nemcsak onto-teológiai, hanem morális szempontból is abszolút szent volt! Igazság és erkölcsi tökéletesség e transzcendens szinten lételméletileg is fölcserélhető, s ebből következik, hogy az erkölcsi bűn az igazság hiánya (nem az elégséges információ-hiány vagy a tévedés értelmében), pontosabban a bűn a nem-igazság vagy féligazság abszolút igazságként való tételezése.

Ezt az állapotot mutatja be (és leplezi le) a *Biblia* első és utolsó könyve, amikor rámutat arra, hogy az emberi nem tragédiája (az ősbűn) hazugsággal kezdődött, aminek oly végzetes következménye lett, hogy mindazok, akik „szeretik és cselekszik a hazugságot”, ki lesznek zárva az új teremtés isteni rendjéből.

Jel 22,15; 21,8

A bűn megismerésének és felismerhetőségének nehézsége

Bibliai-teológiai megközelítés

A büntudat nem pusztán lélektani, hanem ismeretelméleti megközelítésben is értelmezhető. A bűn tudatossá (intellektuálisan reflektálttá) tévése sokszor nem könnyű feladat és épp ezért akárhányszor megnehezíti a bűn felismerését is. A bűn ugyanis kivonja magát az emberi gondolkodás ellenőrzése alól. Anélkül, hogy az ember lényegéhez tartozna, mégis azt kell mondanunk, hogy a bűn „mélyen emberi”. Valóban, úgy el vagyunk „merülve” benne, hogy

nehézünkre esik a bűnt a maga objektív valóságában szemlélni. Nem kétséges, hogy tudunk a bűn lehetőségéről, és mindig meg is állapítjuk, hogy mennyi gonoszság van a világon. Csakhogy ezt a gonoszságot többnyire felebarátunkban, továbbá környezetünkben (és nem magunkban) fedezzük föl. Pedig a bűn igazi felismerése (és megismerése) csak egyes szám első személyben lehetséges: „Én vétkeztem”. Nekem van — ha mégoly zavarosan is — bűntudatom, és én hallok a lelkiismeret szavát. Ám mégis hajlamosak vagyunk arra, hogy a lelkiismeretünket akár lélektani (a „felettes én”-re) vagy szociológiai (a kialakult társadalmi szokásokra) érvekre való hivatkozással elaltassuk.

A bűn és a bűnösség

Itt jön segítségünkre a bibliai kinyilatkoztatás. Isten ígéje a kezdetétől a végéig az ember bűnéről szól. Ám a *Szentírás* sem nyújt egzakt definíciót a bűnről, hanem történelmi eseményeken nyugvó példákkal illusztrálja az ember bűnös voltát. Ezek a történetek épp azt szemléltetik, hogy a bűnös nem akarja a saját bűnét megismerni és beismerni. Egyedül Isten akaratának tükrében — aki ti. szembesíti őt gonoszságával — hajlandó az ember (egyszer-egyszer) arra, hogy belássa, ő valóban bűnös. Az ószövetségi próféták egyik fő feladata épp az volt, hogy a választott népet és vezetőiket szembesítsék saját bűnükkel. Ezzel szemben a hamis próféták megnyugtatták a népet és hamis biztonságtudatot alakítottak ki benne. Az igazi próféta ismertetőjegye — az *Ószövetség* szerint — épp igaz volta, vagyis az, hogy amit mond, az valóban majd meg is történik.

Deut 18,21-22; Jer 28;
Ez 33,33

Az *Újszövetség* egészen szélsőséges formában tárja eléink a bűn hazug jellegét. Az írástudók és farizeusok bűne az, hogy önmagukat igaznak tartják, s ezért sem Keresztelő Szent János bűnbánatra ösztönző igehirdetését, sem Jézusnak az Isten Országa itt-létéről szóló örömhíret nem fogadják el. E bűnbe való „beleágyszottság” oldaláról nézve tárulhat fel számunkra a bűn igazi lényege. Szent Pál, a megtért farizeus fölismeri a bűn egyetemességét s ennek kapcsán a bűn üdvtörténeti értelmét. „Mindnyájan vétkeztek ugyanis és nélkülözik Isten dicsőségét. Kegyelme jóvoltából azonban ingyen történik megigazulásuk Jézus Krisztus megváltása által.”

Róm 3,21-24
Krisztus mint világosság

Jn 9,39—41
Jn 8,55; 1Jn 1,6. 8; 2,4,
1Jn 1,10; 5,10

Alig fél évszázaddal később Szent János apostol ezt a misztériumot még jobban megvilágítja. Azt mondja, hogy Jézus Krisztus a világosság és az igazság, aki eljött ebbe a világba. Vele áll szemben a bűn sötétsége és igaztalansága. Ám aki Krisztushoz tartozik — írja —, világosságra és igazságra jut. Továbbá, aki azféle állítani magáról, hogy nincs bűne, az vak és hazug, mégpedig úgy, hogy magát Istent is hazuggá teszi. Ez az ember a sátán követője lesz, „aki kezdettől fogva hazug, sőt ő maga a hazugság atyja”. S ezen a ponton tudunk továbblépni, hogy a bűn lényegét — most már filozófiai szempontból — megközelítsük.

Jn 8,44

A valótlanság és igaztalanság lényege

A bűn episztemológiai megközelítése

A bűn igaztalansága, illetve logikátlansága az, hogy szabad akaratlan valami olyasmit teszünk, vagy olyanná kívánunk lenni, ami legmélyebb emberi lényegemnek ellentmond. A bűn lehetősége rátapint emberlétünk belső hasadására, amit racionálisan aligha tudunk megérteni. A bűn ilyen értelemben természetellenes, és mégis térben-időben egyetemes jelenség, ami alól egyetlen ember sem vonhatja ki magát. Ezen aporiát csak úgy oldhatjuk fel, hogy a bűn tényét legitimizáljuk, vagy úgy, hogy a bűnt normává tesszük, vagy oly módon, hogy az erkölcsi normát abszolutizálva oly magasra helyezzük a mércét, hogy az már mindennapi erkölcsi magatartásunkat nem is érintheti.

A bűn filozófiai vizsgálata kénytelen ezzel az aporiával szembehelyezkedni. Nemcsak érthetővé kell tennünk az aporiát, amennyire ez csak lehetséges (hogy ti. az ember, amikor bűnt követ el, akkor természetének mond ellent), hanem arra is rá kell mutatnunk, hogy a bűn elkövetése egyben az erkölcsi norma összeomlását is eredményezheti a gyakorlatban anélkül, hogy az ember általánosságban ezáltal elveszítené erkölcsi fogékonyságát és az erkölcsi norma iránti tiszteletét. Ám ha a bűn hamis, igaztalan jellegére figyelünk, akkor ez az aporia mégis feloldható. Ama ismert skolasztikus axióma — mely szerint „minden, ami van, épp azért, mert létezik, egyben igaz is” — összefüggésében értelmetlennek tűnik. Igaznak és hamisnak ugyanis csak emberi kijelentéseket tekintünk, és ezt a megkülönböztetést csak ezekre az állításokra vonatkoztathatjuk. Azt a kijelentést, ami a dolog tárgyi tartalmát fejezi ki (vagyis azzal „megegyezik”), igaznak, az ellenkező esetet pedig hamisnak tartjuk. Ám az „igaz” jelzőt személyekre és dolgokra is alkalmazzuk abban az értelemben, hogy valaki vagy valami igaz, hiteles, vagyis olyan, amilyennek eszményileg lennie kell. Ilyen értelemben mondjuk, hogy valaki „igaz barát”, vagy „igazán boldog”.

A hamis és az igaz

Egyedül az ember „kiváltsága”, hogy számos korlátozó tényező ellenére csak ő tud igaztalan és hamis lenni, és épp ennek felismerése vezet ahhoz, hogy filozófiailag képesek legyünk megérteni a bűn lényegét. A bűn tehát nem más, mint szabadon akart igaztalan magatartás — gondolat, szó, cselekedet és mulasztás formájában. A bűn tehát nem csupán absztrakt valóság, hanem sajátos helyzetekben egészen konkrét, mert az embertársat, a dolog tárgyi tartalmát, sőt Istent is érinti. Minden élethelyzetben lehet az ember igaz és igaztalan (hamis) egyaránt.

Ha egy ember magatartása hamis (nem hiteles), akkor ez az ember igaztalanná vált, mert külső megnyilvánulásai nincsenek összhangban a lényegével. Amikor az ember vétkezik, akkor legmélyebb önmagából cselekszik, s még sincs egészen önmagánál, sőt identitása is veszélyben forog. Hiszen amikor valaki vétkezik,

akkor nincs egészen önmagánál. Nem lényegének megfelelő, nem „igaz”, hanem igaz-talan.

A bűn tehát — úgy mint valótlan-ság, igaztalanság — nem valami módon lényünk lényegéhez periférikusan csatlakozó mozzanat, hanem a lényünk egészét érintő tulajdonság. Én vagyok — bűnös magatartásom következtében — az igazság hiányának állapotában. Vagyis én vagyok „bűnös”.

Ám szerencse, hogy az ember időbeni létező, s ezért képtelen egyetlen cselekvési aktusban a maga lényegét mindenestül kifejezni. Ezért evilági életében senki sem egészen „igaz”, s ugyanígy az igaz mivolt hiánya, az igaztalanság szintén sohasem érintheti egészen az ember lényegét. Tehát nemcsak bűnösök vagyunk, hanem mindig bűnösök is vagyunk — ám ez is elég nagy baj. Márpedig ez azt jelenti, hogy torzképei vagyunk annak, aminek eredendően lennünk kellene. Létünk így a tagadással van megjellegve, s valamiképpen „létező nem-létté” tesz bennünket. Ez az igaztalan-lét paradoxona, és csak az ismeri föl valóban a bűn romboló jellegét, aki a létigazság (aminek meg kellene lennie a létezőben) e hiányát fölfedezi a bűnben.

Bűn és megbocsátás

Az előbbiekből először is az következik, hogy mind az igazság, mind a tévedés valami más közvetítésével jut el hozzánk, nevezetesen azon „keresztül”, amire megismerésünk irányul. Ám ugyanez érvényes a morális értelemben vett „igaz” és „igaztalanság” alapotára is, vagyis a bűnre, ami igaztalanság, mert etikai igaz voltunk, identitásunk hiányát tárja föl. Ezért még a legmagányosabb bűnnek is van közösségi dimenziója. A bűn ugyanis sohasem pusztán „magánügy”. Az „én bűnöm” valamiképpen mindig megsérti a „másik” jogát is, aki igényt tarthat az én „igaz”, hiteles voltomra. Ugyanis mindenki igényt tarthat arra, hogy olyan legyek, amilyen lehetek, és amilyennek lennem kell. Teológiai nyelven megfogalmazva: Isten jogot formálhat arra, hogy olyan-nak lásson, amilyennek megteremtett, és aminek öröktől fogva elgondolt és akart. Ebben az összefüggésben értelmezhető egyébként a bűn hagyományos meghatározása is, nevezetesen az, hogy a bűn nem más, mint „Isten megbántása” — ámbár e téma teljes értelmezése csak a krisztológia összefüggésében tárul fel számunkra. Az előbb elmondottakból még az is következik, hogy a bűn a megbocsátás után kiált, aminek gyümölcse csak az lehet, hogy visszahelyez bennünket a lényegünknek megfelelő létbe, vagyis igaz mivoltunkba. Ezért a bűnbocsánatot (és annak szentségét) nem tekinthetjük pusztán csak úgy, mint vallási gyakorlataink perifériájára szorult — korhoz kötött — szokását vagy valamiféle „fényűzését”, aminek gyakorlásáról akár le is mondhatunk. Ellenkezőleg: ha nekem Isten az ő egyházán keresztül felkínálja a megbocsátás lehetőségét, akkor ez komoly dolog, ami egész lényemet és legszemélyesebb létemet is érinti. Minden más „módszer” és „kísérlet”, ami „bűn okozta” igaztalanságomtól

meg akar szabadítani, meddő próbálkozás csupán, ami még jobban elmélyíti bűnösségemet (még akkor is, ha ezt a tudatalattiba súllyesztem). A következőkben épp ennek a veszélyére kívánok rámutatni.

Az igaztalanság megkettőződése

A bűn morál-pszichológiai megközelítése

¹Az „igaztalanság” szóval azt kívánom itt érzékeltetni, hogy a bűn nem valamiféle „pozitívum”, hanem mindig hiány: itt az igazság hiánya — nevezetesen azon erények, jó tulajdonságok hiánya, amelyeknek gyakorlása elvárható lenne tőlem.

Az igaztalanság átka épp az, hogy belső (mondhatnánk dialektikus) szükségszerűséggel mindig mélyebb igaztalanságot indukál.¹ Nemcsak abban az értelemben igaz ez a megfigyelés, hogy minden gonoszság újabb gonoszságot hív elő, vagy amint a zsolttáros mondja: „abyssus abyssum invocat” (a bűn „mélysége” újabb „poklokat” tár föl), avagy — amint ismeretes —, hogy a hazugságot csak újabb hazugságokkal lehet alátámasztani. Inkább arról van szó, hogy amint a kezdetben „kis hiba” súlyos hibát eredményezhet a végállapotban, ahogy az egyik tévedés vonzza a másikat, a morális „igaztalanság” is — „második szinten” — még jobban fokozza az ember igaztalanságát, olyannyira, hogy a végén már a tévedést igazságnak, a bűnt pedig erénynek nevezi. Amikor a bűnt azzal jellemeztük, hogy az valójában nem más, mint vétség az igazság ellen, s így valamiképpen igaztalanság, akkor ezen igaztalanság megkettőződését kell elsősorban szemügyre vennünk. Hiszen épp ez a megfigyelés tárja föl számunkra a legdrasztikusabb módon a bűnös állapot kiúttalanságát.

A következőkben e megkettőződés három formáját (vagy szintjét) különböztetjük meg. Először e megkettőződés abban nyilvánul meg, hogy valaki nem akarja tudomásul venni azt, hogy a tévedés nem igazság, az igaztalanság pedig nem etikai igaz mivolt. Ezért a bűnös elkendőzi az igazságot, a maga bűnösségét. Nem véletlenül mondja Jézus: „Mindaz, aki gonoszságot cselekszik, gyűlöli a világosságot, nem akar a napfényre jönni, nehogy gonosz tettei lelepleződjenek”. Ádám első reakciója a bűnbeesés után az volt, hogy el akart rejtőzni Isten elől, és a felelősséget Évára hárította. Dávid a maga házasságtörését azzal kívánja eltussolni, hogy Uriást a biztos halálba küldi. Azért kendőzzük el az igazságot, hogy igaztalanságunk igazságnak tűnjék, s nehogy lelepleződjenek az, hogy valójában igaztalanok vagyunk.

Jn 3,21

Gen 3,8. 12

2Sám 11

A bűn elleplezése

Mivel a bűn elleplezésének taktikájában az elrejtőzés és a szégyenkezés nem kecsegtet sokáig sikerrel, a bűnös kísérletet tesz a második fokozatra való átlépésre, és megpróbálja a maga tévedését, bűnösségét, igaztalanságát letagadni. Azt állítja, hogy a bűn nem történt meg, sőt nem is létezik, illetve valótlanság azt állítani, hogy megtörtént. Ezt egyszerűen így fejezzük ki: én nem vétkeztem. Ugyanis amit tettem, az nem volt bűn. Ám a bűn igaztalanságának Jézus ezt a formáját is leleplezi. „Ha vakok volnátok, akkor nem lenne bűnötök! Most azonban azt mondjátok, látunk.

Jn 9, 41 Ezért megmaradtok bűneitekben.” Ez az, amit János apostol első levelében így fejez ki: „Ha azt mondjuk, hogy nincs bűnünk, önmagunkat csapjuk be, és nincs meg bennünk az igazság.” Ez a magatartás magát Istent teszi hazuggá, hiszen az egész üdvtörténet arra épül, hogy a *Biblia* az ember bűnösségét állítja (bűn nélkül hogyan is lenne lehetséges a megváltás?). Az apostol így folytatja: „Ha azt állítjuk magunkról, hogy nem vétkeztünk, akkor magát Istent tesszük hazuggá, s ezért az ő igéje nincs bennünk.” Persze anélkül, hogy e végső konzekvencia tudatosulna bennünk, mindnyájan megtapasztalhattuk már azt a kísértést, mely arra ösztönöz, hogy ilyen módon szabaduljunk meg bűneink igaztalanságától.

S itt következik végül a harmadik s egyben legelkeseredettebb próbálkozás a bűn elleplezésére. Ez pedig nem más, mint a magam téves állításának igazként való tételezése. Ez nem elégszik meg csupán az igaztalanság elhárításával, hanem az igaztalant igazként, sőt abszolút igazságként kívánja beállítani. Ez volt a farizeusok bűne, akik az igazságot maguk kívánták definiálni, és a maguk igazsága szerint kívántak élni. Jézus a farizeusokat képmutatatóknak, „hüpokritai”-oknak, színjátésszóknak mondja a szó eredeti, ókori értelmezésében, mivel másnak akarnak látszani, mint amilyenek valójában. S mivel ezt a szerepet jól játsszák, úgy vélik, hogy ők igazak. Így aztán nem látják be, hogy — épp ellenkezőleg — ők az igaztalanság állapotában vannak. Jézus „vakoknak” és „vakok vezetőinek” nevezi őket. Hogy hová vezet ez a magatartás, azt épp Jézus pere illusztrálja a legjobban. Ők mondják: „Nekünk törvényünk van, és a törvény szerint meg kell — ti. Jézusnak — halnia.”

Pál, a megtért farizeus az igaztalanság eme állapotát a saját tapasztalatából ismerte meg. Amit ő „egykor” igazságnak tartott, pontosan az az „igazság” tette őt az igazság üldözőjévé. Ezért a jövőben — amint írja — nem akarja már a maga igazságát keresni, ami a törvényből származik, hanem azt az igazságot, ami a hit által Krisztushoz vezet, s amit, Isten a hívőknek ad meg.

Ehhez az igazsághoz Pál csak a Krisztustól kapott megtérés által juthatott el. Nem kétséges, teljességgel lehetetlen, hogy valaki az igaztalanság e végső állapotából önmagát kiszabadítsa. Itt ugyanis már nincs többé igazság, mert amit e fokon valaki igazságnak nevez, az nem igazság, hanem maga az igaztalanság. Ezt az állapotot találóan az „igazságtól való megfosztottság” állapotának is nevezhetjük: az igazság hiánya ebben az összefüggésben nem más, mint valótlanosság, tévedés, hamisság, ami önkényesen igazságként tételezi magát. Egyébként a bűn különféle elnevezései is — legyenek azok jogi vagy erkölcsi bűnök — mindennütt feltárják az egyes fogalmak eredeti jelentésében az igazság hiányának megállapítását. A „szepelő” (makula) a tisztaság hiányát, a gyarlóság az erkölcsi erő hiányát, a vétség s maga a bűn

— akár erkölcsi (peccatum), akár jogi (delictum) értelemben — szintén az egész igazság hiányát hangsúlyozzák.

Megváltás, bűn-megvallás, bűnbocsánat

A bűn dogmatikai megközelítése

Az erkölcsi igaztalanságtól való szabadulás, továbbá a bűn alól való feloldozás, pusztán emberi oldalról nézve, lehetetlen. Ezért nem volt lehetséges — amint a fentiekben láttuk —, hogy ezt a kérdést csak filozófiai módszerrel közelítsük meg, hanem a teológia módszerét is segítségül kellett hívunk, hogy a kinyilatkoztatás oldaláról is lássuk e témát.

A bűnbocsánat első feltétele a magunk igaztalanságának beismerő belátása. Csak aki a maga igaztalan voltát mint az igazság elleni vétséget elismeri, az képes eljutni az igazságra. Az elismerő és beismerő megtérés nélkül nem lehetséges a bűnbocsánat. Az egyház élő gyakorlata is ezt bizonyítja. A bűnbánat szentségében a bűn beismerése és megvallása annyira a középpontban állt és áll, hogy ezért nevezik e szentséget gyónásnak. Ám az első és alapvető bűnbocsánat a keresztség szentségében történik meg, és ez nem lehetséges valamiféle megvallás nélkül, hiszen csak azt szabad megkeresztelni, aki (vagy aki helyett a keresztszülő) megvallja hitét a Szentháromságos egy Istenben, aki a bűnöket — és a keresztelendő bűneit is — megbocsátja.

A bűnbocsánat feltételei

A bűn megvallása a megbocsátás másik feltételét is feltárja: a bűn-megvalló belátja, hogy képtelen a maga erejéből eljutni a megtérésre. A bűn felismerésének és elismerésének feltétele, hogy az ember meg legyen váltva: vagyis valaki másnak kell őt az igazsághoz segítenie, aki szembesíti őt a maga igaztalanságával. Az igazság mindig a másik felé fordul, akinek számára mint igazság megismerhető. Ezért — alapvetően — elgondolható, hogy egy másik személy épp az „én igaztalanságomban” az „én igazságomat” ismeri meg, és azt szemem elé is tárja. Épp e ponton különbözik a gyónás a pszichológiai, gyógyító beszélgetéstől. Ez utóbbiban ugyanis a pszichológus vagy pszichiáter szembesíti a páciens a maga igaztalanságával, de pusztán természetes szinten. A gyóntató pap viszont a természetfeletti igazságot ismeri fel a gyónó bűn-megvallásában, ahol ti. lelepleződik a bűnbánó igaztalansága, vagyis természetfölötti élete igazságának részleges hiánya.

Szent Péter apostol bibliai példája találóan mutatja be azt az esetet, hogy miként találhatja meg valaki a maga igazságát a másikban. Miután háromszor megtagadta Jézust, eszébe jutnak az Úr korábbi szavai, s ez, továbbá Jézus szomorú pillantása tudatossá teszi benne a maga igaztalan, bűnös voltát, s ezért tudja később válaszolni a Feltámadott kérdésére: „Uram, te tudod, hogy szeretlek”. Péter Jézus tudásában (nevezetesen, hogy Jézus tudja azt, hogy Péter őt szereti) találja meg a saját igazságát. Ugyaneb-

Jn 21, 15-17

ben az értelemben lehet Krisztus, aki maga „az igazság”, minden ember számára az „erkölcsi igaztalanságtól megváltó igazság”.

Némelykor e „megváltó” „igazság-szolgálat” emberek által is gyakorolható. Ez történik minden testvéri feddésben és megbékélésben is, amiről Máté evangéliuma szól a 18, 15-17-ben. Ám a legjobb szándékú ember sem képes arra, hogy maradék nélkül a magam igaztalanságának felismerésére és elismerésére készteszen — főleg, ha ez az igaztalanság történetesen épp őellene irányult. A békülő beszélgetés legfeljebb olyan kiengesztelődést eredményezhet, ami az igaztalanságot már tovább nem tartja számon, de magát a tényt meg nem történtté nem képes tenni. Mert erre csak az Isten képes. Egyedül neki van joga a bűnök megbocsátására. Egyedül ő teheti az isteni számonkérés szempontjából nézve „meg nem történtté” azt, ami egyszer megtörtént. Az isteni megbocsátás formailag nem más, mint az első teremtés fordított „művelete”.

A semmiből „valaminek” a létrehozása maga a teremtés. A valaminek (ti. a bűnnek, az igazság hiányának) a semmibe (meg nem történtbe) „helyezése” a teremtés inverze. De tartalmilag itt még sokkal többről van szó. Az isteni megbocsátás nemcsak a semmibe „teremti” vissza az igazság-hiányában létezőt (az igaztalanságot, a bűnt) — negatíve —, hanem pozitíve az eredeti és örök igazságba, igaz mivoltába emeli föl az embert. (Természetesen ez csak elméleti-teológiai szempontból van így. Pszichológiailag a bűn — még a megbocsátás után is — nyomot hagy a lélekben, teológiailag pedig mint ún. büntetés-adósság tovább egzisztálhat.) S ez már nem pusztán valamiféle „visszateremtés”, hanem ez maga az „új teremtés”. Hiszen itt a megbocsátó Isten újjáteremti, a keresztségi ártatlanság igaz állapotába helyezi vissza a bűnbánó bűnöst. Romano Guardini a *Der Herr* című művében szépen ír arról, hogy az „első és az új teremtés” közé van iktatva a halál mozzanata, mint megsemmisülés, amibe az ember mintegy alámerítetik a keresztségben (és a „fárasztó keresztségben”, a bűnbánat szentségében), hogy Krisztussal meghalva, vele együtt fel is támadhasson az új, igaz életre, arra, amire Isten eredendően teremtette.”²

²Vö. R. Guardini, *Der Herr*, Basel, 1944, 155-156

R. Guardini szavai arra figyelmeztetnek, hogy a bűn és megbocsátás kérdésének filozófiai elemzése alázatra készítet bennünket, mert olyan titokkal állunk itt szemben, amire csak a kinyilatkoztatás deríthet fényt. A filozófusnak azonban megfontolandó és csodálkozásra késztető az a felismerés, hogy az ember számára önmaga igazsága nagy misztérium. Csak megtért bűnösök lehetünk (és vagyunk), akik Istentől nyertek bűnbocsánatot. Ezt az igazságot pedig mindnyájan csak Krisztusban birtokolhatjuk.

A béke viszonylagossága

SZÁVAI JÁNOS

(Platón, Kant, Babits, Martin du Gard)

Született 1940-ben Budapesten. Irodalomtörténész, műfordító. 1989 óta az ELTE BTK világirodalom tan-székének egyetemi tanára. 1982-85 között a Párizsi III. Egyetem vendégprofesz-szora. 1990-től 1994-ig párizsi nagykövet. 1994 óta a Sorbonne tanára. Legutóbbi írását 1995. 4. számunkban közzöltük.

Minden nemzedéknek, minden társadalomnak megvannak a maga nagy és megkerülhetetlen problémái. A kiválasztott alapkérdés fontossága azután viszonylagossá tesz minden más nagy kérdést. Jól érezhető ez napjaink Magyarországon, ahol a szabad versenyként megjelenő demokratikus politika lehetőségei háttérbe szorítják a többi fontos alapkérdést, köztük a háborúét és a békéét. Alighanem természetes, hogy így legyen, hiszen az a hosszú, immár ötvenéves periódus, mely mögöttünk áll, a viszonylagos béke periódusa, teljességgel elhomályosítja a kollektív emlékezetben a háború emlékét.

A kollektív tudat, éppúgy, mint az egyéni tudat, a Jó és a Rossz egy-egy ellentétpárja körül végzi forgásait. Mai hétköznapijainkban rossz a szegénység, a szabadság hiánya, az egyenlőtlenség, a bizonytalanság, a kilátástalanság. Jó a bőség, a korlátlan szabadság, jó, ha a szomszédnak nincsen többje, mint nekem, ha biztonságban érzem magam, ha a magánéletben s hivatásom terén vannak távlataim. A mindennapi életben egy-egy ilyen ellentétpár minden mást elnyom, többnyire békaperspektívában élünk. A háború s a béke kérdése, hiába a határainkhoz közel zajló véres harcok, még a felelősök közül is csak nagyon keveseket érdekel. Annak a századnak a végén járunk, mely a modern technika eszközeinek bevonásával tette minden addiginál iszonyatosabbá a napóleoni időben feltalált totális háborút. 1945 óta a háborúk lokálisak maradtak, a harmadik világháború veszélye, melynek jegyében még nemzedékek nőttek föl, látszólag nem fenyegeti világunkat.

A nagy békekötés ötvenedik évfordulója épp ezért jó alkalom arra, hogy végiggondoljuk háború és béke évezredes problematikáját. Egy olyan író példájából indulnék ki, Roger Martin du Gard-éből (1881-1958), aki életének több szakaszában is e kérdést helyezte gondolkodása s ebből következőleg írói műve centrumába. Nagy műve, *A Thibault-család*, melynek mintájaként Tolsztoj *Háború és békéje* szolgált, ha felépítését és koncepcióját tekintjük, viselhetné azt a címet is, hogy béke és háború. Martin du Gard ugyanis nemcsak ábrázolásmódja, vagyis a jelenségek és a figurák megvilágítása, nemcsak tágabb értelemben vett írói technikája tekintetében volt Lev Tolsztoj nagyon is tudatos tanítványa, hanem abban az értelemben is, hogy a magánéletet a történelem részeként látta és láttatta. A roppant méretű regénynek mintegy a fele Antoine és Jacques Thibault békebeli életét mutatja be, három

nagy téma: a társadalmi rend elleni lázadás, a szerelem és a halál köré szervezve a cselekményt. Ugyanakkora terjedelemben következik azután a második rész: 1914 nyara, a háború előkészületei és kirobbanása, a háborúé, mely mindent, ami addig történt, nemcsak viszonylagossá tesz, hanem el is pusztít: Jacques-ot, aki megpróbálja megakadályozni éppúgy, mint Antoine-t, aki másokhoz hasonlóan, kötelességérzetből és kénytelenségből, ott van a harctéren. A regény utolsó kötete, az *Epilógus*, mégis fölillant egy reménysugarat: Jacques kislánya, aki apja halála után született, talán már egy jobb világban fog élni, ahol a nagy háború szörnyűségeinek emléke feltehetőleg jobb belátásra bírja az embereket.

Martin du Gard modernsége

A *Thibault-családról* és szerzőjéről azért érdemes részletesebben szólni, mert Roger Martin du Gard világfelfogása a századunkban legelterjedtebb nézetek látványos és hatásos összefoglalása. Halála után több mint három évtizeddel közreadott *Naplója*, valamint az író által a *Naplóhoz* csatolt visszaemlékezések, feljegyzések és levelezések három vaskos kötete¹ tökéletesen megvilágítja az eddig még homályban maradt részleteket is, teljessé teszi a portrét. A modern értelmiségi portréja rajzolódik ki így a művekből és a későbbi kiadásra szánt feljegyzésekből, pontosabban a jóhiszemű, intellektuális becsületességhez mindvégig ragaszkodó, folytonosan önkontrollt gyakorló emberé. Martin du Gard nem tartozott a közszereplés megszallottjai közé, de épp diszkréción és rendkívül koherens magatartása miatt egy-egy periódusban igen nagy volt a tekintélye.

1945 utáni naplófeljegyzéseiből kitűnik, mennyire érzékeny volt azokra a vádakra, melyek szerint felfogása és irodalmi módszere elavult, nem modern. Egy idő után mintha el is fogadta volna ezt az értékítéletet. Annál érdekesebb, hogy az akkor pályája csúcán álló Albert Camus szállt szembe ezekkel a nézetekkel abban a tanulmányában, melyet az *Összes művek* 1955-ös összkiadásához írt: szellemesen és határozottan bizonyítja Roger Martin du Gard modernségét. E kérdésben minden bizonnyal Camusnak van igaza. A bírálatok legföljebb abban lehetnek találóak, hogy Martin du Gard írói technikája távol állott az akkor divatos (de azóta rég elfeledett) írásmódoktól. Alapfelfogása viszont mindenestől modern.

E modernség kiindulópontja a lázadás; a nagypolgári származású Martin du Gard esetében óvatos lázadás a társadalom kialakult formái, értékrendjei és azok filozófiai megalapozása ellen. A burzsoázia, mondja, álszent, hazug és alapjaiban erkölcstelen, az egyház egybefonódott ezzel a reakciós társadalmi osztállyal, a vallás pedig gyökértelen, funkciója pusztán társadalmi. Legékebb példa ennek igazára a Dreyfus-ügy, melynek során egy ártatlant ítélték el az államrezon igaza érdekében, a hagyományos

¹ *Journal I-II-III*, Paris, Gallimard, 1992-1993

hierarchiák, vagyis az uralkodó elit aktív vagy passzív cinkosságával. Így foglalható össze a fiatal író felfogása, melynek irodalmi megnyilvánulása második regénye, az 1913-as *Jean Barois* (magyarul *Egy lélek története*). A regényben természetesen mindez ellenpontozással és árnyaltan jelenik meg: a harcosan racionalista és ateista Barois saját házasságában sem képes érvényt szerezni nézeteinek, halálos ágyán pedig félelmében megtér, s felveszi az utolsó kenetet. De az író felfogása, *Naplójából* láthatjuk, egyértelmű: az a világ, amelybe beleszületett, eltűnésre ítéltetett.

A modernség perspektívái

A tradíció egyértelmű tagadása ez. A tagadás egyik megoldatlan kérdése a halál, pontosabban a halhatatlanság kérdése. Martin du Gard az alkotásban látja a megoldást: a gyermekek és unokák emlékezete csak néhány évtizeden át biztosítja a túlélést, a mű viszont, a jelentős mű, nagyon hosszú időre. Ez megnyugtató érzés számára s egyúttal mindennél hatásosabb doppingszer. Martin du Gard kora ifjúságától fogva elképesztő szorgalmú, megszállottan az írásnak mindent alárendelő, tökéletességre törekvő alkotó.

A modernség filozófiai, illetve politikai-társadalmi perspektíváit a két Thibault testvér figurája hivatott megjeleníteni. Antoine, a lelkiismeretes és roppant sikeres orvos képviseli a pozitívizmust, a racionalizmust: aktivitásának lényege a megismerés korlátainak tágítása, az emberi szenvedés enyhítése. Jacques, bátyjával szemben, nem a megadott keretek közt tevékenykedik; hisz a társadalom átalakíthatóságában, ezért lesz szocialista és pacifista. Mindkettőjük felfogása nélkülözi, sőt tagadja a transzcendenciának még csak a lehetőségét is. A *Napló* tanúsága sem más. Roger Martin du Gard 1917-ben úgy vélekedik, hogy Clémenceau helyett egy szocialistának, Albert Thomasnak kellene átvennie a kormányrudat, majd 1936-ban nagy lelkesedéssel üdvözli a Népront választási győzelmét. Világfelfogása pedig kora fiatalságától kezdve, egyes korabeli filozófusok munkáiból merítve érveit, harcosan racionalista, hisz a világ teljes megmagyarázhatóságában, és a létező társadalom átalakíthatóságában, szentül bízik a haladásban.

Még két vonás ehhez a gyorsportréhoz. A modern szellem, ahogyan az író önmagát nevezi (1918. október 2.), nem híve a radikális szakításnak, mint kortársai, a szürrealisták, de a hagyományból, az irodalomból például többnyire csak a megelőző évtizedeket gondolja felhasználhatónak (Flaubert-t s Sainte-Beuve-öt a franciák közül, azután Ibsent, Dickenst s legfőképp az oroszokat, Tolsztojt, Dosztojevszkijt), messzebbre gyakorlatilag nem tekint. Még érdekesebb a környezettel, azon belül a tárgyi környezettel való kapcsolata. Martin du Gard-nak és feleségének nagy elhatározása 1914-ben, hogy mihelyt a háború véget ér, szakítanak a nagypolgári életmóddal (amelyet természetesen a szülők-

nek hála vihettek), átköltöznek egy szerényebb lakásba a Montparnasse-ra, s mindketten barátjuk, Jacques Copeau színházában, a Vieux Colombiers-ben fognak dolgozni; az író mint rendező és mindenese, az asszony a jelmezműhely vezetőjeként. Martin du Gard, vitába szállva feleségével, ragaszkodik ahhoz, hogy az új lakásba a család múltját jelképező tárgyak, portrék, bútorok kerüljenek, másfelől azon örvendezik, hogy a művésznegyedben fognak élni, a Gaston Gallimard által alapított színház bűvkörében, csupa hasonló ízlésű, gondolkodású és erkölcsi felfogású emberrel érintkezve nap mint nap. Meg is mondja keményen a szüleinek, például egy anyjához írott levélben 1918. április 11-én, hogy ha a szeretete irántuk változatlan is, a polgári osztály iránti megvetése nem lehet vita tárgya, s hogy mihelyt a háborúnak vége, azok közt kíván élni, akikkel mindenben egy véleményen van. Ez az elit: az André Gide körül csoportosuló társaság, amely oly nagy szerepet játszik majd a két világháború közti szovjetbarát értelmiségi szerveződésekben.

Háború és béke

Martin du Gard portréjának azokat a vonásait próbáltam eddig kiemelni, amelyek modernségére jellemzőek, amelyek értelmiségi kortársaihoz hasonlóvá teszik. Az igazsághoz tartozik, hogy szkepticismusa és bizonyos fokú pesszimizmusa megóvta némely illúziótól, így sohasem lett a kommunizmus délibábjának áldozata. De felfogása, a közélet jelenségeiről és a történelmi mozgásokról kialakított véleménye a Dreyfus-ügy óta mindig megegyezett a hangadó baloldali értelmiségével. Így a béke és a háború kérdésében is.

A béke annyira természetes állapotnak látszott a sokat gondolkodó és vitatkozó fiatal értelmiségiek társaságában, hogy a háború problémája először 1912-ben kerül csak elő. Legjobb barátjának, Martin de Coppet-nak írja egy hosszú levelében Martin du Gard: „Két-három év óta különös korszakba léptünk. Senki nem akar háborút, senki! Egyetlen nép, egyetlen pénzember, egyetlen kormány, egyetlen zsarnok sem. Efelől nem lehet kétségünk. És mégis mindenütt reng a föld. Senki sem akar háborút, mindenki jóhiszemű, el akarja kerülni, mégis itt ólálkodik a kísértet. Mintha az antik fatalitás tragikumát élnénk, a szakadék ellenállhatatlan kísértését: ilyenkor értjük meg, mi is az a kollektív lélek, mi is az az iszonyatos lendület, az a vihar, mely magával sodorja a népeket. Olyan katasztrófa volna ez, amilyen még sohasem volt, nemcsak ama rettenetes következmények miatt, melyeket egy európai háború zúdítana a civilizált emberiségre, hanem azért, mert először történe meg, hogy a béke iránti őszinte vágy eredményezze háborút.”

Nem egészen két évvel később kitört a háború, melyet, szöges ellentétben Roger Martin du Gard illúzióival, nagyon sokan lelkesedéssel fogadtak, Párizsban éppúgy, mint Berlinben vagy éppen

Budapesten (ahol többek között Móricz Zsigmond üdvözölte lelkes hangú cikkben a Vesszen, vesszen kutya Szerbia! jelszóval felvonulókat). Martin du Gard feleségének írott levelében vall (1914. november 27-én) megdöbbenéséről, iszonyú csalódásáról. (Őt is behívják, de szerencsével, pontosabban öccse összeköttetéseinek hála, a hadtáphoz kerül, altisztként, a harmadik vonalba, vagyis viszonylag biztonságos helyre.) „Mindenuzt csak gyűlölet... Mindaz, amiben hittem, mindaz, amiről azt képzeltem, hogy alakul és fejlődik, semmivé lesz ebben a váratlan, kolosszális és talán kikerülhetetlen örültségben. A legrosszabb maga a kétely: vajon a háború szükséges? elkerülhetetlen? örök? hiszen racionális és mélyen gyökerező civilizációnk sem tudta késleltetni a végzetes órát!”

A racionalista tehát két véglet közt vergődik: ha csalódnia kell abban a hitében, hogy az egyenes vonalú, feltartóztatathatlan haladás egyszer s mindenkorra kiiktat az emberiség történetéből mindenféle örült és értelmetlen jelenséget, elsősorban a háborút, akkor csakis az emberi akarattól teljesen független kozmikus jelenségről lehet szó. Fatalistaként csinálja végig a háborút, becsülettel, beosztottjaival szolidárisan, de kimondva, hogy mennyire ellene van: „Ha meghalok, lázadva halok meg, mert nem fogadom el ezt a háborút, ezt a halált. Értelmetlen! Olyan rend, olyan dolgok miatt hálnék meg, amelyek ellentétesek nézeteimmel.”

De aztán A *Thibault-család* eredeti koncepciójának átalakítása 1930 körül, megint a racionalista illúziót tükrözi. A pacifisták és a szocialisták nem küzdöttek esélytelenül a háború megakadályozásáért, sugallja a mű 1914 nyarán játszódó része. S egyik levelében, melyet feleségének írt 1937-ben, az író ki is mondja: „E könyveknek olvasókra van szükségük, hogy a békét szolgálhassák. Van annyi büszkeség bennem, hogy elhiggyem, könyveim hasznosak lehetnek.” Amire pontosan rímel egy 1938. szeptemberi feljegyzése, amikor leírja, hogy táviratot kapott: „Az 1914 nyara behívásra váró olvasói arra kérik Önt, hallassa hangját az új 1914 ellen.”

A húszas-harmincas években általános volt az a vélemény, hogy az első világháború iszonyata lehetetlenné teszi egy második nagy háború kirobbanását. Martin du Gard, akinek legközelebbi barátai közül öten haltak meg a háborúban, osztotta ezt a véleményt. „Nem hiszem, hogy Mussolini európai háborút akar” — írja de Coppetnak 1937-ben. És 1938. szeptember 25-én *Naplójába*: „Följegyzem, hogy nem hiszek a háborúban. Úgy érzem, hogy a francia és az angol kormány hajlandó akár a legrosszabb feltételekkel is kapitulálni, csak hogy elkerüljük a kalandot. Abban reménykedem, hogy a Hitler-ellenes erőknél ez az általános kapitulációja viszonzásként meghozza majd az általános rendezést. Meggyőzőm magam, hogy Németország is európai enyhülést kíván.” S azután, alig egy héttel később: „München. Szégyellem magam, de nem tudok nem örülni.”

Az igazsághoz tartozik, hogy a későbbiekben Martin du Gard már másként látja a dolgokat. „Kapituláció. Ez a mélypont.

Kétségbeesés”, írja 1940 júniusában, s pár nappal később: „Német megszállás. Az alávetettség érzése.” 1943-44-ben pedig már együttműködik az Ellenállással. S az is bizonyos, hogy több évtizedes távlatból visszatekintve könnyebb eligazodni az események között. Mindamellet Roger Martin du Gard álláspontja a háború és a béke kérdésében rendkívül jellegzetes, s ha filozófiai kiindulását tekintjük, nem is igen lehetne más.

Illúzió vagy szkepszis

Babits Mihály, akinek pacifizmusa háború alatti nagy verseiben, a *Húsvét előttben* vagy a *Fortissimóban* oly határozottan szólal meg, 1917-ben lefordította Immanuel Kant *Az örök béke* című traktátusát, s írt hozzá bevezetőnek egy tanulmányt, melyet a Nyugatban is megjelentetett 1918-ban. „Meggyőződése — írja Babits —, hogy a béke nagy gondolata nem tehet addig komoly haladást, míg éppen az intelligencia vele szemben a szkepszist le nem vetkőzi.” A szkepszis, amelyről Babits beszél, nem más, mint a pacifista illúzió visszája. Az entellektüel, aki hitt abban, hogy a haladás folyamata meghozza az örök békét, a háború iszonyatának láttán egyszerre úgy gondolja, hogy a béke, különösen pedig az örök béke — lehetetlen. Ennek megcáfolására vállalkozik, Kant segítségével, Babits. Véleménye, mint írja, Kantéval „a földolokban megegyezik. Ez a földolog: az erkölcs érvényességének gondolata a politikában.” Kant, így Babits, bebizonyítja az erkölcsi fogalom kikerülhetetlenségét, mert az erkölcstelen politika „végső konzekvenciája olyan destrukció, mely az ellenséges értékekkel együtt megsemmisíti egyúttal mindazt, ami neki magának célja és alapja”.

A gondolatmenet lépései: a békegondolat logikai szükségessége, azután logikai lehetősége, s végül gyakorlati lehetőségének, sőt szükségszerűségének kimutatása. Babits Mihály számára legfontosabb a szkepszis legyőzése: ezért fordul Kanthoz, aki bebizonyítja az „örök béke elméleti és gyakorlati lehetőségét”. A szkepszisen túljutva megnyílik a gyakorlati cselekvés terepe. Babits gondolatmenete természetesen elsősorban erkölcsi szempontú. „Konzisztens és erkölcsös emberi cselekvés és élet csak úgy elképzelhető, ha nem állunk a »minden mindegy« világnézetének alapján — ha valahogy ösztönösen mégis érzünk legalább valami célt vagy értelmet az emberiség fejlődésében vagy akár az egyesek életfolyásának elrendezésében is.” A hit és a kötelesség fogalmát emeli át Babits a német filozófus eszmerendszeréből a maga felfogásának megvilágítására s kifejtésére.

A szkepszis mellett nem feledkezik meg azonban a másik csapdáról: az illúzióról. A béke, az örök béke korántsem lehetetlen, de vajon hogyan juthatnánk hozzá közelebb? „A probléma így áll fel: »Az emberiség vak erőit, ösztöneit és érdekeit lehet-e egymással úgy ellensúlyozni, hogy összhatásukban mégis az erkölcs elvei szerint

történő folyamat képét adják?» A kérdés Immanuel Kanté. Babits 1917-ben megpróbál válaszolni reá. Érdemes hosszabban idézni. „Minthogy ezek a vak erők és érdekek egymással sokszorosan el-
lentétesek, könnyű belátni, hogy az ellensúlyozás feladata nem megoldható. Sőt bizonyos, hogy a történelemben minden jó politikának tulajdonképpen műve ennek az ellensúlyozásnak legalább részleges megvalósítása volt, ha csak kis területen és megközelítőleg is. Így például egyik fő eszméje volt ez a mi Széchenyinknek, amit Arany híres Széchenyi-ódájában ekként fejezett ki:

*Szellem s anyag, honszeretet s önérdék
Mily biztosan lejt a közjó felé!”*

Babits Mihály tehát a háború vége felé, amikor azonban még nem lehetett tudni, hogy melyik fél kerekedik felül, meddig tartanak a harcok, s azt sem lehetett sejteni, hogy Magyarország lesz ennek a világégésnek a legnagyobb vesztese, az ellensúlyozás gondolatához tér vissza. Ahhoz a nálunk többnyire reakciónak minősített felfogáshoz, amely már a békéről elmélkedő Platónnál is jelen volt.

Ellensúly és egyensúly

A külső béke, fejt ki Platón, mindig a belső béke függvénye, így van ez az egyének és így az államok esetében is. A belső béke feltétele viszont az egyén három alkotóelemének: a vágynak, a bátorságnak s az észnek az egyensúlya. Az államok esetében e három alkotórész a gazdaság, a hadsereg s a politikai hatalom. Amikor a belső egyensúly megbomlik, így például a szegénység miatt, vagy mert a hadsereg túl erős, vagy éppen túlságosan gyenge, vagy a politikai hatalom elveszítette támaszeit, akkor mindig fennáll a külső kaland: a háború veszélye.

A béke tehát e felfogás szerint csakis egyensúly eredménye lehet, egy olyan rövidebb-hosszabb ideig tartó egyensúlyé, mely súlyok és ellensúlyok rendkívül bonyolult rendszerének az eredője. A modern kor, a 19. és 20. század története ezt a platóni felfogást igazolja. A múlt század viszonylagos békéjét a Castlereagh, Nesselrode, Metternich, Hardenberg és Talleyrand által 1815-ben megtervezett egyensúly biztosította, míg az 1920-as versailles-i békerendszer, mely egyfelől Wilson illúzióiból, másfelől Clémenceau szkepsziséből merítette alapelveit, szükségképpen vezetett az újabb világháború tragédiájához.

Az evangéliumok azt tanítják, hogy meg lehet törni, hogy meg kell törni az erőszak önmagába folyton visszatérő bűvös körét. A nemzetek esetében ez a bűvös kör a háborúk alig-alig megszakadó sorozata. Megtörni, de hogyan? Legelsősorban, nyilvánvalóan túllépve azon a hamis alternatíván, mely vagy nagyon is könnyen elérhetőnek, vagy örökre elérhetetlennek véli a békét. Vagyis túllépve a modernizmus illúzióin és szkepszisén, s azokra az elméletekre támaszkodva, amelyek egyszer-egyszer már bizonyították megvalósíthatóságukat.

Az egyház az üldözöttek védelmében

SALACZ GÁBOR

(II. rész)

Salacz Gábor (1902-1978) történész. A Theresianum tanára volt 1938-ig Bécsben, majd 1942-ig St. Gallenben. 1942-től egyetemi magántanár, 1950-es nyugdíjazásáig a pécsi egyetem jogi karán a Történelmi Intézet igazgatója volt. A magyar állam és egyház kapcsolatával foglalkozó kiadatlan műve egy fejezetének szerkesztett változatát adjuk közre.

Sztójay válasza Serédi átiratára

A fővárosi zsidóság sorsa

Április 27-én megjelenik a vidéki zsidóság összeköltöztetéséről, más szóval gettósításáról szóló rendelet, mely a zsidó származású keresztények ezreit is sújtotta, s nyilvánvalóan deportálásukat készítette elő. Sem az intézkedésekben, sem a megnyilatkozásokban nem tettek különbséget izraeliták és konvertiták között, s így Sztójaynak a primáshoz intézett május 3-i levele semmi komoly engedményt sem tartalmazott. Nem reflektált válaszában arra az alapelve-re, hogy senkit jogerős bírói ítélettel rábizonyított egyéni büntett nélkül veleszületett és törvényes úton szerzett jogaitól megfosztani nem lehet.

Sztójay közlése természetesen nem nyugtatta meg a primást, s ezért május 10-én írt viszontválaszában mindenekelőtt sajnálattal állapította meg, hogy nem kapott közvetlen választ átirata leglényegesebb részére. A konkrét kérdésekre áttérve, a zsidó fogalmának szűkítésével méltatlannak látta a primás tovább foglalkozni, de újra és nyomatékosan követelte a zsidó származású keresztényeknek a zsidó vallásúaktól való különválasztását. Különösen akkor, amikor egy lakásba, házba, házcsoporthoz (gettóba), munkatáborba akarják kényszeríteni őket. Legalább ennyivel tartozunk keresztény hittestvéreinknek, írta a primás, s biztosítani kell részükre a vallás szabadságát is, tehát lehetővé kell tenni, hogy vallási kötelességeik végzésére tartózkodási helyükről elmehessenek, és lelkipásztoraik bemehessenek hozzájuk, amikor erre szükség van. Arra is vigyázni kell, hogy erkölcsi életük veszélyeztetve ne legyen. Főképpen pedig meg kell akadályozni, hogy bizonytalan végű deportálások következtében életüket halált érdemlő büntett bírói rábizonyítása nélkül elveszítsék. A primás kérte a kormányt, hogy történelmi felelőssége tudatában magyar és nem magyar tényezőknél egyaránt tegye meg a szükséges lépéseket az ilyen deportálások megakadályozása, illetőleg megszüntetése érdekében.

Amikor Serédi e levelét elküldötte, vidéken a deportálások már megkezdődtek, a zsidóságnak keresztény hitre térése pedig tovább tartott, különösen a fővárosban, mert ettől remélte megmenekülését. A rendőrség viszont május 13-án önkényesen behatolt a Szent Kereszt Egyesület helyiségeibe, félbeszakította a valóságoktatást, és megfenyegette a résztvevőket. A rendőrség e túlkapása alkalmul szolgált a nunciatúrának arra, hogy május 15-én

újából tiltakozzék a zsidókérdés megoldására kiadott rendeletek igazságtalansága, alkalmazásuknak embertelensége, valamint a megkeresztelteteket illető megkülönböztetés hiánya miatt. A nuncius felpanaszolta jegyzékében, hogy ez ideig minden erőfeszítése hatástalan maradt, sőt arról értesült, hogy százezrek esetleg burkolt formájú deportációjára készülnek. Hogy pedig a deportálás a gyakorlatban mit jelent, azt mindenki tudja. Kötelességének tartja ezért a nunciatúra, szólta a jegyzék, hogy tiltakozzék, és nem hamis részvétől, de az igazság és a keresztény-felebaráti szeretet valódi érzésétől indítatva, katolikusok ezreinek meg ezreinek megszentelt érdekei védelmében még egyszer felhívja a kormányt, hogy a zsidók elleni hadjáratban ne lépje át a természetjog és a pozitív isteni törvény által megszabott határokat, és kerüljön minden olyan cselekedet, mely ellen a Szentszéknek s vele együtt a valóban keresztény világ lelkiismeretének tiltakoznia kellene. Kérte a nuncius, hogy tegyenek alapvető megkülönböztetést, amint Szlovákiában tettek, a megkeresztelt és meg nem keresztelt zsidók között, s a keresztényeket mentesítsék a rendelkezések hatálya alól. Minden, az állam védelmére szükségesnek vélt intézkedés során tartsák továbbá tiszteletben az elemi emberi jogokat, s akadályozzák meg egyházi intézmények és személyek elleni olyan visszaélések és erőszakoskodások megismétlődését, mint amilyen a Szent Kereszt Egyesület ellen történt. Remélte a nunciatúra, hogy a kormány jóindulattal fogadja és teljesíti a Szentatya bánatát visszhangzó felhívását, s nem tagadja meg a magyar nemzet keresztény és lovagias szellemét.

Rotta különlevele

E hivatalos jegyzékével egyidejűleg Sztójaynak írt különlevelében hangsúlyozta Rotta, hogy embereket egyedül faji eredetük miatt üldözni a természetjog megsértését jelenti. De antiszemita rendszabályokat hozni, nem véve egyáltalában figyelembe a tényt, hogy a zsidók közül sokan keresztényekké lettek, az egyházra súlyos sérelmet jelent, és ellentétben áll a keresztény állam jellegével, minőnek Magyarország még ma is büszkén vallja magát. „Kötelességemet teljesítve — írta tovább Rotta — tájékoztattam a Szentszékét arról, ami Magyarországon történik, és fel kell majd világosítanom a deportációs intézkedésekről is, azokról, melyek készülöben vannak, és azokról, melyeknek, sajnos, már megkezdték a végrehajtását.”

Sztójay és a minisztertanács

Sztójayban meg lett volna a hajlandóság bizonyos engedményekre. A május 17-i minisztertanácson megfontolásra ajánlotta, hogy a megkeresztelkedett zsidókat vegyék ki a Zsidó Tanács fennhatósága alól, s érdekeik védelmét egy külön szervre bízzák, az elkülönítési eljárás során ne az izraelitákkal együtt, hanem külön házcsoportokba vagy kerületekbe helyezték el, s ne küldjék ki őket külföldi munkára, vagyis más szóval, ne deportálják őket. Ajánlotta azt is, hogy alakítson a kormány egy olyan szervet, amely egyes zsidókat államérdekből kivételezhet a zsidótörvények alól, amint ez Németország-

ban is történik. A minisztertanács azonban Sztójay javaslata ellenére sem vette ki a keresztényeket a Zsidó Tanács fennhatósága alól, hanem — amint a prímásnak már kilátásba helyezte a miniszterelnök — csak arra kérte fel a belügyminisztert, hogy a Tanács helyett alakított Zsidók Szövetségében külön osztály foglalkozzék érdekeik védelmével, a Szövetség döntése elleni fellebbezési joggal. Abba beleegyeztek, hogy ott, ahol a zsidók elkülönítése még nem fejeződött be, és a megkeresztelkedettek kifejezetten kérik, a kijelölt házak külön részébe kell elhelyezni őket. Deportációjukkal kapcsolatban ezt olvashatjuk a minisztertanács jegyzőkönyvében: „Mivel külföldi munkára keresztények is küldetnek ki, ez alól a kikeresztelkedett zsidók nem mentesíthetők, azonban ennek nincsen deportálás jellege, és gondoskodás történik arról, hogy ez humánusan, családjukkal együtt történjék.” Megállapodott a minisztertanács még arról, hogy egyes személyek kivételezésére módot fog adni az e célból már előkészületben lévő intézmény útján.

A külügyminisztérium a nunciatúrának

A külügyminisztérium által a nunciatúrának tíz nappal utóbb átadott szóbeli jegyzék előljáróban hangsúlyozta, hogy a kormány szilárdan el van határozva a katolikus egyház történeti jogainak és kiváltságainak védelmére, a politikai és katonai helyzet, valamint az állam legfőbb érdekeinek védelme nem engedi meg azonban, hogy alapvető megkülönböztetést tegyenek a megkeresztelt és meg nem keresztelt zsidók között. Mivel külön fajt képviselnek, a vallás egyedül annál kevésbé szolgálhat e kérdés megoldásának alapjaként, miután a zsidók tömeges áttérését az utolsó évek folyamán nehéz volna csupán a vallási meggyőződés megváltoztatásával megmagyarázni. Inkább politikai és gazdasági indítókok tételezhetők fel. Méltányosságból kész a kormány mégis széles körű kivételeket biztosítani azoknak, akik az egyházzal kapcsolatban vannak, vagy keresztény házasságban élnek. Tudatta ezután a jegyzék a minisztertanács határozatait, de a gettósítással kapcsolatban elhallgatta, hogy ez vidéken már nagyrészt befejeződött, s az engedmény így részben már tárgyalanná vált. Majd hivatkozott a jegyzék általánosságban arra, hogy a sárga csillag viselése alól felmentették a papokat és a szerzetesrendek tagjait. De elhallgatta itt is, hogy a mentesítés csak a már felszentelt papokra és a szerzetesrendeknek már fogadalmat tett, illetőleg olyan tagjaira vonatkozott, akiknek kizárólagos élethivatása elhagyottak, szegények, árvák és betegek gondozása. A deportációkkal kapcsolatban azt írta a jegyzék, hogy harmincezer keresztény magyar dolgozik a német birodalomban, és tekintve a német kormány megnövekedett igényét, bizonyos számú zsidót küldtek Németországba és az általa elfoglalt országokba.

A nunciatúra Információi

A nunciatúra a jegyzékre június 5-én átadott válaszában hivatkozott jó forrásból eredő értesüléseire, mely szerint 150, legfeljebb 200 ezer nélkülözhetetlen személy kivételezésével, az összes magyar zsidóknak valláskülönbség nélküli deportálását véglegesen elhatároz-

ták, ami már folyamatban is van, mégpedig oly embertelen módon, hogy többen a deportálás helyére való érkezés előtt meghaltak. Panaszkodott, hogy embertelen a bánásmód a koncentrációs táborokban is, ahol már a papokat is megakadályozták abban, hogy a vallás vigaszaiban részesítsék az egyház e szerencsétlen gyermekeit. A külügyminisztérium jegyzékének azzal az állításával szemben, hogy nincs szó deportálásról, hanem csak munkaszolgálatról, kérdezte a nunciatúra, hogy milyen munkát végezhetnek az elhurcolt 70, sőt 80 éves aggastyánok, idős asszonyok, gyermekek és betegek. Arra a feleletre, hogy a zsidóknak megadták a lehetőséget, hogy családjukat magukkal vigyék, azt mondta a jegyzék, hogy elutazásuknak akkor szabadon kellene történnie. És kérdezte, mit mondjanak azokról az esetekről, amikor az öregeket, betegeket egyedül deportálják, vagy amikor nincsenek szülők, akiket a deportáltaknak követniök kellene. És amikor az ember arra gondol, hogy azok a magyar munkások, akik munkavállalás céljából Németországba utaznak, nem vihetik magukkal családjaikat, valóban meglepő, hogy csupán a zsidók nyerték el ezt a nagy kedvezményt.

Új tiltakozás

Kötelességének tekinti ezért a nunciatúra, hogy újból tiltakozzék, és kérje, teljesítsék előző jegyzékében felsorolt követeléseit. Résztesíték az összes zsidót emberi bánásmódban, s mindig respektálják az emberi személyiség alapvető jogait még azokban az intézkedésekben is, amelyek szükségessé válnak az állam jogos érdekeinek megvédésére. S addig is, amíg a kért értelemben módosítják a rendeleteket, akadályozzák meg sürgősen a visszaéléseket, és tegyék lehetővé a szerencsétlen keresztények megfelelő lelki ellátását.

Mivel a zsidók ügyeit a belügyminisztériumban intézték, Verolino, a nunciatúra uditoréja, a jegyzék átadása után felkereste a belügyminisztert, majd eljuttatta hozzá a jegyzékek másolatait is a nunciatusnak hozzá intézett levelével együtt. Pár nappal utóbb Rotta és Verolino Veessenmayer német követet is felkeresték, s kérték, hogy interveniáljon a deportálások megszüntetése és a magyarországi zsidók helyzetének enyhítése érdekében. A nunciatúra fáradozásai eredménytelenek maradtak, a vidéki zsidóság deportálása változatlanul tovább folyt, s június 9-ére be is fejeződött. A külügyminisztérium ezalatt hallgatott, s csak utána válaszolt a nunciatus jegyzékére.

Nemcsak a nunciatus, de a prímás is hiába várta a választ még május 10-én Sztójaynak írt hivatalos levelére.

A prímási körlevél

A prímás a püspöki karhoz május 17-én intézett körlevelében részletesen beszámolt a kormánnyal folytatott addigi tárgyalásairól, s kérte a püspököket és rajtuk keresztül a papságot, tudassák azokkal, akiket a sérelmes rendeletek érintenek, hogy az „adott helyzetből”, tehát a német megszállással magyarázható kevés eredményt talán egyedül nekik köszönhetik. „Ha sok és küzdelmes tárgyalásunkról — fejezte be a prímás körlevelét — a nagy nyilvánosság előtt nem beszéltünk, és ha a sérelmes rendeletekkel nyilvános-

san szembe nem helyezkedhettünk, ez az ügy érdekében, valamint azért is történt, hogy a kormány helyzetét ne nehezítsük, és hogy hivatalos tárgyalásainkkal párhuzamosan senkinek ürügyet ne szolgáltatassunk a rendeletektől nem érintett katolikus testvéreink, egyházunk és katolikus intézményeink jogának támadására és megnyirbálására vagy az eddigi eredmények visszavonására. Mi tehát sem el nem hagytuk, sem el nem árultuk az igazságot vagy katolikus hittestvéreinket, de az adott viszonyok között többet nem tehattünk.”

Apor Vilmos indítványa

Apor püspök a május 17-i körirat befejező sorait úgy magyarázta, hogy a prímás véglegesen lemondott egy, az emberi jogok, az emberiség és a kereszttség hatályának védelmére kiadandó közös pásztorlevélről. Május 27-én felelősségükre hivatkozva levélben biztatta ezért, hogy lépjenek a nagy nyilvánosság elé. Tudatában volt, hogy jogfosztásoknak, üldözéseknek tehetik ki emiatt magukat, de az volt a meggyőződése, hogy vállalniuk kell ezt a kockázatot, s végső eredményben megerősödve és megszilárdulva kerül ki az egyház a harcból. A prímás látszólagos passzivitása miatti elégedetlen hangok eljutottak a nunciatúrára, s Rotta június 8-án szóvá tette a prímásnak, hogy miért nem lép fel a püspöki kar erélyesebben a kormánnyal szemben. A prímás válasza az volt, hogy mind a maga, mind a püspöki kar nevében mindent elkövetett a zsidók védelmére. S erről egyre többen értesülnek, mert a püspöki karhoz intézett május 17-i köriratát az egész országban terjesztik. Sajtónyilatkozat céltalan lenne, mert a kormány cenzúrázná, s a szószékekről felolvasandó pásztorlevéllel nem érnék el semmit, sőt csak kárt okoznának az egyháznak és a hívőknek. Védekezésül megemlítette, hogy a nunciatúra magatartásával sincsenek sokan megalégedve, mert senki sem tudja, hogy tett-e valamit, s megtévesztőnek tartják azt is, hogy a Szentszék fenntartja a diplomáciai kapcsolatot az atrocitásokat végrehajtó német kormánnyal. A nuncius ezzel szemben arra hivatkozott, hogy tiltakozása az angol rádió közlése útján ismeretessé vált.

Apor Vilmos tiltakozása

Serédi június közepén elhatározta, hogy az egész püspöki kar nevében főpásztori körlevélben nyilvánosan szólítja föl a kormányt a történetek orvoslására. A vidéki zsidóság deportálása minden tiltakozása ellenére tovább folyt, s ez a sors fenyegette a már megkezdődött összeköltöztetések folytán a főváros zsidóságát is. Apor püspök is egyre sürgette a prímást a közös nyilvános fellépésre. Apor a prímástól függetlenül egyénileg is mindent megtett a szerencsétlenek védelmére. Mint Győr püspöke május 18-án levélben tiltakozott Jaross belügyminiszternél a győri gettósítás kegyetlenségei ellen, s Isten és a világtörténelem előtt őt magát tette felelőssé a nyomában járó betegségekért, halálozásokért, megvetésért és elítélésért. Jaross nem válaszolt neki, de megüzente: „ha el nem hallgat és intézkedéseit bírálni vagy hátráltatni meri, internáltatni fogja”. Amikor a püspök hiába igyekezett a

zsidó táborból már elszállításra váró híveit lelki ellátásban részesíteni, június 13-án expressztáviratban kérte a miniszterelnök azonnali intézkedését, mert „erre még a halálraítéltek is igényt tarthatnak”, majd személyesen felkereste a Gestapo győri főnökét, de eredménytelenül. Aznap este Huszovszky államtitkár telefonon értesítette, hogy közbenjárására a belügyminiszter megengedte a táborban való lelki gondozást. Meg is állapodott ezután a rendőri és csendőri hatóságokkal, hogy másnap reggel, mivel neki személyesen nem engedték meg, egy általa kijelölt lelkész felkeresi a tábort. A német tábori parancsnokság ennek ellenére sem engedte be a lelkészt, mire újból táviratban kérte a miniszterelnökség intervencióját. Ennek eredményeként egy újabb távirat szerint a belügyi államtitkár a gettóban igen, de a gyűjtőtáborban nem engedélyezte a lelkészi funkciót. A tábor másnapra kiürült. Apor mindezekről értesítette a prímást azzal, hogy jó lenne megkérdezni a miniszterelnököt, hogyan egyezik az ígéret a tényekkel, s újból kérte, forduljon a végső eszközökhöz, még „mielőtt Budapesten is elkezdenék a szokott recept szerint a zsidók gettóba zárását, melynek deportálás és fizikai vagy erkölcsi tömeghalál a vége... Micsoda érzülettel gondolhat — írta — sok ezer katolikus hívünk reánk, akik nem tudják, nem is tudhatják, hogy védelmükre tettünk volna valamit, mert nem mertünk elítélő szavunkkal a nyilvánosság elé lépni? Mit gondolnak rólunk, hogy végső napjaikban a gyűjtőtáborban nem kerestük fel őket vigasztaló szavunkkal és kegyelemeszközeinkkel, hiszen nem hallotta a nyilvánosság tiltakozó szavunkat azért, hogy még ezt az egyházi ténykedést is lehetetlenné tették Szűz Mária országában?”

Ravasz László levele

Cavallier József, a protestánsok Jó Pásztor Bizottságával együttműködő Szent Kereszt Egyesület vezetője június 15-én elvitte Esztergomba a hercegprímáshoz Ravasz református püspök levelét a protestáns egyházi vezetőknek a kormányhoz intézendő végső tiltakozásával. Ravasz kérte közös fellépésükhöz a prímás csatlakozását, vagy akár egy új szöveg megállapítását. De a prímás tapasztalatai után nem várt már semmi eredményt egy újabb memorandumtól; elhárította utóbb Raffay evangélikus püspöknek a miniszterelnöknél, esetleg a kormányzónál való együttes fellépésükre vonatkozó javaslatát is azzal az indokolással, hogy külön-külön már ismételten felléptek, s nem tehetik ki magukat még közös lépésük eredménytelenségének is. Apor püspök lelkiismerete kényszeréből írt újabb sürgetést.

Hamvas mentőakciója

Miközben a főpásztori közös körlevél a kalocsai és egeri érsekek, valamint a székesfehérvári, győri és csanádi püspökök közreműködésével készült, egyre újabb atrocitásokról értesült a prímás, amelyek ellen az egyes püspökök külön-külön is tiltakoztak. Hamvas csanádi püspök, aki már június 16-án táviratban tiltakozott Sztójajnál és Jarosznál, s levélben a szegedi főispánnal a készülő szegedi deportáció ellen, különösen hangsúlyozva a meg-

keresztelkedett zsidókkal szemben történő eljárás igazságtalanságát, június 23-án a primás, valamint a kalocsai és egri érsek fellépését kérte az atrocitások ellen a kormányzónál. Serédi válasza az volt, hogy közbenjárása megtörtént, de egyelőre hiábavaló volt. Hamvas e kérelmétől függetlenül, a szegedi atrocitások és a női szemérmet sértő motozások miatt maga is eljuttatta a kormányzóhoz panaszát. Hamvasnak végül is sikerült a megkeresztelkedett zsidók egy részét a deportálástól megmenteni. Súlyos küzdelmeket vívtak a hatóságokkal a többi püspökök is; de kisebb enyhítéseknél többet egyikőjük sem tudott elérni. Június 24-én befejeződött már a főváros zsidóságának összeköltöztetése, s innét is megdöbbenő panasz érkezett, segítséget kérve, egy harminc éve katolikus diplomás embertől: „Zsidókkal kellett összeköltöznünk, akik gyűlölettel viseltek irányunkban. Gyermekeink nap-hosszat hallják Megváltónk és a Szűzanya káromlását. A legborzalmasabb azonban a kikeresztelkedettek cinizmusa, akik már csak konjunktúrából keresztelkedtek ki, de lélekben nem tudtak keresztényekké lenni.” A vallásszabadság megcsúfolására megakadályozták több helyen s a fővárosban is a zsidóknak minősített katolikusok vasárnapi misehallgatását, mert csak akkor engedték ki őket tartózkodási helyükről, amikor már nem lehetett szentmisét hallgatni. Ezeket a rendelkezéseket azonban sikerült enyhíttetni.

XII. Piusz pápa távirata

Június 25-én XII. Piusz pápa a következő személyes, közvetlen távirati üzenetet intézte a kormányzóhoz: „Vessen latba mindent, hogy e nemes és lovagias nemzet kebelén belül ne hosszabbítsassanak és súlyosbítsassanak a szenvedések, melyeket nagyszámú szerencsétlen, nemzetisége vagy faji származása miatt, már oly régóta keservesen visel. A Mi atyai szívünk nem maradhat érzéketlen ezekkel a sürgető kérésekkel szemben a mi szeretetszolgálatunknak megfelelően, mely minden embert átölel. Ezért személyesen Főméltóságodhoz fordulunk, nemes érzelmeire apellálva, abban a teljes bizalomban, hogy Főméltóságod mindent meg fog tenni, ami hatalmában áll, hogy annyi szerencsétlen ember újabb gyásztól és fájdalomtól megkíméltessek.” Horthy válasza az volt, hogy mindent megtesz, ami hatalmában áll, hogy a keresztény emberi elvek követelményeit érvényre juttassa, s a június 26-i koronatanácson követelte is a további deportálások leállítását, de egyelőre csak a budapesti zsidók deportálásának elhalasztását tudta elérni.

Kérte a pápa a püspöki kart is, szálljon síkra nyilvánosan is a keresztény elvek, valamint a faji rendeletekkel igazságtalanul sújtott honfitársaik, különösen pedig a keresztények védelmében, hogy magatartásuk saját maguk és a magyar katolicizmus kárára kedvezőtlen megítélésben ne részesüljön. Serédi az uditoréval megüzente a nunciust, hogy ők nem engedékenyek, „de fejfel nem mehetnek a falnak”, s nagyobb baj elkerülése érdekében becsületes tárgyalások útján iparkodtak célt érni, nehogy el-

hamarkodott lépésnek mondhassák körlevelük kiadását. Mint-hogy ez csak kis részben sikerült, híveik nyilvánossága elé fordulnak a már elkészült körlevéllel.

A június 29-éről keltezett főpásztori körlevél a bevezetőben általánosságban szolt az egyháznak közel kétezeréves szociális s az emberi alapvető jogokat védő munkájáról, felemelte tiltakozó szavát a hadviselésnek, a bombázásoknak a keresztény erkölcsantól elítélt módja ellen, majd így folytatta: „Kimondhatatlan szomorúsággal látjuk, hogy a keresztény Magyarországon is egymás után olyan intézkedések tétettek, amelyek Isten törvényeivel ellenkeznek. Elöttetek, kedves híveink, nem kell részletesen felsorolnunk azokat a rendelkezéseket, amelyeket végrehajtásuk módjával együtt magatok is jól ismertek, és amelyek magyar polgártársaink egy részének, köztük még azoknak is, akik velünk együtt ugyanazt a szent hitet vallják, pusztán származásuk miatt csorbítják vagy el is veszik velük született jogait. És mindezt anélkül, hogy egyéni bűnösségüket megállapítanák, és ennek alapján bírói ítéletet hoznának... Mi nem vonjuk kétségbe, hogy a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi életre a zsidóság egy része bűnösen bomlasztó befolyást gyakorolt. Az is tény, hogy a többiek e tekintetben hitsorsosaik ellen nem léptek fel. Nem vonjuk kétségbe, hogy a zsidókérdést törvényes és igazságos módon rendezni kell. Tehát azt, hogy az ország gazdasági rendszerében a szükséges intézkedések megtörténjenek, és a jogosan kifogásolható tünetek orvoslást nyerjenek, nemcsak nem kifogásoljuk, hanem kívánatosnak tartjuk. Azonban, mivel erkölcsi és főpásztori kötelességünket mulasztanánk el, ha gondosan nem örködnénk, hogy az igazságosság csorbát ne szenvedjen, magyar polgártársainkon és katolikus híveinken pedig pusztá származásuk miatt sérelem ne essék: azért hónapok óta szóbeli és írásbeli tárgyalások útján parkodtunk általában az igazságosságot, különösen pedig a közelmúltban kiadott sérelmes rendelkezésektől polgártársainkat és híveinket védelmünkbe venni; maguknak a rendeleteknek pedig módosítását, illetve hatálytalanítását. Azonban, bár itt-ott némi enyhítést sikerült is elérnünk, mégis mély fájdalommal és súlyos aggodalommal tölt el bennünket, hogy tárgyalásaink során éppen azt nem sikerült elérnünk, amit legjobban szerettünk volna, hogy végleg megszűnjenek az igazságtalan jogcsorbítások és jogfosztások, kivált az elhurcoltakkal. Minthogy azonban mi a kormányzat tagjainak kereszténységében és magyarságában és emberiségében bízva az eddigi eredménytelenség ellenére sem adtunk fel minden reményt: Elöttetek eddig nem csak tiltakoztunk, hanem a lehető lépések megtétele mellett magunkat türtőztetve várakoztunk. Most azonban, mikor nagy megdöbbenéssel látjuk, hogy eddigi tárgyalásaink minden erőfeszítésünk ellenére éppen a legfontosabb dolgokban szinte eredménytelennek bizonyultak, azért minden felelősséget ünnepélyesen elhárítunk magunkról. És mikor az isteni törvények

védelmében Tielőttetek, kedves Híveink, közösen felemeljük tiltakozó szavunkat: ebben is kérjük az illetékes hatóságokat, hogy Isten és a tömegek előtti felelősségük tudatában a sérelmes rendeleteket a legsürgősebben orvosolják. Ezek a rendeletek ugyanis a nemzetért folyó küzdelem idején nemcsak jogbizonytalanságot okoznak, hanem megbontják a nemzet egységét is és ellenünk fordítják a keresztény világ közvéleményét, főképpen pedig ellenünk fordítják Istent!... Vigyázzatok, hogy a kifogásolt cselekedetek teljesítésével vagy előmozdításával magatokra ne vonjátok a felelősséget Isten és emberek előtt. Ne feledjétek, hogy igazságtalansággal a haza igazi javát szolgálni nem lehet. Imádkozzatok és dolgozzatok kivétel nélkül az összes magyar polgártársért, különösen pedig katolikus testvéreinkért, katolikus egyházunkért és szeretett magyar hazánkért.”

**Az
igazságügyminisztérium
akciója**

A pásztorlevelek nem estek állami cenzúra alá, s így sok kellemetlenség ellenére sikerült ezt is a szükséges példányszámban Esztergomban kinyomtatni. A hercegprímási iroda postára is adta az egészet azzal az utasítással, hogy a megérkezését követő vasárnap kell a templomi szószékről felolvasni. Az igazságügyminiszter s általa a kormány az ügyészségnek beszolgáltatott köteles példányokból tudomást szerzett azonban a körlevél tartalmáról, és az esztergomi postahivatalnak megtiltotta továbbítását. Az Esztergom főegyházmegyei papságnak címzett 700 példány így a postán maradt, a többi egyházmegyének szóló példányok azonban a postacsomagokban elmentek.

A miniszterelnök, értesülve a pásztorlevélről, miniszterközi értekezletet hívott egybe, s ennek felhatalmazásával Antal igazságügyminiszter július 6-án felkereste a hercegprímást. Serédi mindekelőtt tiltakozott előtte a pásztorlevél postai megakasztása miatt, mert ezzel megsértették az egyháznak azt a veleszületett jogát, hogy püspökei egymás között, továbbá papjaikkal és híveikkel szóval, írásban és nyomtatványok útján szabadon érintkezhesenek. Majd kifejtette, hogy a miniszterelnök érthetetlen késleltetése és elfogadhatatlan magánlevele után a püspöki kar kénytelen volt híveit a szóban forgó súlyos kérdésekről körlevél útján tájékoztatni, valamint a kifogásolt rendelkezések és cselekedetek, kivált a tömeges deportálások ellen nyilvánosan is szót emelni. A miniszter viszont a pásztorlevél súlyos bel- és külpolitikai következményeire mutatott rá. A prímás erre csak annyit válaszolt, hogy nem ők okozták azt a helyzetet, amelyben a nyilvánosság előtt tovább már nem hallgathatnak. Egyébként is, ha ezek a méltán kifogásolt cselekedetek megtörténhettek, akkor nekik szabad megállapítaniok, hogy valóban meg is történtek. A miniszter a körlevél felolvastatásának elejtését kérte. Serédi azt válaszolta, hogy ez csak akkor volna lehetséges, ha a miniszterelnök hivatalos levélben megnyugtatná őket, hogy orvosolja a fölpanaszolt jogfosztásokat, a zsidó rendeletek alól mentesíti a keresztényeket,

**Rotta látogatása
Sztójaynál**

és kivált az utóbbiakra nézve megszünteti a deportálásokat; hogy a már deportáltak visszahozására minden tőle telhetőt megtesz; továbbá, hogy a püspöki karnak a kormánnyal való tárgyalásairól és azok eredményéről híveiket tájékoztathatják. Ellenkező esetben felolvastatják a körlevelet. Végül is, mivel a miniszter a németekkel való tárgyalásra utalva a miniszterelnök nevében megnyugtató ígéretet tett, a hívek tájékoztatására vonatkozólag pedig Sztójay személyes tárgyalását helyezte kilátásba, a prímás július 7-én sürgönyözött püspöktársainak és érseksége papjainak, hogy a pásztorlevelet további intézkedésig ne olvassák fel.

A nuncius július 6-án kereste fel újból Sztójajt. A zsidókkal való bánásmódot erős szavakkal förtelmesnek (abominable) és Magyarországra nézve szégyenteljesnek (dëshonneur) bélyegezte. Különösen kifogásolta a csendőrség eljárását. A miniszterelnök tiltakozott a nuncius megállapításai ellen, de Rotta az öregek, gyermekek és betegek elszállítására hivatkozva annak ellenére megmaradt álláspontja mellett, hogy Sztójay a deportálásokkal kapcsolatban újból azzal mentegetőzött, hogy a zsidóságnak nem megsemmisítéséről, hanem csak munkára adásáról van szó. A szövetséges németeknek munkaerőre van szükségük — mondotta —, s mivel a magyarság egyrészt a fegyveres küzdelmekben vesz részt és hal meg tömegesen, másrészt az országban van rá szükség a termelés, a rendfenntartás érdekében, egészen természetes, hogy inkább a zsidókat bocsátják munkaerőként rendelkezésre. Elismerte Sztójay, hogy a csendőrség egyes helyeken embertelenül járt el, de ez a kormány intenciói ellenére történt, s a vétkeket felelősségre vonták. Kérte viszont a nunciust, beszélje le a prímást a szerinte súlyos következményekkel járó pásztorlevél felolvasatásáról. Rotta erre természetesen nem volt hajlandó, sőt kijelentette, hogy az egyháznak joga és kötelessége felemelni a szavát minden ellen, ami a keresztény erkölcsbe ütközik. A körlevél — mondotta — különben sem a kormány ellen, hanem a zsidókérdés megoldásának módja ellen emel szót.

(Folytatjuk.)

Naplójegyzetek

Agnus Dei

1973. szept. 16.

Ha semmi másért, a szelídségért kell küzdenem. Hogyan? Ahogy Weil mondotta: passzívan bevárni, amíg elmúlik a harag kísértése. A szelídség kihívása súlyos, s már ezért is rejteni kell a világ elől. Minél bensőségesebb, annál realisabb. Különben is épp elég a félnivalóm.

¹ A: Kovács Áron (1948), Pilinszky unokaöccse; 1978 óta az Egyesült Államokban él. E: Kovács Barnabásné, Pilinszky Veronika (a családban Erika, 1919–1975) — Pilinszky nővére.

A.-t félttem és E.-t¹ is. Lehetetlen konfliktusba keverednek egymással. E. anyagias az önámításig, s most anyai vakságában mintegy állandó lejtőt teremtett A. számára. Hogy tudna neki ellenállni? Mit kellene tennem? Egy bizonyos, csak akkor gondolatok bármire, ha szívemben nincs már semmi indulat.

Tulajdonképpen anyagilag nincs mitől félnem. *Lényegében* vágyakozni se vágyom semmire. Túlontúl megtapasztaltam, hogy még a kevéske pénz is nagy bajok okozója. (Különben éppúgy, mint a hiányérzete.) Az anyagiakra nem szabad odafigyelni. Azok a változások, amiket szeretnék, úgyse vásárolhatók meg. A békességnek nincsen árfolyama.

Az, ami *realis*, mindig belül történik. Bennem és másokban. Csakis ezeken a fordulatokon van áldás. A jó visszfénye még az esetleges tragédiában is.

*

„Magunkra vennünk a világ minden ránk nehezedő súlyát — eldobva minden ellensúlyt...”²

*

Add Istenem, hogy azt, ami az „enyém”, mindinkább belakhassam, boldogíthassam és kifejezhessem. Egyszóval: az, ami nélkül tökéletlenségemben már sehogy se tudnék megélni, legalább ne dideregjen a közelemben és ne érezze magát rabnak és szerencsétlennek.

*

Részletek a Pilinszky-hagyatékban fennmaradt naplójegyzetekből (MTA közreadja Hafner Zoltán. A *Naplójegyzetek* első részét 1995. 4. számunkban közöltük.

Nem csoda, hogy Isten visszahúzódott a szavakból. Hogy tettenérhetetlen. Csak így képes meglátogatni azokat, akiket különben sose érne el. Isten látogatásának föltétele a névtelenség. Ne búslakodjunk ezen. Minden egyéb dologban a látszat, a *kitüntetés* a döntő. Isten látogatásából egyedül *Isten* a fontos. Nincs anyagi és társadalmi — tehát az irrealitás poklába száműzött — vetülete. Mivel ő olyan nap, aminek nincs árnyéka.

Nem tettem valóban jót. Hogy lehetne hát jó a következménye? Nem csodálkozhatom azon, hogy ez a rossz is, mint minden elkövetett bűnöm, rám is visszahárul. Végig kell nézmem egy szomorú színdarabot, de vigaszul látnom kell azt is, hogy a csavarok erősebbek, mint a szereplők. Én nem ellenük vétettem. De mit számít ez? Úgy kell élnem, mintha agonizálnék. Minden itt van, és mindent elveszíték. S ez az ittlét több minden eddigi jelenlétnél. S elvesztése egyre több minden veszteségnél és minden jelenlétnél.

1. A titok nem az, hogy a világ van, hanem, hogy a *van* van.
2. A világ tulajdonképpen nincs is egészen. Csak félig-meddig van.
3. Az igazi titok az, hogy Isten van. „Én vagyok, aki van.” A van titkát a világ csak félig-meddig veti fel.
4. De ha a *van* van, miért a világ, ami csak úgy-ahogy van?
5. *A világ csak létezik. Egyedül Isten van.* (Simone Weil)
6. Világunkban épp az nem valóságos, ami anyagi benne. Ami térbeli és időbeli belőle.
7. Az időnek nincs jelene. A térnek nincs múltja és jövője. A jelen pillanat kizárólag térbeli. Múlt és jövő kizárólag időbeli. Ez a konstrukció önmagában gyenge is, meg értelmetlen is a semmi „természetes”-ségével szemben. Nem is a világ, vagy a semmi az igazi titok, hanem a *van*, a maga tiszta állapotában.
8. Nem igaz, hogy a világ miatt tudjuk, hogy a *van* van. Bizonyos értelemben a világ inkább lefokozása, széttördelése a *van* kategóriájába vetett fölismerésünknek és bizalmunknak. A világ inkább arra való, hogy ne legyen, hogy lebontsa azt, amitől van.
9. A világ nem annyira: *van*, mint inkább: *mintha volna*.
10. Innét, hogy szilárdsága ellenére tovább kell utaznunk benne. S hogy még ez az utazásunk maga is reálisabb, mint az átszelt vidék.
11. Az életutunkkal kiegészített világ már inkább *van*.
12. A világ kényszerítően és tolakodóan túlságos ahhoz, hogy valóban legyen. S elpárolog minden bizonyosságszomjunk elől.
13. A semmi talán nem egyéb, mint a tárgyiasított van. Isten szemérme, a van tárgyszerűen fölfogható változata. De még e semmi is csak attól van, hogy a *van* van.
14. A semmi a van legvegytisztább bizonyítéka, anélkül, hogy elvesztené azt a meghatározóját, hogy a semmi nincsen. Nem-létének a léte is a van következménye. Jelölve azt, hogy a *van* a legtöbb. Épp ezért még a semminél is elképzelhetetlenebb, s ha egyáltalán elképzeljük, úgy legfeljebb a semmire gondolhatunk. Istent nem a teremtés, hanem a semmi fedi fel és fedi el előlünk. (A teremtés a semmi fátylán átütő Istenarc? — Fájdalmasan rossz hasonlat!)

15. Milyen elképzelhetetlenül vékony szál fűz bennünket a *van*-hoz. De ez a szál eltéphetetlen.

16. Minél inkább belátjuk, hogy a világ absztrakció, s lényege szerint nincsen, annál odaadóbban kell törekednünk a realizálására.

[...]

*

Vissza kell húzódní a kertbe.

Napi négy-öt órát kell járni.

Sokat olvasni.

Tapasztalati tény, hogy az ital csak fásaszt.

Minden nap egy másvalakiért nem fogok dohányozni, s aznap át igyekszem élni sorsát. Minden reggel vagy este megválaszthatom a személyt. Jegyzeteket végig készíték. Ma négy órával kezdem.

Jutta-nap: 6-tól 6-ig.

Szept. 28-tól 29-ig.

Juttát³ nem tudom feleségül venni. Ezt a körülmények nem engedik. Se így, se úgy. Másfél hónapot viszont mindig tölthetek nála s ő énnálam. Másfél hónapra ő lesz az én vendégem, s másfél hónapra én az övé.

A belső forma: a tökéletes szublimálás.

Ha semmi cigarettát nem szívok: 20 pont

Ha semmit sem iszom: 20 pont

(Minden cigaretta 1 pont levonás)

(Minden pohár ital 2 pont levonás)

Negyven pont: sikeres nap.

Cukrot veszek. Borotvapengét. Szevenalettát.

Jutta-nap: Első félidő

(18-tól 6-ig): 20 pont

Második félidő:

Bor: 4 pohár

Cigaretta: IIIIII

A reggeli cigarettának ellenálltam. A reggeli utáni cigarettának nem tudtam. Ezért kell áttérnem egy másik rendszerre.

A reggeli pohár bor *vacak* volt. 4-kor csillapítót veszek be, s este, elalvás előtt.

Juttám, már 4-5 cigaretta és egy pohár elég, hogy a sétát elhagyjam. Pedig pillanatnyilag a legtöbb, amit *értünk* tehetek, hogy minden méregtől megtisztulok.

Délben minden összedőlt. Családommal szemben olyannak kell lennem, hogy csak ahhoz kell tartanom magamat, amit én magam remélek.

Juttám, holnap újra a Te napod lesz. Jó éjszakát, édesem. Ma: Bébi napja van. Alázatában és esettségében ritka tanítóm ő.

³ Jutta: Jutta Scherrer, német származású Párizsban élő vallástörténész. Pilinszky 1970-ben Poignyben ismerkedett meg vele; kapcsolatuk 1976-ig tartott.

⁴ Bébi: Baitz Borbála (1889–1980), Pilinszky anyai nagynénje.

- Bébi*⁴-nap: [szept. 30.] vasárnap 11-től [okt. 1.] hétfő 11h-ig
1. Azokkal szemben, akik nem ismerik az *igazságot*, nincs értelme, hogy „igazam” legyen.
 2. Szeretet és testvériség csakis az igazságban lehetséges.
 3. Igazságtalanságban egyedül természetes kapcsolatok tevéyszhetnek.
 4. Bébi természet szerint szent. Ha vannak korlátai, egyedül innét vannak. Határeset és csodálatos kiindulási pont. *Természetes* szinten nem lehet nálánál alább adni.
 5. Bébi szintje alatt nincs „jogom” egyetlen szót is mondani.
 6. Ha önként vállalom sorsát, valószínűleg kötelességem lesz beszélni. Nem tudom.
 7. A természet se csak természetes. Igazi ereje transzcendentális. Különbözik csak szépsége nyilvánvaló. De mint *olvasmány* csakis „fölülről lapozva” nyílik meg.
 8. Bébikém, ma nem megyünk szentmisére. Ágyba bújok és olvasok.
 9. Aki természet szerint szent, valóságosan szent, még akkor is, ha vadállat, vagyis: telve hibákkal. A természet ezért szent.
 10. Édes Bébikém, búcsúzom az italtól. Átmenetileg elzsongított, háromnegyedes szinten segített írni. De ez nem elég. A cigaretta fáraszt. Hogy olyan szépen szétnézhessek a világban, ahogyan te is, segíts mindkettőt elhagynom.
 11. Értelmünk sok mindent „megvilágít”. De még többet lerombol, *átlát*, hiábavalónak tüntet fel. Bébi nem akkor tesz valamit, amikor akar, és nem akkor örül, amikorra örömet „megszervezi”. Cigaretta és alkohol: szervezett örömök. A tiszta öröm hosszú várakozásból született ajándék. Igaz, nem nagy, de mindent betölt.
 12. Nézem a sirályokat. Se innom, se dohányoznom nem szabad. Akkor erőre kapok majd, s hosszú sétáimon gondolataim úgy repkedhetnek, mint a sirályok.
 13. Utolsó cigarettám! A bűnös én voltam, nem te. Hálával köszönök el tőled. Nem csak méreg, barát is voltál. De én most visszavágyom egy személytelenebb világba. A mindenség nem dohányzik. S nekem ezentúl a fákat, vizeket, csillagokat kell föl-lapoznom. Szakításunk után is maradj barátom, ahogy a partlakók se tagadják meg azokat, akik tengerre szállnak.
 14. Utolsó pohár bor! Az igazi öröm: fájdalom és unalmon túli. Bach, segíts meg! Ez lesz az én sirály-korszakom. Halálon túli „élet”. Értelmen túli „értelem”. Azonosulás az egyetemes szenvedéssel és könyörgéssel. A kövek evangéliuma, az emberi „fölvilágosodás után”.
 15. Bébi se „kezelte” pénzét. Én se fogom. Se nem gyűjtöm, se nem számolom. Hiszen azt már megtanulhattam, hogy csak szomorúságot hoz.

Bébikém, szinte semmit se valósítottam meg abból, amit reggel elhatároztam. Egyedül talán téged „figyeltelek”. Ahogy nyáladzó ajkakkal imádkozol az éjszakában.

Bébi-nap: 0 pont.

okt. 1. 10-től

okt. 2. 10-ig

Jutta-nap

1. Minél élesebb képet kell rajzolni *mindenkiről*. A viszonylatok pokoli mechanizmusáról. S ugyanakkor imádkozni azért a morzsányi kegyelemért, ami nélkül mindannyian alapvetően rosszak vagyunk. Nincs jó és rossz ember. Legfeljebb szerencsés és szerencsétlen, dolgos és kismimizett stb. De mindez csak természetes síkon. Már maga a tiszta természet is több ennél.

2. Ahogy egyetlen agyvelő elegendő minden lehetséges tudományos fölfedezés elvégzésére, úgy egyetlen szív is elegendő a teljes univerzum válságának föloldására. Az eredendő bűn különben képtelenség volna. Jézus se mint Isten, hanem mint ember váltotta meg a világot. A megtestesülés különben értelmetlen lett volna. Innét, hogy *Jézusban* minden emberi szív univerzális föladatra hivatott. Innét, hogy a jóság, bár tökéletesen magányos — mindenkor egyetemes. Kívülről tűnik csak legfőbb önzésnek. Akár egy művész munka közben. De ha egyszer ezt választottad, *semmiféle* kommentár nem érdekelhet többé. Minden nagy fölfedezés *előlegezett* volt. Holott: egyedül Istent érdemes előlegeznünk. Mivel egyedül ő reális. Ebben a perspektívájában a létezés fölülmúlhatatlan.

Juttám! Napod nem sikerült tökéletesre. Mégis ez a nap hozta meg az első reménysugarat! Eredmény: 30 pont (1 dl bor és 5 cigaretta.) Köszönöm. Viszlát holnapután!

Erika-nap okt. 2-től 10-től okt. 3-ig 10-ig

1. Nekem mindig a játék volt fontos; neked a győzelem.

2. A megkonstruált öröm nem öröm. A gyerekek öröme váratlan, ajándékszerű, dinamikus. A valódi boldogságnak ez az utóbbi a valódi modellje. Jézus nem azt mondta, legyetek gyerekek, hanem: mint a gyerekek. Egy felnőtt számára a gyerekek boldogság-modellje, épp mert önkéntes, szinte természetes módon csap át a transzcendensbe. Nem véletlen, hanem „tiszta ajándék”.

3. Minden nap fenntartás nélkül kell hogy kezdődjék.

Minden nap: abszolút lehetőség. Ezért nem szabad előkészíteni. Se szesszel, se nikotinnal. Se megbeszéléssel.

Erika-nap végeredménye: 6 pont

Jutta nap: okt. 3-tól okt. 4-ig, 12-től 12-ig [A kézirat itt véget ér.]

(Ms 5937/13)

Sokan elismerik a kereszténység nagyságát, de lehetetlennek tartják a visszatérést hozzá. Az ilyeneknél a megismerés fogalma túlon túl egyet jelent az idő fogalmával, sőt lényegében egy vele. Ha mélyére nézünk, nem is hisznek másban, mint az időben, s ezt a reményüket nevezik jövő időnek. A kereszténység igazságának ezzel szemben végképp nem az idő a tere, hanem a cselekedet. Ilyen értelemben bátran nevezhetjük antiintellektuálisnak.

A cselekvő kereszténység kilépés az időből, s ilyen értelemben elidegenedés a világtól, a modern világ időbe ágyazott problematikájától. Mit eredményezett ez az időbe vetett hit? A problémák autonóm módon való kezelését. Kitergetve a múlt, a jelen és a jövő asztalán, kezünkbe kaparintottuk a világ, a dolgok térképét. Ha a világ két vége a végtelenbe lóg is, egészen itt fekszik az asztalunkon: csodálatos pontossággal és sterilitással. Tetszés szerinti szeleteket metszünk ki belőle. Nézzük a művészetet, a költészetet.

1. Önkéntes szegénység.

Kinek-kinek személy szerint el kell jutnia az önkéntes szegénységig.

2. A kereszténység mint a legalapvetőbb ugrás a bizonytalan-ságba. Antikonzervatív. Nyitottság. Feltétel nélküli. Egyetemességében elsősorban kozmikus érvényű és időtlen. Kereszténynek lenni annyi, mint gyökértelenné válni.

⁵Vö. 2. jegyzet

3. Eldobni minden biztosítékot és ellensúlyt.⁵

4. A koncentrációs táborokból szabadultak első ölelése: ez a mennyország. (Bach)

Direkte egyedül Istent lehet szeretni. Egyedül feléje lehet direkte fordulni. Minden egyéb nem tűri ezt, semmivé lesz.

Aki azonban mindenéről lemondva direkte Isten felé fordul, annak számára a világ is színültig teljes. *Innét a szegények el-ellenállhatatlan történelmi ereje.*

A keresztény művésznek számolnia kell azzal, hogy tökéletesen elveszti környezetét minden bizalmát. *Négy fal közé kell vonulnia. Célja egyedül Istene és műve lehet — se vallása, se kora: nem elég. A valláson itt az egyház társadalmi „céljait” értem.*

Meg kell történnie.

A valóság a legkegyetlenebb képzeletnél is keményebb. És ez jól van így. Ilyennek kell lennie a valódi küszöbnek.

A partról már látjuk a tengert, de a part azért part marad.

A legtisztább szent is még mindenestül a szárazföldön áll.

Az elhagyatott számára a világ a teremtés formájában van jelen.

A gazdag számára mechanizmusában.

Az elhagyatott a világban megsejtheti a teremtést. A dolgok megenyhülnek. Állampolgárból teremtménnyé válik, teremtményből fiúvá.

Az üdvözülés az önmagunkkal való azonosulás holtpontján Istennel való találkozásunk: a többit nem tudjuk.

Végső eltévelyedés, teljes azonosulás, Isten.

Egyensúly=Végső elidegenülés=tökéletes azonosulás=tökéletes elhagyatottság=Isten

Pokol= [olvashatatlan]=Egyensúly=végső elidegenülés=tökéletes azonosulás: Isten

A szürrealista művész olyan, mint egy elkényeztetett szent vagy egy elkényeztetett Isten. A szürrealizmus a transzcendencia iparművészete. Épp — nem kitörés[t] jelent, hanem lefokozódást. Nem kitörést, hanem a lehetőségek iparművészetét, a szabadság automatizálását. Hermafrodita jelenség; akár egy kispolgár: nem meri elfogadni se az életet, se a halált; ők: a képzelgés milliomosai. Beckett: a képzelgés koldusa, ennyiben *fordulat*. Az erőszakos kegyelem tana [?]. A *szeretet* helyett a szabadságot választotta... XIX. sz.

Szenvedő az, aki a földön valódivá válik. Egyedül innét az örültek szenvedése és nagysága. Más megbékélni és más kiegyezni a valósággal. Más elfogadni és más idomulni hozzá [...]

*

Ha az emberek nem szenvednének, zsarnokká válnának vagy perverzekké. Felőlünk nézve egy pont van csak, ahol a világnak meg kellene állnia: és ez a gyerekek szenvedése. De a világ tovább pulzál.

A teremtés Isten Veronika-kendője. Isten átvérzik az idő — és tér — szövetén. Az ártatlanul szenvedő gyermek az ő megjelenése a teremtésben: egyfajta inkarnáció. Ezért pulzálhat tovább a világ.

A gyerekek szenvedése azért oly feneketlen, mert ők mindig készek az öröme, sőt: egyedül az öröm a valóságos állapotuk.

Isten intellektussal meg nem közelíthető. Az intellektus a kopár tájban tájat lát — a művész szépséget. Az intellektus a gyerekek szenvedésében botrányt — a művészet titokzatos mélységet.

Az intellektus „erkölcsi botránkozásai” csak látszólagosak. Pl. Camus megbotránkozik az „idegen” kivégzésén, de Jézusén nem: Jézust utoljára Van Gogh és Dosztojevszkij értette.

Isten a teremtésben egyedül az ártatlanul szenvedők képében jelenhet meg. Aki őket választja: az idióták, rabszolgák és gyerekek közé kerül. Előbb-utóbb megvetettség lesz osztályrésze.

Az idióták, rabszolgák, gyerekek csak a *részleteket* nem értik a világból: az egész sugárzó egyértelműséggel birtokuk.

A világ fiai: bámulatosan ismerik a részletek mechanizmusát — ők mindig az egészet feszegetik.

A nagy művészet, Isten fiainak művészete, a szegények művészete, mindig a részletek drámája marad.

A szegények művészete:

Nincsenek végső kérdései.

A részletek kötik le figyelmét.

Konkrét.

Ábrázoló.

Újra szegények, s újra gyermekek.

Mindig a tiszta leírásnál marad. Érzelmeit is mindig konkrét képekben fejezi ki, s nem érzelmekben. Figyelme nem hullámszik, nem „hierarchikus figyelem”.

Apokalipszis.

Egy koncentrációs tábor figyelme. A leglényegtelenebb dolgokban is a világ peremére tapadó figyelem. Ez a figyelem is kettős lehet azonban: a világ fiainak figyelme és a szegények és gyermekek figyelme. Ha az átfordul művészi figyelembe, az már-már szakrális figyelemmé változik. Páter Kolbe himnuszokat énekelt utolsó óráiban!

Szakrális figyelem. Szintén egyenletes. Az „elvont” dolgokról is leíró módon beszél (Simone Weil), ahogy a szegények egy ruháról vagy a királyokról. Ez nem más, mint egzisztenciájában ragadni meg a dolgokat.

A van kívül áll a filozófia határán. A gondolat ide hatolva megsemmisül, s a semmit (saját semmiségét) tapasztalhatja csak.

Nincs külön pokol, külön paradicsom, a kárhozottaknak a mennyek országa a pokol, az a gyermekeknek, a lemészárolt bárányoknak: Isten lakik a pokol mélyén is.

Végül csak a sebek maradnak, Krisztus sebe, anyám sebe, Antonin Artaud sebei.

A szenvedésről semmit se tudunk; megtanuljuk és elfelejtjük.

Nehézkesek és lassúak vagyunk,

1964; Ms 5938/2.

Szomorú Langaléta Négerék

GION NÁNDOR

1941-ben született Szenttamáson, géplakatosnak tanult, majd az Újvidéki Egyetemen tanári oklevelet szerzett. 1963-tól az Újvidéki Rádió munkatársa, majd magyar nyelvű műsorainak főszerkesztője volt. 1993-ban Magyarországra települt át. Regényei és elbeszélései 1968 óta folyamatosan jelennek meg. Legutóbbi írását 1994. 6. számunkban közöltük.

M. Holló János régi nyikorgó hintaszékében ringatózott és éppen olyan rosszul érezte magát, mint régen, amikor a hintaszék még vadonatúj volt és ő először ült bele, akkor fáradt volt, gyorsan elaludt, és jéghegyekről álmódott, és mire felébredt fehér álmából, iszonyúan rosszul érezte magát sötét lakásában. Akkor régen M.H.János nagyon messziről, Havannából érkezett haza, két vagy három nappal karácsony előtt, és arra számított, hogy lakásában egy Natasa nevű eleven természetű, kissé szertelen, de csinos és jószívű lány várja otthon, Natasa azonban eltűnt, csak egy hintaszéket hagyott maga után, mert tudta, hogy M.H.J. már régóta vágyik egy hintaszékre, szép karácsonyi ajándékkal búcsúzott hát el, mert alapjában véve tényleg jószívű lány volt, ezt M.H.J. kénytelen volt elismerni, annak ellenére, hogy nagyon magára maradt azon a régi karácsonyon. M.H.J.-t azóta már sok jószívű lány elhagyta, de ha beült a hintaszékbe, mindig Natasa jutott eszébe, néha Havanna is, ez időnként felvidította, mert Havannában olykor kellemesen érezte magát, ott is találkozott egy jószívű fiatal lánnyal, ezenkívül szép nagy rózsaszínű kagylót kapart elő a tengerparton a homokból, egyszer igazán ízletes teknőcporköltet ebédelt, esténként meg kimondottan élvezte a jéghideg daiquirit, amelyet kehelyszerű poharakban szolgáltak fel, és M.H.J. leginkább több kelyhet is kiszivattyúzott vékony szalmaszállal. Már akkor elhatározta, hogy egyszer majd hosszasan ír ezekről a kellemes élményekről, de most az immár nyikorgó hintaszékben minduntalan egy szomorú négert látott maga előtt, a néger hosszú lábaival céltudatosan menetelt egy kora reggelen Havanna egyik belvárosi utcáján, de az arca olyan hamuszürke volt, hogy az akkor éppen kéznél lévő jószívű fiatal lány olyasmit mondott M.H.J.-nek, hogy a fehér emberek sohasem tudnak olyan mélységesen elszomorodni, mint a négerék. M.H.J. ezt majdnem elhitte akkor, bár ezúttal egyáltalán nem örült annak, hogy a szomorú néger letörli a hintaszék előtt a rózsaszínű kagylót és a daiquirit, jól tudta, hogy a hosszú útleírás ismét elhalasztódik, és megint karácsony közeledett, és ő minden bizonnyal ismét magára marad karácsony estéjén a nyikorgó hintaszékben a szomorú négerrel.

Már csak abban reménykedhetett, hogy Irmái József, a kiváló asztalosmester talán felvidítja egy kicsit. Irmái József hosszú, erőscsontú ember volt, önérzetes magabiztossággal végezte munkáját, az elmúlt években sok könyvespolcot és egy nagy íróasztalt

csinált M.H.J.-nek, közben mindenféle történeteket mesélt az életéből, M.H.J. szerette hallgatni ezeket a történeteket, és szerette nézni az asztalosmester biztonságos kézmozgását, így hát újabb könyvespolcot rendelt az újabb magányosnak ígérkező karácsony előtt. Irmai József hozta is a méretre szabott deszkát, de most ő sem vidította fel M.H.J.-t, mert a deszkákkal együtt magával hozta mostohafiát is, egy vizenyős szemű vékony suhancot, akit Modrovich Bélának hívtak, és katonaruhába volt öltözve, szinte görnyedezett a súlyos téli egyenruha alatt, az arca halványsárga volt, kezei remegtek, remegő kézzel próbált segítkézni mostohaapjának a könyvespolc összeszerelésében, de minduntalan elejtette a szerszámokat és szétszórta a csavarokat, Irmai József végül is elkergette maga mellől, mire a reszkető katona bágyadtan leült egy székre, halványsárga arca majdnem sötét lett, és M.H.J. a hintaszékben ringatózva arra gondolt, hogy mégsem volt igaza annak a havannai lánynak, a fehér emberek is mélységesen el tudnak szomorodni, nem csak a négerek.

Irmai József egyedül gyorsan összeszerelte a könyvespolcot, és elégedett volt a munkájával.

Szilárdan áll — mondta. — Rengeteg könyvet pakolhat rá.

— Akkor talán ihatnánk egy pohár konyakot — javasolta M.H.J. — Mint máskor is a jól végzett munka után.

— Megérdemeljük — mondta Irmai József.

M.H.J. elővette a konyakos üveget és a poharakat, Modrovich Béla remegő kezébe is poharat nyomott.

— Úgy látom, a fiúra is ráfér egy pohár konyak. Vagy talán kettő is.

Irmai József szánakozva nézte halovány mostohafiát, és azt mondta:

— Háborús hős. Hőstetteiért most éppen jutalomszabadságot kapott. Vukovár romjai közül jött, ő maga is derekasan segédkezett a romok megteremtésében.

— Ezért remeg a keze? — kérdezte M.H.J.

— Tökrészezen vittek ki a frontvonalra — mondta Modrovich Béla rekedten, és köhögött a konyaktól. — Ott is sokat ittam, annyira részeg voltam, hogy egyáltalán nem emlékszem, hogy mit csináltam az első három napon. Amikor kijózanodtam, géppisztoly volt a kezemben, és mindenki dicsért bátorságomért. Azt mondták, hogy az elmúlt három nap alatt én kaszáltam le a legtöbb horvát gárdistát. Aztán folytattam a lövöldözést. Lőttem mindenre, ami mozgott. És nemcsak a gárdistákra.

— Asszonyokra, gyerekekre is? — kérdezte M.H.J.

— Gyerekekre talán nem — mondta révetegen Modrovich Béla. — De lőttem mindenre, ami csak mozgott. Még a kutyákra is. Azt mondták, hogy ott mindenki az ellenségünk, és mindenki a halálunkat akarja.

— Ezek szerint lesz ott még tennivaló bőven — mondta epésen Irmai József.

Modrovich Béla tovább motyorászott, inkább magának beszélt, akár a holdkórosok, ha a holdkórosok egyáltalán szoktak beszélni éjszakai bolyongásaikkor. Most egyébként szikrázó téli délelőtt volt.

— Egy sebesültet nem engedtek, hogy megöljek. Ősz bajuszú öregember volt, eltaláltam, de nem halt meg. Segítségért kiáltozott, meg akartam ölni, hogy ne szenvedjen, a barátaim azonban félrelökték a géppisztolyomat. Azt mondták, hagyjuk csak szenvedni az elvetemült gazembert.

— Mozgott az elvetemült gazember? — kérdezte M.H.J.

— Mozgott, és kiabált még órákon keresztül. De nem engedték, hogy megöljem. Akkor kezdett először remegni a kezem.

— Ha visszamész, lödd agyon a szenvedő sebesülteket — mondta Irmai József.

— Nem megyek vissza — mondta Modrovich Béla.

— Akkor viszont agyonlőnek a barátaid — mondta Irmai József. — Háborús időket élünk már megint, és ilyenkor könnyen agyonlövik a katonaszökevényeket. Akkor is, ha mozognak, és akkor is, ha nem mozognak.

— Esetleg elmehetne külföldre a fiú — tanácsolta M.H.J. — Sokan megtették már.

— Elvették tőle az útlevelét — mondta az asztalosmester. — A katonáktól elveszik az útlevelüket.

— Próbáljon meg átszökni a határon — mondta M.H.J. — Van akinek sikerül.

Modrovich Béla letette a konyakospoharat és előrenyújtotta kezét. Most jobban remegtek, mint amikor a csavarokat szétszórta.

— Engem biztosan elkapnának. Inkább megvárom őket otthon. Aztán csináljanak velem, amit akarnak.

M.H.J. belerúgott a padlóba, ettől erőteljesen meglódult alatta a hintaszék, a konyak nyugtalankodni kezdett a gyomrában, és M.H.J. szinte nosztalgiával gondolt a jéghideg daiquirire.

— Találkoztam egyszer egy négerrel. Végtelenül szomorú volt, de hamuszürke arccal is céltudatosan sietett valahová. Kora reggel volt, szépen sütött a felkelő nap, és a néger még hamuszürke arccal is céltudatosan robogott hatalmas léptekkel.

— A kezei remegtek? — kérdezte Irmai József.

— Nem tudom — vallotta be őszintén M.H.J. — Kezeit zsebre dugta, és úgy robogott szomorú célja felé.

Csöngettek a bejárati ajtónál, M.H.J. felkelt az imbolygó hintaszékből, megnyugtatólag intett Irmai Józseféknek, hogy érezzék továbbra is otthon magukat, ő meg kiment az előszobába, és kinyitotta az ajtót.

Ismét egy riadt, sápatag fiatalember állt előtte, fázósan összehúzta magát télikabátjában, meleg sálat tekert a nyakára, a sál

mögül élénkpiros nyakkendő látszott, a szerencsétlen fickó megpróbált mosolyogni a meleg sál és a piros nyakkendő felett.

— Emlékszik még rám?

M.H.J. a piros nyakkendőre emlékezett, rosszálló tekintettel mérte végig az alkalmatlankodó fiút, nagyon elege volt már a szomorú emberekből, ezért kimerően és fenyegetően azt mondta:

— Emlékszem rád. Teofilnak hívnak, és a nyáron be akartál törni a lakásomba, hogy elrabold a megtakarított száz német márkámat. Akkor is piros nyakkendő lógott a nyakadban, és én a nyakkendődnél fogva rángattalak végig a lakásomon, és nem adtam oda a száz márkámat.

— Kis híján szétsapta a fejemet egy baltával — rebegette Teofil.

— Most már kétszáz márkám van, mert eladtam a regényemet — mondta M.H.J. —, de megvan még a baltám is, sőt azóta még egy pisztolyt is szereztem, háborús időkét élünk, és figyelmeztetek, hogy ilyenkor gyorsan eljár az ember keze.

— Nem akarom elrabolni a kétszáz márkáját — mondta rémülten Teofil. — Bajban vagyok. Beengedne?

M.H.J. félreállt az ajtóból, Teofil belépett az előszobába, a homloka és az orra fényleni kezdett a verítéktől.

— Bajban vagyok. Lebuktam.

— Ügyetlen vagy, fiam — mondta M.H.J. — Ezt már a nyáron is közöltem veled, és megpróbáltalak jó útra téríteni. Miért nem hallgattál rám?

— Néhány betörésem azért sikerült — mondta majdnem büszkén Teofil. — Néhány lakást kirámoltam, de aztán elkapott a rendőrség, amikor túl sokáig babráltam az egyik zárral... És én az első kihallgatáson ijedtemben mindent bevallottam. A maga nevét is említettem, pedig a maga lakását nem raboltam ki.

— Nem is fogod kirabolni — mondta M.H.J. — Börtönbe csuknak, és ott majd jó útra térsz.

— Nem biztos hogy börtönbe csuknak. Az apám megfizette a károsultakat. Ők nem fognak ellenem vallani a bíróságon. Ha maga is hajlandó lenne..

M.H.J. kezdte valamivel jobban érezni magát, de továbbra is szigorú maradt.

— Az apádnak tehát sok pénze van.

— Igen. Maga mennyit kér?

M.H.J. egy ideig nem válaszolt, Teofil türelmetlen lett, már gyöngyözött a homloka, idegesen könyörgött.

— Mondja meg gyorsan. Innen megint a rendőrségre kell men-nem kihallgatásra. És rám parancsoltak, hogy az útlevelemet is vigyem magammal.

— Én drága ember vagyok, és neves író — mondta nagyképűen M.H.J. — A könyveimet is drágán adom el, ezért sikerült összegyűjtenem már kétszáz német márkát. — Ekkor hirtelen el-

hallgatott, a havannai belváros egyik utcája jelent meg előtte, tág-
ra nyílt szemekkel bámult Teofilre. — Nálad van az útleveled?

— Igen. Azt mondták, vigyem magammal a kihallgatásra.

M.H.J. merően nézte Teofil, és egyszerre nyájas ember lett be-
lőle.

— Vesd le a kabátodat és a sáladat, és akaszd a fogasra.

Teofil engedelmeskedett, kapkodva vetkőzött, és még mindig
nem bízott teljességgel M.H.J.-ben.

— Sietnem kell.

M.H.J. betuszkolta a szobába, egy széket húzott a kókadozó
Modrovich Béla mellé, és ráparancsolt Teofilre:

— Ülj ide! Egy háborús hős mellett ülsz. Erre egész életedben
büszke leszel.

Irmai József asztalosmester megkérdezte:

— Adjak neki is konyakot?

— Adjon neki — mondta M.H.J. — És jól nézze meg őket,
mondja meg, hogy mit lát.

Irmai József gondosan megszemlélte a két fiatalembert, és azt
mondta:

— Két kornyadozó nyivásza kölyköt látok.

— Így van — helyeselt M.H.J.

— Mindkettő sápadt és halálra rémült.

— Így van.

— Mófielett hasonlítanak egymásra.

— Ez az — csapott a térdére M.H.J., és immár elégedetten rin-
gatózott a hintaszékben, teljesen megfeledezett Natasáról és a
kubai fővárosról.

Teofilhoz fordult.

— A rendőröknek azt fogom mondani, hogy már régóta ismer-
lek, mindig rendes, udvarias és halkszavú fickó voltál, akivel so-
kat és értelmesen lehetett beszélgetni. Legutóbb a nyáron jártál itt
nálam, hideg sört hoztál nekem, ami nagyon jólesett abban a ká-
nikulában, jóízűen iszogattuk a sört, a Bibliában fellelhető furcsa-
ságokat és bölcs mondásokat elemeztük, legtöbb figyelmet a tiz-
parancsolatnak szenteltünk. Ezután békében és barátságban bú-
csúztunk el egymástól. ’

Teofil nem volt benne biztos, hogy M.H.J. komolyan beszél, de
azért kipirult az arca.

— Tényleg megtenné ezt?

— Természetesen — mondta M.H.J. — Én mindent megteszek
azokért az emberekért, akiket kedvelek. Téged is megkedveltelek,
mert alapjában véve jóra való fiú vagy. Nem engedem, hogy bör-
tönbe csukjanak.

— Mennyit kér érte? — kérdezte Teofil.

— Jó cselekedeteimet nem szoktam megfizettetni — mondta
sértődötten M.H.J., majd gyorsan és nyájasan hozzáfűzte. — De
az útleveledre szükségem lenne néhány napig.

— Nem adhatom oda az útlevelemet — mondta ijedten Teofil.
— Be kell vinnem a rendőrségre.

— Sajnálattal közöld velük, hogy elkallódtok valahol. De hamarosan megtalálod. Mondjuk... mondjuk két nap múlva. Két nap múlva eljössz hozzám, és megtalálod itt nálam. Sört ne hozdál, legfeljebb konyakot. Télen nem iszom sört.

— Minek magának az én útlevelem? — kérdezte kétségbeesetten Teofil.

— Majd nézegetem a fényképedet — mondta M.H.J. — Szeretem a számomra kedves emberek fényképeit nézegetni. Ez majd-nem mindig felvidít, és mostanában igazán szükségem van egy kis vigasságra.

Teofil nem hitte el, hogy M.H.J. a fényképét akarja nézegetni, de azért vonakodva átadta az útlevelét.

— Remélem, megbízhatok magában — mondta aggódalmasan.

— Két nap múlva várlak — mondta M.H.J. — Nincs miért aggódnod. Menj nyugodtan a rendőrségre.

Teofil elment, de nem látszott nyugodtnak.

M.H.J. átnyújtotta az asztalosmesternek az útlevelet. Irmái József belelapozott, és sokáig tanulmányozta a fényképet.

— Csonkás Teofil. Úristen, micsoda név — mormolta, aztán ráförmedt a reszkető katonára. — Ezentúl Csonkás Teofil a neved.

— Nem értem, hogy mit művelnek maguk — mondta Modrovich Béla. — Mit akarnak velem?

— A hajadat kicsit megkurtítjuk, és még ma átviszlek a határon — közölte Irmái József. Körülnézett, mintha máris hajvágó ollót keresne, de nem ollót keresett, mert azt mondta M.H.J.-nek: — Ebbe a lakásba okvetlenül kell már egy szobalétra a könyv-állványok mellé. Bizonyára gyakran előfordul, hogy éppen a legmagasabb polcra akarja levenni valamelyik kedvenc könyvét.

— Előfordul — mondta M.H.J.

— Holnap visszahozom az útlevelet — mondta Irmái József, és felrántotta a székről Modrovich Bélát. — Induljunk, Teofil!

M.H.J. egyedül maradt a hintaszékben, elégedett volt, nem érezte rosszul magát, Irmái József mégiscsak segített rajta, elűzte a szomorú néget. M.H.J. ismételten elhatározta, hogy hosszú és derűs beszámolót fog írni kubai tartózkodásáról, és a Nagy Fehér Madárról, egy mérhetetlenül bölcs öregemberről is fog írni, sőt Irmái József békebeli történeteit is megírja majd, persze nem most mindjárt, majd valamikor karácsony után, esetleg az új esztendő kezdetén, de akkor egészen biztosan. Valamit azért mégis akart csinálni karácsony előtt is, sóhajtva kiszállt a hintaszékből, szét-szórt porosodó könyveket vett a kezébe, rájuk fújt, és akkurátusan elrendezgette őket az újonnan elkészült szilárd könyv-állványon. A legfelső polcot már nem érte el, székre kellett állnia, és egy könnyen mozgatható szobalétrára vágyott.

Irmai József másnap elhozta a szobalétrát, és Csonkás Teofil útlevelét. Az útlevelet hanyagul az íróasztalra dobta, a létráról azonban volt mondanivalója.

— Csinos bútordarab. Karcsú és dekoratív. Ha úgy kívánja, felüggesztem egy kampóra az előszoba falán, mint egy modern festményt vagy faszobrot, vagy mi a csodát. Esetleg ezzel a címmel: „Dacosan szétvetett lábak a rácsok mögött”. Ha időnként használni akarja, egyszerűen leemeli a kampóról, és felüget rajta a könyvvállványok polcaihoz, mint a zergék a sziklás hegyoldalokon.

— Hogy sikerült a tegnapi utazás? — kérdezte M.H.J.

— Minden rendben van — mondta Irmai József. — Bár az a megrémült kölyök majdnem bajt csinált a határon. A szerb határőrök simán átengedtek bennünket, magam is csodálkoztam rajta, hogy mennyire nem törődnek velünk, a magyaroknál is simán átcsúsztunk volna, de egy fiatal határőr amúgy megszokásból rákérdezett, hogy mi a nevünk. A berezelt mostohafiam azt dadogta, hogy Modrovich Teofilnek hívják. A határőr megnézte jobban az útlevelet és gyanút fogott. Nekem kellett megmagyaráznom, hogy a fiú tulajdonképpen Csonkás Teofil, de az anyja neve Modrovich. A magyar hatóságokat furcsa mód sokkal jobban érdeklik az anyák, mint az apák. Talán ezért vagyunk ilyen szerencsétlenek. A lényeg az, hogy beengedtek bennünket az országba, a háborús hőst elvittem Budapestre, átadtam egyik régi barátomnak, ő megígérte, hogy majd gondját viseli. Nagy szüksége lesz rá a fiúnak, mert még mindig reszket a keze.

M.H.János leült a hintaszékbe, a hintaszék keservesen megnyikordult alatta, erről ismét Natasa jutott eszébe, aki már régen elhagyta őt, és máshoz ment feleségül.

— Nem szeretem, ha a háborús hősöknek remeg a kezük — mondta bágyadtan ringatózva. — Félek, hogy majd megint megjelenik előttem az a langaléta szomorú néger, és akkor nem tudok derűs havannai történeteket írni.

— Írjon valami másról — tanácsolta Irmai József. — Sok mindent meséltem én már magának, azokat is megírhatja.

— Az egyik történetét már megírtam — hazudta M. Holló János. — Igazi szép békebeli történet. Jó novellát kerekítettem belőle.

Irmai József az előszoba falait vizsgálgatta, helyet keresett a dekoratív szobalétrának. Csak amúgy mellékesen kérdezte meg.

— Mi a címe a novellának?

— „Jó lélek költözött beléjük.”

Irmai József hosszasan elgondolkodott, azután elismerően bólintott. Tetszett neki a cím.

— Reménykeltő — mondta, és egy vastag ácsceruzával megjelölte a helyet a falon, ahová majd vastag kampót szögel a szobalétrának.

GREGUSS SÁNDOR

Halvány rózsza a kerti éjben

*Halvány rózsza a kerti éjben a hernyószaggatta fák alatt.
Megnő a csend a szenvedélyben, foganni készül a virradat.
Ajkak állata ébred: szó, zengenek megriadt fellegek. Sokan
Halnak így. Mikor a fájdalom a szívükig rohan.*

*Ömlik a szél s lecsap, őrzöngve szedi csokorba a világ árnyait.
Forró odujában gyilkos állat mosdatja fiát. A végét várja itt
Minden, mi él és beszél, hogy hangoddal díszítse, Uram, földedet.
Viseli arcod romló színeit az egész; viseli az arcot a döbbenet.*

A vadász

*Hát ennyit ért az ember minden röpte is:
Torkából alvadt vér köszönt; darabos zuhatag —
Dallal bévetjük Ost-Letargiát, s míg nehéz
Fajsúlyú eszében csendben felmérné lelkemet,
Bámul, és e füstből magára álarcot farag.*

*Majd szétszakított melle, véresen,
Egy falitükörben körüljárván csodálja magát,
És századszor is megáll, hogy lásson
El, az erdőn túlra, hol a Lét annyi évesen
Élteti minden fölöslegét — és semmit se lát.*

*És elválnak. És az Isten rámtapos,
Mint parázsra, ha távozik a Vadász,
S ő lehajtja fejét, mert elbukott,
Miközben égigérő, őszi limlomok gyűlnek,
S tombol a Vadban a vérbeli nász.*

Egy születés története

CARL ZUCKMAYER

1896-ban Nachenheimben született. Az első világháború alatt katonai szolgálatot teljesített. Heidelbergben, Frankfurtban természettudományokat, szociológiát tanult. 1922-től Max Reinhardtal dolgozott dramaturgként a berlini Stadttheaterben. 1933-ban indexre került. 1938-ban Svájcba, majd Amerikába emigrált. 1946-tól amerikai állampolgár, itt halt meg 1977-ben.

Egy zord, esős márciusi éjszakán, a világháború kellős közepén, Franciaország földje csomókban, morzsákban és cserepekben tapadt a katonacsizmákhoz, a lovak patájához, a kocsikhoz, a fegyverekhez és az edényekhez. A könnyű tábori tüzérség egy mélyen a front mögött meghúzódó falucskában szállásolta el magát, amely tíz házat sem számlált az út mentén, és maroknyi apró kunyhó formájában szóródott szét a répaföldek között. Libercourt-lepetit-nek hívták vagy Couchy-les-champs-nak, vagy Le Mesnil-nek, vagy az ördög tudja, hogy. Akkoriban a legbonyolultabb szó is az örökkévalóság mérföldkövét jelentette nekünk, ma pedig mindent összekeverünk, neveket, személyeket, dátumokat, tájakat, képeket, szagokat, mindez éppen olyan gyorsan szétfolyik emlékezetünkben, mint az elesett bajtársak arca; ami újra feltámad bennünk, annak már más a szerkezete és a színe — talán a vére, a szívverése is megváltozott, a lélegzete, a csontjai és az agya is más, csak remélhetjük, hogy a halhatatlan lélek minden átváltozással dacol, és valóban tovább él minden újjászületés után. A katonák, akiket az elszórt kunyhókban szállásoltak el, nem voltak éppen vidámak, a vékony ösvényeket elöntötte a sár, vaksötétben botorkáltak, az ember könnyen letért az útról — Belgiumban is az egyik társuk, akit kávéért küldtek, beleesett egy félig beszakadt, fedetlen kerekes kútba, napokig nem került elő, és csak akkor leltek rá, amikor már büzlenni kezdett odalenn. Ezért az a három katona is komoran ballagott, akiknek az a sors jutott, hogy a legkülső kunyhóba kellett beköltözniük, különösen a legfiatalabb volt rosszkedvű, mert őrségre is beosztották, tehát éjjel még négyszer meg kellett tennie az utat. Vállukon egy köteg szalmával botorkáltak, a szár szűrős vége összekarmolta a hátukat, a lópokróc a karjukon átvetve, így lépdeltek nehéz lovaglósizmájukkal a sárban, feszülten követték a szállásmester zseblámpájának ingó fényudvarát. „Laknak itt civilek is?” — kérdezte az egyik. „Két nő.” Figyelem! „Miféle nők?” — „Fiatalok?” Nincs válasz. És már meg is nyikordul a kulcs a zárban, fénygerenda, füst- és istállószag, párás levegő az esős éjszaka és az ajtó részében. Egy idős asszony áll ott, arca akár egy oszlásnak indult gyíké. Keze akár egy tyúk kemény karma. Hangja egyszerre hörög és sípol, szinte érezni lehet a szagát. Nem mozdul a sötét sarokból, ahol meghúzódott — mint egy állat az odújában, ha a keresztgerendán nem függne egy pislákoló mécses, fölötte pedig egy feszület friss bukszuságakkal díszítve, azt hihetnénk, téli álmát

alussza itt; így olyan, mintha tegnap lett volna virágvasárnap, a kunyhó szinte bensőségesen befogadó. A katonák tekintete most a másik sarokba vetődik, ahol nem világol kis olajláng, és a zseblámpa fényében egy alacsony fekhely tűnik elő, majdnem összeroskad, régi takarók fakó rongyait halmozták egymásra, alatta forog, hullámzik, domborodik, csavarodik valaki, kezdetben némán — nem látni mást, csak a nyugtalanul mozgó rongyhalmot. És akkor, akkor mintha hang szűrődne át; az elrejtett, elásott állat; hangot adnak a rongyok, felnyögnek a piszkos anyagcafatok, ijesztően, fojtottan, kínnal — és aztán kiáltás hallatszik a megrázkódó rongycsomó alól, kétszer, háromszor, ötször, a fekhely feldagad, kipukkad, elnémul — mintha meghalt volna. A katonák hozzászoktak a háborúban a kiáltásokhoz, hármuk közül az egyik egy nagy ütközetben már feküdt a kötözőben, most azonban mindnyájan tanácstalanul, ostobán meredtek a homályba, egymás mozdulatait lesték, egyikőjük sem lépett be. Közben a szállásmester elszelelt, alkalmasint nem akarta megvárni a szemrehányásokat és a rázúduló panaszokat. A három katona elhagyatva állt az odú bejárata előtt, a torkukat köszörülték, míg a legfiatalabbnak legurult a válláról a szalmaköteg, mert elzsibbadt a karja, odaesett a többiek lábához, és ezzel végre megszakadt az igéző átok. Minden olyan barátságos volt, a mécses alatt szinte eltűnt az öregasszony, a rongyhalom hallgatott és meg sem mozdult, gyorsan egy gyertyát tapasztottak a kunyhó deszkafalára, megpillantottak néhány fahasábot, rárakták a kandallóban maradt parázsra, az ajtó mellett egymásra fektették a szalmakötegeket, találtak egy vízzel teli kondérrt, a láng fölé akasztották, és előásták a kávésdobozokat. De a tűz nem akart rendesen szelelni, a legfiatalabb letérdelt, hogy aláfújjon, de amikor éppen nagy levegőt készült venni, felemelte a fejét, majd ismét előregörnyedt, de akkor úgy megijedt, hogy majdnem lelökte a rostélyról a kondérrt. A többiek is megmerevedtek, visszafojtották lélegzetüket. A fakó rongycsomó alól mozdulatlanul, zajtalanul kiemelkedett egy arc: széles, sápadt, kócos barna fürtök hullottak elé, formátlan, duzzadt ajkai vastagok és szétnyílnak, mintha kiáltani akarnának, a szemében semmi emberi, kifejezéstelen, de nem is állatszemek, nem üvegesek, mint egy halotté — ilyen szembe mindhárman néztek már, ismerik az eszméletlenül tomboló fájdalmat. Ekkor az egész rongyhalom dagadni kezdett, görcsösen magasra tornyosodott, az egyik takaró lecsúszott, egy testrész bukkant elő alóla, egy meztelen váll, az arcra árnyék vetült, hajfürtök villantak vadul — és hirtelen egy borzalmas ordítás hallatszott, még rettenetesebben tört elő, mint az előbb. Azután csönd. Nyomasztó. Mintha parancsra tették volna, kurta léptekkel egyszerre mind a hárman elindultak a fekhely felé, aztán zavartan megtorpantak. Az első katona, akit Weigelnek hívtak, egy idősebb bányász a Westerwald vidékéről, a második, Bopp, aki sört szállít Hanauban, és a harmadik, Thomas, egy tizennyolc éves diák. Weigel végre elhatározta magát, egy kicsit visszahajtotta

a takarót, és a zseblámpát jó magasan az ismeretlen test fölé tartotta, amely súlyosan feküdt lent, és mintha nagyon gyorsan lélegzett volna. Felbátorodott, alaposan szemügyre vette, mi az, megtapogatta a takarókat és rájuk tapasztotta a fülét. „Vajúdik”, mondta, „görcsöl” — a többieket megnyugtatták szakszerűen pontos szavai. Bopp, akit Schorschnak becéztek, felnevetett és odalépett az ágyhoz, Thomas háta borsózott, de lábujjhegyre állt, hogy átlásson Weigel válla fölött, és a nő ekkor egészen nyugodtan felemelte a fejét, barátságosan végigmérte a három katonát, és mosolygott. „Szólítsd meg”, súgta Weigel Thomasnak, de nem volt szerencsésük, úgy tűnt, hogy a nő nem ért franciául, vagy nem akarja megérteni őket, becsukta a szemét, hangosan ásított, és lassan, nehézkesen befordult a fal felé, mint egy vemhes állat, és közben látni lehetett, milyen valószínűtlenül nagy a hasa.

Ezen a vidéken a tavaszi időjárás rendszerint túl korán meghozta a meleget, a gyenge növények és csemeték már februárban virulni kezdtek, a nedves, felkészületlen földet csenevész rügyek árasztották el, a meleg csúszós kis csírákat csalt elő a vetésből, és védtelenül hagyta őket a visszatérő fagy haragos ágyúival szemben. Három napon át dühöngtek, jégesővel, hózáporral és felhőszakadással. Most azonban, amikor másodszor került sor Thomasra az őrségben, hajnali három és öt óra között, kicsit csillapodott a támadás, a hirtelen beálló szélcsendben a felhők szakadozott rajokban egymást üzték a telihold előtt, és a nedves fagy a földből kipárolgó langyos, földszagú, párás levegővel keveredett. A nyugati égen váltakozó vörös fény tündökölt, hatalmas, halvány villámok hasították át a horizontot, tompa, halk dörej kísértette őket, amit elnyomtak a szél néma lökései, nyugodt, visszafojtott dörgés hangzott fel a front vonalán, majd elhallgatott, és még mélyebb lett az éjszaka csöndje. Az ágyúcsövek nedvesen csillogtak a kis, szélcibálta fűzfák örvényei között, az illanó holdfény a sivár tócsákban tükröződött, az istállóban egy igásló lihegett és topogott, az éjszaka nyugtalan volt, elhagyatott némaságát a déli és az északi országutakon vonuló katonai menetoszlopok zörgése verte fel. Valami nyomasztó, kérlelhetetlenül bekövetkező szörnyőség remegett a levegőben, támadási tervekről beszéltek, előre érezni lehetett a csata iszonyatát, a titkos parancsot az indulásra, a félelemre, a halálra — távol a sötétben alattomosan megszülik —; már élt, mozdult a csapatáthelyezések kísértete, az ismeretlen cél felé való vezénylés szelleme minden mozgósított férfi körül ott lebegett, és hirtelen összeszorította a torkukat. Thomas egy fának támaszkodott, szinte eltűnt nedves kabátjában, a sisak a nyakába csúszott, és közben a virágzó barka, kankalin és gólyahír illatát érezte. A kiwi-madár hol közelebb, hol távolabb rikołtozott, ez olyan bagolyféle jószág, Franciaország bizonyos vidékein nagyon gyakori, az év első hónapjaiban, őrség idején minden éjszaka hallani lehetett őket. Nálunk otthon, ahol ritkábban fordulnak

elő, halálmadárnak hívják őket, és valószínűleg Franciaországban is mindig egy katona halálát adják hírül. Ma talán azét a társát, aki a tábor másik végén őrködik, gondolta Thomas. Vagy Schorsch Boppét, aki az odúban úgy horkol a szalmán. De az is lehet, hogy a nőét vagy a gyerekét, akit vár. Az enyémet biztosan nem. Föl-alá kezdett járkálni, mert egy vonuló menetoszlop távolból átszűrődő éneke félelemmel töltötte el, és felébresztette az őrség félálamból. Miközben föl-alá járkált, szállásának környékén hirtelen valami fényt látott föl villani, egy kiáltást hallott, de nem értette, egy másik kunyhóban kicsapták az ablaktáblákat, kiakasztották a lámpákat, veszekedés, léptek zaja, káromkodás, azután két alak futott át a tábor szélén, egyikőjüket felismerte a köhögéséről, a jó öreg Weigel volt. A másik egy rövid szakállú, szőke férfi, vékony drótszemüveg az orrán, zsávolykabátot viselt, karján vöröskeresztes szalag, kezében egy elsősegélydoboz, álmosnak tűnt, végig köpködött, úgy futott fapapucsában. Még mielőtt Thomas megszólíthatta volna őket, eltűntek. Közben szörnyű, lihegő, fújtató hang hallatszott az éjben, sokkal vadabban, hangsúlyosabban és kétségbeesettebben, mint este a kunyhóban, embertelenebbül, valószínűtlenebbül, ahogy az örültek süvöltenek a tébolydában. Aztán ismét minden elcsendesült. Thomas föl-alá futkossott, egy pillanatra sem állt meg. Hol világító órájára pillantott a karján, hol a mélyülő sötétséget kémlelte, amely kelet felől terült szét az égen. Olyan ijedtség szállta meg, amelyet eddig még sosem érzett, ennek semmi köze nem volt a félelemhez, a kíváncsisághoz, a vágyhoz. Mintha hirtelen egy eddig érintetlen, szörnyű földszáv tárult volna föl előtte, mintha felszakadtak volna a felhők és a nyílt messzeség előtt állna, a boldogság és a szédülés szinte megfosztotta értelmétől, dolgok, hullámok, zajok kergették egymást gondolataiban, ajkai mozogtak, szavakat mormolt, mondatokat, neveket kiáltott, már nem is tudta pontosan, mi történik vele. „Megszületett, megszületett”, mondta, és egy fejesugráshoz készülő úszó testtartásában megkerült egy tócsát — és — „mindjárt nappalodik”, mondta, „az ördögbe, nincs nálam dohány” — és a fogai közt suttogva, karját előrenyújtva — „Istenem, hogy múlik az idő”, közben úgy érezte, mintha teste összehúzódna, tagjai és izmai összehúzódnának, mintha teste egy embrió tartásába görbülne, de a feje közben megmaradna nagynak és nehéznek. „Megszületett, megszületett”, mondta, és a levegőben valami forróságot, égető elektromosságot érzett szikrázni — mélyen összegörnyedve a sarat, a vizes agyagot figyelte, a nyúlós barna iszapot a fűcsomók tövében, közben az égre gondolt, fejét hirtelen fölfelé szegezte, és úgy tűnt neki, mintha arcát mélyen beásná a nedves földbe, pedig langyos szél simogatta a homlokát, és minden, ami a tavaszhoz tartozott, az eszébe jutott: ahogy a szél tépi a fűzfák vesszőit, amikor a jövődő rügyek zöldjétől sárgán csillognak és világítanak, a bábójából kibújó pillangó titka, a hínáros

kacsaúsztatók és tavak őrült, varázslatos ébredése, a fészekrakó madarak vad szerelmes hívóéneke — és most?! de most?! mi volt ez?

Két eltérő irányba vonuló csapat nyers indulója, jobbra és balra, már-már elhalóan, egészen elkeveredett más zajokkal, a távólól tiszta, harmonikus zene hallatszott, Thomas csak állt és tátott szájjal hallgatott, forróság emelkedett a torkában, szeme lecsukódott, minden összezsapott fölötte, az ég elmerült a csillagokban, a kiwi-madár elnémult. Azt a zenét, amely előbb a távol menetelő csapat énekéből, a „Tartsatok ki” és a „Győzni akarunk” dörgő dallamától elvált, Thomas sok évvel később egészen biztosan újra hallotta, Beethoven op. 3. számú utolsó szonátájának második tétele volt. Akkoriban még nem ismerte, de áhítatosan hallgatta. Aztán remegni kezdett; közeledett a váltás, egy kakas kukorékolt vészjósloán.

Ami az odúban történt, kétségbeesett küzdelemre hasonlított. A nőről, erős testének rettenetes lökéseitől, már régen lecsúszott minden takaró és rongy. Rossz, sárga anyagból készült inge keresztben átszakadt a hasán, testének domborulatai és hegyei meztelenül feküdtek, remegtek, a combját felhúzta, majd ismét kinyújtotta, öklével az ágy peremét ütögette, széles, sápadt arcát felfelé fordította, zihálva vette a levegőt. Bopp és Weigel egy szál ingben, mogorván állt a fekhelytől jobbra, illetve balra, a szanitéc a földön térdelt, gondterhelten kotorászott a dobozban, az idős asszony pedig a sarokban morgott, káromkodásnak és átoknak hangzott. Az átkokat komolyan gondolja, mondta a szanitéc, mert a gyerek apja egy német ulánus, és az öregasszony inkább holtan látná a lányát, mint hogy egy kis németet szüljön. Az öregasszonyhoz senki sem ért, még arra sem lehetett megkérni, hogy vizet hozzon, a sarokban ült, arca akár egy oszlásnak indult gyík, és gonoszul morgott. A faluban nem volt orvos, a parancsnoki szállást pedig nem találják meg a sötétben — ezért a három tüzernek és a szanitécnek kellett a bábaasszony és a segítők szerepét eljátszania. A szanitéc nagyon kellemetlenül érezte magát, eredetileg protestáns teológus volt. Negyed óra hosszáig úgy tűnt, mintha az angyal még egyszer kegyelmesen elrepülne a ház felett, de azután mintha egy vulkán tört volna ki haragosan: földrengés, dörgés, morajlás és tüzes láva: vér! A szanitéc remegő ujjai nem végezheték el a feladatot, Weigel bányászkeze nyugodtabbnak és tapasztaltabbnak bizonyult, miután felmelegítette őket egy vödör vízben, amelyet Thomas hozott be. De a nő élesen felnyögött, mint egy sebesült kanca, lábával előrerúgott, Thomast a melle elé lökte, amitől megtántorodott. Bopp és a szanitéc megragadták a vajúdo lábát, átkarolták, és teljes erejükkel kifordítva tartották, hiszen ott rejtőzött benne a kanca, minden megfontolás nélkül közbe kellett avatkozniuk, vállalva a veszélyt, hogy mindent rosszul csinálnak, hogy az anya és a gyermek a kezeik közt

pusztul el. Az asszonyt nehéz, görcsös lökések rázták, szorították és nyomták, miközben Weigel bal kezében a zseblámpát tartotta, jobbával pedig az élő kis teremtmény útját igyekezett megkönnyíteni a szűk járaton át. „Fejjel jön”, mondta, „jól van, de azt hiszem, túl nagy. Honnan ömlik ez a sok vér?” Bopp felsőtestének minden erejével az asszony combjára feküdt, annyira hánykolódott, rángatózott és vonaglott. Olyan volt, mint mikor a lovat patkolják. Hirtelen felült, hörögve felkiáltott, és mindkét öklével Weigel fejére ütött. „Feszítsétek le a karját és a vállát!”, mondta Weigel Thomasnak. De olyan erős volt az ellenállás, hogy Thomasnak mindkét térdével rá kellett támaszkodnia az asszony vállára, és mindkét kezével meg kellett ragadnia a karját. A vajúdo feje ismét felfelé fordult, közvetlenül az arca előtt feküdt, a lélegzete megnyugtatta őt, igézve, kábultan tekintett tágra nyílt szemébe, mely természetfölötti kifejezést öltött. Közben nagyon kíváncsi volt, mi történik a test másik végén, és az utolsó tébolyult rándulást, az utolsó embertelen kiáltást, az utolsó görcsös felegyenesedést és elernyedést, amit mély csönd követett, mintha már csak egy üveglap mögül látta volna, más légrétegből hallotta, hűvösen, éberén, érzéstelenül. A szülő anya melle nyugodtan hullámzott, Weigel mozdulatlanul állt a zseblámpájával, a többiek kezükkel érezték, milyen kimerült a test, már csak óvatosságból tartották. Thomas hirtelen nagyon megijedt, mert az asszony mindkét kezével a karja felé nyúlt, ő meg akarta fogni, de a következő pillanatban valami szörnyű, váratlan, lehetetlen dolog történt: a kezek az ő kezét keresték, megragadták, az ujjak az ő ujjába kulcsolódtak, és finoman megszorították. A nő szemei lecsukódtak, duzzadt arca visszahúzódott, ajka sápadtnak és vékonyknak látszott, homlokán különös csillogás derengett, és Thomason fagyosan futott át a gondolat, hogy ez talán a halál, bár kezén érezte a meleg, élő szorítást. Aztán felpillantott és látta, hogy Weigel, akinek arcán a borosták között a kétely vonásai húzódtak, egy vörös kis élőlényt tart magasra — és Thomas majdnem ráesett a nőre, aki már nyugodtan lélegzett, szédült, minden forgott körülötte, közben nappal lett, vagy már régen kivilágosodott, nagyhét keddje volt, és ebben a pillanatban felsírt a gyermek.

Különös: az öregasszony egycsapásra elhallgatott, előjött a sarokból, karjára vette a gyereket, megmosta, bebugyolálta egy kendőbe, úgy bánt a kis német poronttyal, mint egy kotlóstyúk a csibéivel. A szanitéc már nem érezte magát kellemetlenül, büszke volt, jelentést írt a történekről. Délután Thomas egyedül tért vissza a szállásra, hogy elvigye az edényeket, parancsot kaptak, hogy este indulniuk kell a tüzelőállások felé. Amikor belépett, a fiatalasszony a kis szoba közepén állt — valami kabátfele volt a vállára terítve —, lába vaskos volt, arca piros, mellei nagyok és büszkén meztelenek, az egyikén feküdt az újszülött. Mialatt Tho-

mas a holmiját csomagolta, a nő odament, és egészen közel hozzá felült az asztalra. A fiú megállt és végigmérte. Az öregasszony nem volt otthon. Az ablakot nyitva felejtették. Langyos levegő áradt be rajta. A nő Thomasra nézett, ajka vastag volt és gyűrött, nyelvével játszott rajta, de szeme tágra nyílt, és komolyan világitott az állatias homlok alatt. Megfogta Thomas kezét és hosszú percekig a mellén tartotta, amely hűvös volt és kemény, mint egy erőtől duzzadó kar.

„Lóra! Ütegeket felkapcsolni!” Közeleg az este, a nyugati ég vöröse megremeg a tompa dörgéstől. A lovak nyugtalanok, a levegőben a tavasz illata száll. Köd van, a hold elveszik benne, mint egy felhőfoszlány, amit a szél elfúj, aztán hamar leereszkedik az éj, a kiwi-madár rikoltozik, vonuló csapatok éneke zúg a távolban.

Schein Gábor fordítása

GIUSEPPE
UNGARETTI

Tó hold hajnal éjjel

*Karcsú fák sövénye
halk vízszugár szempillái*

Hegedő sebhely roncsa...

*Egy férfi egyedül baktat
némán sajtó szívvel...*

*Fénylő kagylóhéj
sodródj a naptorkolatba!*

*Térj vissza lélek!
visszfénytől telten
és nevetve
találd meg újra
a sötétséget...
Reszketve rebbenő idő...*

Szabó Ferenc fordítása

Budapest ostroma egy orvos szemével

STEINERT GYULA

Született 1903-ban Brémában. Az Új Szent János, majd a Szent László Kórház bakteriológusa, később a laboratórium vezetője. 1985-ben halt meg Budapesten.

1979. június 21-ét mutatja a naptár, amikor elkezdtem emlékeim felidézését Budapest ostromáról. A mai nap esős, párás, nyomott hangulata adja kezembe a tollat. Hetvenhat éves vagyok, e korban minden nap ajándék. Sorstársaim közül már nagyon kevesen élnek. Talán én vagyok az egyedüli, aki még hírt adhat a város 1944-45-ös ostromának szörnyű mindennapjairól. Én, aki ezt annak egyik legkegyetlenebb színhelyén éltem meg, a budai Vár alatt húzódó sziklakórházban mint orvos az emberek szenvedéseinek mondhatnám testközelében.

Budapest ostroma számomra jóval korábban kezdődött, mint sok ezer honfitársam részére: 1944. április 3-án, amikor a legelső szőnyegbombázáskor súlyosan, életveszélyesen megsebesültem.

E napon ragyogó tavaszi napsütés világította meg a Szent László Kórházat, amikor körülbelül fél tízkor megérkeztem munkahelyemre. A laboratórium a 18-as pavilonban volt, eléggé közel a Gyáli úthoz. Még át sem öltözhettem, amikor a rádió légvessélyt jelzett, majd néhány perc múlva megszólaltak a szirénák vijjogó hangjai. Mivel akkor még nem éltem át légítamadást, nem éreztem annak torokszorító, pulzust gyorsító félelmét, s mivel bíztam a kórházon láthatóan feltüntetett vöröskereszt védelmében, viszonylag nyugodtan intézkedtem: „Kérem, nyissák ki az ablakot, és mindenki vonuljon a kijelölt óvóhelyre.”

Engem asszisztensnőmmel együtt a 17-es pavilonban lévő imaterem alatti, aládúcolással megerősített óvóhelyre osztottak be. Futólépésben rohantunk oda. A helyiségben már többen voltak, körülülve az óvóhely közepén álló asztalt: orvosok, ápolónők, adminisztrátorok. Asszisztensnőm közéjük telepedett, jómagam azonban állva maradtam Sima István sebész segédorvossal beszélgetve, aki aznap érkezett haza szabadságra a frontról. Szegény, nem gondolta volna, hogy a halál itt fogja elérni! Beszélgetésünk hamarosan elakadt, megszakította azt a közelben lecsapó bombák tompa dörrenése, az óvóhely földrengésszerű hullámozása, a gyéren világító lámpák pislogása, majd kihunyása. Elhallgatva, némán, szorongással telve figyeltük a megrémült nők imáinak halk mormolását. Néhány perc múlva a dübörgés elhalkult, az idegfeszültség oldódott, és mély sóhajtással kiengedtük visszafojtott lélegzetünket. Hogy végleg megnyugtassak mindenkit, kijelentettem: „Úgy látszik, elmentek, megmenekültünk. Felmegyek a szabadba, megnézni mi van fent.” Kimentem az óvóhely előteré-

be, majd a lépcsőn át a parkba. Felpillantottam az égre, és megláttam az újabb hullámban érkező bombázók gyorsan közeledő raját. Lerohantam a pincelépcsőn az óvóhely előterébe, hogy onnan sietve beljebb juthassak, amikor iszonyatos csattanást hallottam és minden megindult körülöttem... rámdőlt az óvóhely 65-ös főfala... Többre nem emlékszem. A beszakadó födém roppanását, a láng fényét, a sérülések fájdalmát nem éreztem. Tudatomig nem jutott el semmiféle inger. Ebben a percben — mint később megtudtam — megállt a kórház összes órája, 11 óra 03 percet mutatva. Az összedőlt épületek, a beomlott óvóhelyek eltemetett áldozatai holtan, megcsonkítva, felismerhetetlenül széttépve vagy a szörnyű légnyomástól eszméletüket veszítve halálos csöndben feküdtek a romok között. Csak a felügyelőség barakkja égett ropogva, hatalmas máglyaként, fekete füstfelhőt, papírt, pernyét borítva gyászfátyolként a megsemmisült kórházra.

Az óvóhelyen, ahova vissza akartam térni, mindenki meghalt a tetitalálathoz követeztében. Egyedül én maradtam meg, súlyosan sérülve, eszméletlen állapotban, de élve.

Mint később sikerült rekonstruálnom, talán tíz-tizenöt perc múlhatott el, amíg magamhoz tértem. Az elszenvedett sok hatása alatt semmiféle fájdalmat nem éreztem, inkább valamilyen derűs nyugalom — eufória — szállt meg. Teljes sötétség vett körül. Tapogatózó kezemmel igyekeztem a rajtam fekvő mozdulatlan emberi testet félretolni, de sikertelenül, rugalmas lába újra és újra visszacsúszott rám. Majd arcomat tapogattam, amelyet sikamlós, véres sár borított. Megérintettem szemgolyóimat: feszesek voltak, s ebből arra következtettem, azok talán épek, bár látni sem láttam. Igaz, a vastagon lebegő por, amellyel orrom, szám tele volt és szüntelen köhögésre ingerelt, bizonyára csak növelte a sötétséget. Olyan érzés vett rajtam erőt, mintha elhagytam volna a testemet és felülről, valamilyen nagy sugárzó fényességből, szinte közömbösen szemlélném pórul járt tetememet. Egy tudományos értekezésben olvastam nemrég, hogy a klinikai halál állapotából visszatért emberek úgy vélték, valami nagyon világos, fényes alagútból fordultak vissza önmagukba. Ezt az érzést saját tapasztalataim is megerősíthetik.

Újabb tíz perc is eltelhetett a furcsa, lebegő állapotban, amikor lassanként hangokat és emberi mozgás nesztét hallottam. Pázsit Antal sebész főorvos basszusát vettem ki a hangok közül, aki a kollégák segítségével elkezdte a mentés munkálatait. „Te vagy itt, Panti?” — nyögtem halkán, a régi bizalmas megszólítást használva. Testének légmozgását érzékelve, ahogy fölém hajolt, inkább hallani véltem, mint hallottam, hogy megkérdezte: „Te vagy az, Gysuzi?” Aztán segítséget hívott, megfogták a lábamat és kihúztak a romok alól. Éles fájdalom hasított belém, feljajdultam: „Jaj, a lábam!” Mint később kiderült, kifecamodott térdízületemet rántották így helyre akaratlanul. Mikor a napvilágra kerültem, lábra

állítottak, és megkérdezték, tudok-e járni. „Majd megpróbálom, de semmit sem látok” — feleltem, mire mindkét oldalról belémkaroltak, és így félig vonszolva átsegítettek a segélyhelyre. Ott ültettek egy székbe, s a főnővér kezdte lemosni az arcomat a rátapadt véres sártól. Közben egyre csak azt hajtogatta: „Jaj, de szörnyen tetszik kinézni”, amit minden további nélkül el tudtam képzelni. Közben újabb becsapódások robaja hangzott, tapogatózva a fal mellé feküdtem a többiekkel egyetemben. Mikor hallani lehetett a repülők távolodását, folytatódott az elsősegélynyújtás. Pázsit főorvos elrendelte, hogy szemsérülésem alaposabb megvizsgálására vigyenek át a szomszédos István Kórház szemészeti osztályára. Véres arccal, ronggyátépett ruhában félig cipelve, félig húzva, támogatva átkalauzoltak a szemészetre, ahol a főorvos vitt azonnal kezelésbe. Összevarrta kb. tízcentis fejszememet, mindkét oldalon felszakadt szemöldökömet, majd eltávolította mindkét szaruhártyám idegen testeit, melyeket a légnyomás préselt beléjük, megállapította továbbá, hogy a szemeim elülső csarnokában vér van, ezért nem látok, de megvizsgált, hogy az hamarosan fel fog szívódni és látásom visszatér. Ezután egész fejemet bepólyálták, hogy elállítsák a kisebb sebek vérzését is. Tovább vizsgálva közölték, hogy a bordám is eltörtött, hátizmaidban tenyérynői bevérzés keletkezett, orrcsontom elrepedt, jobboldali dobhártyám kiszakadt. A vizsgálat végére jobb térdízületem is annyira megduzzadt, hogy már járni sem tudtam. Lefektettek egy kórterembe, ahol a nap folyamán meglátogattak: igazgató főorvosom, életben maradt munkatársaim és végül Budáról iderohant, aggódó feleségem, akit eleinte be sem akartak engedni. Ők további tragikus részleteket is meséltek a bombázás nagyszámú áldozatáról, a sérültek további sorsáról. Körülbelül 15 ember vesztette el az életét, részben a kórházi személyzet, részben a betegek köréből. Elgondolni is szörnyű, a betegek többsége kisgyermek volt. A nővérek és az orvosok hősiessen helytálltak, még a bombák hullása alatt is mentették a gyerekeket, de az áldozatok száma így is igen magas volt.

Gyógyulásom sokáig tartott, október vége lett, mikor felvehettem szolgálatomat a mai nevén Bajcsy-Zsilinszky Kórházban, ahova a bombatámadást követően a Szent László Kórház települt. Többnyire villamossal, olykor bizonyos szakaszokon gyalog jártam munkahelyemre, utazásomat gyakran megszakítva a légiriadók miatt. Ilyenkor a legközelebbi óvóhelyen kerestem menedéket. A munkaidő nagy részét is az óvóhelyen töltöttük vagy a kórház lapos tetejéről kémleltük az eget, majd a távolban meghúzódó ágyúk torkolatüzét. A karácsony előtti napon még részt vettem a kórház szerény ünnepén, majd hazafelé igyekeztem, miközben a tompa morajlás egyre élesebbé, szaggatottabbá vált. Az Erzsébet-hídon áthaladva döbbenetesen észleltem, szinte testközelbe ért a veszedelem, a tüzérségi lövedékek a Duna vizét paskolták.

Az élet megmaradását már csak a szerencse biztosította. Megkezdődött Budapest ostroma.

Délután még felkerestem az Attila utca 119. alatti iskola óvóhelyét, melynek légoltalmi parancsnoka voltam. Itt egyszersmind segélyhely is volt berendezve. Ekkor jelentették, hogy az egyik beosztott zsidó munkaszolgálatos orvos megmérgezte magát. A többi munkaszolgálatos hordágyon a János Kórházba vitte, de mire odaérték, már halott volt. Mint kolléga és mint ember is mélyen megrendültem. Ki tudja, hány ártatlan áldozat fogja még követni? Micsoda idők, hogy ilyesmi megtörténhetett! Budapestet a német hadvezetés nyilvánvalóan nem akarja feladni, védőbástyának használja, a következményekkel mit sem törődve. Mi lesz ennek a vége?! A visszatért munkaszolgálatosok elmondták azt is, hogy az Olasz fasorban egy szovjet felségjelű tank haladt el mellettük a Széll Kálmán tér felé, mire ők a Városmajor fái között ke-restek fedezéket, és a Csaba utcán át jutottak vissza az óvóhelyre. Mivel a Széll Kálmán tér az Attila utca sarkától csak pár száz méterre van, azonnal felhívtam a légoltalmi központot, leadtam helyzetjelentésemet, és további utasítást kértem. „Tégy a legjobb belátásod szerint” — hallatszott a válasz, és a kagylót letették. Erre összehívtam a segélyhely beosztottjait, és közöltem, hogy az adott helyzetben mindenki mentse önmagát. A gyógyszereket, kötszereket szétosztottuk, hogy ki ahova kerül, ott segíteni tudjon másokon. Magam is hazafelé vettem utamat. Az Attila utca közepe felé egyszerre csak a kis Sváb-hegy felől puska torkolattűzet vettem észre, és a fejem mellett vakolatdarabok hullottak le. „Ezek rád lőnek” — döbrent belém a felismerés, és rossz lábamat a nyakam közé szedve, rohantam a kihalt utcán. Szerencsére közben beesteledett, és így baj nélkül érkeztem meg otthonomba.

Másnap nyomott hangulatban hozzáláttunk a karácsonyfa díszítéséhez. A régi díszek mellett főleg papírláncokat raktunk rá, mert a színes papír beszerzése hetekkel ezelőtt még nem jelentett nehézséget. Bárhogy is van, mégiscsak eljön a szenteste, és nekünk kisgyermekünk vannak — gondoltuk. Korán megkezdtük szerény karácsonyi ünnepségünket. Szétosztottuk apró ajándékainkat, s mély aggodalmunk ellenére is örültünk gyerekeink boldog kacagásának, amivel birtokba vették azokat. Vacsoránk elfogyasztása közben megszólalt a telefon. Sógorom hívott fel bennünket, aki a pesti oldalon maradván ismertette az ottani fronthelyzetet, majd csendes ünnepeket kívánva búcsúzott el tőlünk a bizonytalan viszontlátás reményében. A jókívánságokat mi is viszonztuk, bár nem nagyon hittünk a dolgok jóra fordulásában. Két kislányunkat — négy és hét évesek — a lakás védettebb részében lefektettük, mi pedig álmatlanul, csendes beszélgetés közepette, a közelgő ismeretlen szörnyűségek tudatában virrasztottuk át 1944 karácsony éjjelét. Az erősen megfogyott lakosú Budapest dermedt csendbe burkolózott, csak olykor-olykor hallatszott egy-egy puskalövés.

Délelőtt megérkezett hozzánk feleségem nővére, férje és tizenhat éves lányuk. Pestről menekültek hozzánk, bízva, hogy Buda kimarad az ostrom keserveiből. Sajnos, épp fordítva történt, s ennek már kora délután mutatkoztak a jelei. Egyik becsapódás követte a másikat, szinte folyamatosan remegtek a falak. Házunk padlását gyakran érték belövések, s ilyenkor szikraeső zúdult a ház belső udvarára, és repszdarabok csapódtak a vakolatba. A megkezdődött ostrom egyre aggasztóbb tünetei, sebesülésem emléke, családom féltése mind arra ösztönzött, hogy megpróbáljak számunkra menedéket szerezni. A városra leszálló korai téli sötétedés oltalma alatt, csak a legszükségesebbeket magunkkal vive, rokonaimmal és családtagjaimmal együtt a Lovas úti sziklakórházba indultunk. Régi barátom és kollégám, Kovács István doktor volt itt a vezető főorvos, aki kérésemre készséggel befogadott bennünket. A sziklakórházat a Várhegy belsejében meghúzódó összefüggő pincék és barlangok sorából alakították ki. 1944. áprilisi sebesülésem után engem is itt kezeltek, de teljes üzemmel működő kórházzá csak e napokban vált. A berendezett kórterem, műtő mellett további barlangok is húzódtak, ahol eleinte raktárak voltak, később a civil lakosság húzódott ide. A német főparancsnokság a királyi Vár alatt, a kormányzó óvóhelyén működött. A civil lakosság sziklakórháza és a német főparancsnokság közötti kazamatákban volt a német katonák központi kötözőhelye. Az ostrom végére itt mintegy 5000 sebesült katonát ápoltak egyre rosszabbodó körülmények között.

Családomat és engem Pista barátom a többi civillel együtt az egyik raktárban helyezett el. Vakolatlan, nyirkos, sötét helyiség volt ez, de legalább biztonságos. A fejünk felett lévő 20-30 méter vastag sziklaréteg valódi oltalmat ígért. A János Kórházból ismert Novák gépész is a segítségünkre sietett, és felszerelte a falakra az előírt alacsony feszültségű villanyvilágítást. A kiegészítőkből kaptunk két rozoga emeletes faágyat is, meglehetősen kemény matracokkal, így a minimális kényelmünk biztosítva volt. Az egyik ágyon lent a feleségem feküdt a kisebbik lányunkkal, fent én, a másikban feleségem nővére, annak Ági lánya és az én nagyobbik lányom húzódott meg. Szegény Jenő sógoromnak csak a vasalódeszka jutott. A felső fekhelyen felülni nem lehetett, mert a sziklamennyezet igen alacsony volt, s forgolódni sem volt nagyon tanácsos, hiszen ezek az ágyak elfáradt, kiselejtezett kórházi ágyak voltak.

A menedéket keresők száma óráról órára nőtt, a viszonylag kis helyiségben mintegy 15 család húzódott meg, fekhelyüket pokrócokkal választva el egymástól. A helyzet nyomorára jellemző, hogy egyik éjjel egy patkány kirágta szomszédunk nadrágjának a fenekét. A zsúfoltság és a kellemetlen körülmények ellenére estétként szinte félájultan estünk az ágyba, mivel a nappalok olyan mértékben vették igénybe minden testi és lelkierőnket. Bár én

bakteriológus vagyok, természetesen részt vettem az elsősegélynyújtásban és a műtétekben is. Nemegyszer napi tizenhat órát dolgoztunk szünet nélkül. A könnyebb sebesültek a saját lábukon jöttek, a súlyosakat hordágyon hozták, és a folyosón végtelen sorban vártak a műtő előtt, hogy bekötözzük vagy megoperáljuk őket. Nem egy közülük meghalt, mielőtt orvosi kézbe került volna. A hullák ott feküdtek, ahol elérte őket a halál, mert temetni csak éjszaka tudtunk. Köztük bukdácsolva jött el hozzám a műtőbe kislányom: „Apupa — mondta — gyele ebédelni.”

De nehogy valaki valami polgári ebédre gondoljon. Rend szerint kétszersültből főzött sovány levest ettünk, a lovakból készített pörkölt vagy más alkalmi falat már csemegének számított. Egyszer egy befőttes üvegnyi töpörtyűt, egyszer pedig egy egész demizson bort kaptam honoráriumként. Ennek története a következő: egy nap, amit a sűrűn robbanó aknák tettek bizonytalanná, megjelent a Logodi utca egyik lakója avval, hogy édesanyja tüdőgyulladásban fekszik otthon, és nem talál orvost, aki segíteni tudna rajta. Kovács doktor feltette a kérdést, van-e valaki, aki elmenne megnézni a beteget. Én jelentkeztem. A házak között bujkálva, majd a domboldalon leszaladva felkerestem paciensemét. Az alapos vizsgálat után ultraszeptyl injekciót adtam neki, és megígértem, hogy másnap újra megnézem. A következő napon kevésbé lőttek, így nyugalmasabb körülmények között ismétellem meg a látogatásomat, s örömmel láttam, hogy az idős asszony lényegesen jobban van. Megismételtem az injekciót, s ekkor kaptam hálájuk jeléül az említett töpörtyűt egy jó nagy üvegben. Életem legértékesebb honoráriumma volt, mert segített a gyermekeimet megkímélni az éhezéstől. Az a bor, amit ugyancsak tiszteletdíjként kaptam, szintén sokat jelentett. A sziklakórházban keresett menedéket a szürke taxi vállalat vezérigazgatója, Haltenberger úr és fia (Szeleczy Zita ismert színésznő férje), aki elkapta a diftériát. A diagnózist a levett torokváladékból én állapítottam meg. A gyógsavó befecskendezését — szerencsére még akadt a gyógyszerek között — és a torok ecsetelésével járó kezelést is én végeztem, úgy hogy a beteg minden szövödmény nélkül meggyógyult. Hálából Haltenberger úr egy jó tizliteres demizsonnyi bort adott nekem. E nemes tartalékból fogyasztott napi egy-egy pohár nemcsak az én erőimet és hangulatomat javította, hanem abból alkalmissal másnak is jutott.

A kórházban töltött napjaim kezdetén történt a következő tragikus eset. A Mikó és az Attila utca sarkán álló ház óvóhelye telitalálatot kapott. Az óvóhelyen egymással szemben ült a Matolcsy házaspár és köztük, általuk védve-fedezve két kicsi lányuk, az egyik még csak néhány hónapos csecsemő volt. A beomló fal és a szilánkok a férfi azonnali halálát és felesége súlyos koponyasérülését okozták. A kislányok csodával határos módon sértetlenek maradtak. Matolcsynét gyermekeivel együtt a lakók —

életük kockázatásával — felhozták a segélyhelyre. Kovács főorvos azonnal megoperálta, engem jelölve ki asszisztensének. A koponyatakaró szilánkosan tört csontjait nagy óvatossággal távolítottuk el az agyból, s állandó vérzéscsillapítás mellett sterilen lefedtük a súlyos sebet. Sajnos, a körütekintő és gyors beavatkozás sem segített, a beteg anélkül, hogy visszanyerte volna eszméletét, meghalt. Az árván maradt kislányokat Kovács főorvos felesége karolta fel és az ostrom után egészségesen adta át nagyanyjuknak.

A raktárakban berendezett menedékhelyünk elérésére a nagy férfi-kórtermen kellett áthaladnunk. Itt feküdt egy öreg érdi bácsi, aki még az ostrom kezdete előtt sérült meg és a kórház legrégebb betege volt. Sebesülése úgy keletkezett, hogy kertjéből nézte a Csepel-szigeten előnyomuló orosz katonákat, amikor egy közelben becsapódó lövedék szilánkjai szétzúzták a kezét. Mostanra már teljesen meggyógyult, csak a harcok miatt nem tudott hazamenni. Egy napon hallom, hogy megszólítja nagyobbik gyermekemet: „Kislányom, hozzál nekem a sarki trafikból egy doboz cigarettát meg gyufát. Majd kapsz tőlem érte tíz fillért.” Odaléptem az öreghez és megkérdeztem tőle, tudja-e mi van odakint. Hogy a kórházzal szemközti házat egy akna teljesen romba döntötte? Hogy az egész környéken nincs egy ép ház, nemhogy nyitva tartó üzlet? És hogy nem egy gyermeket, hanem egy felnőttet sem lehet az utcára engedni? Minderről persze nem volt tudomása, s úgy láttam, nem is igen hitte el.

Ugyanitt feküdt — az azóta eltűnt — Vörös béka étterem 130 kilós gazdája is. A szerencsétlen ember, aki nagy súlya és komoly sérülése miatt meg sem tudott mozdulni, többnyire némán tűrte szenvedéseit a földre letett hordágyon, amin behozták, és amin most is kénytelen volt nyugodni, hely hiányában. Szinte minden áthaladó megbotlott benne, ezért gyakran kérte hozzátartozóimat, hogy legalább a sebesült lábát helyezték odébb. Ő sem érte meg az ostrom végét.

Egy másik súlyos betegünk volt Barlanghy rendőrtanácsos, aki egy bevetés alkalmával sebesült meg. Végtagjaiba és szemébe fúródtek az aknaszilánkok. Az orvosi konzílium megállapította, hogy az elgennyedt szemet el kell távolítani, mert különben a fel lépő szimpatikus gyulladás az ép szemet is elpusztíthatja. Tekintve, hogy kezdetben szemész akartam lenni, s volt is néhány hónapos gyakorlatom, a sebész főorvos úgy rendelkezett, hogy valódi szakorvos hiányában a műtétet nekem kell elvégeznem. Hiába tiltakoztam, hogy ilyen műtétet még sohasem bíztak rám. Azal szerelt le, hogy odaadta a szemészeti műtétan könyvet, s közölte, hogy másnap reggelig még van időm azt áttanulmányozni. Különben sincs más lehetőség. Tudva, hogy a műtét halogatása a beteg számára végzetes lehet, nem ellenkeztem tovább. A műtét lényege a szemmozgató izmok működésének fenntartása volt, hogy majd a gyógyult szemcsonk a műszem viselésére alkalmas-

sá váljék. A lelkiismeretesen betartott műtéti eljárásnak hála, másnap — nagy megkönnyebbülésemre — sikerrel mûtöttem meg a mély altatással érzéstelenített férfit. A későbbiekben is szemének gyógyulása zavartalannak mutatkozott, amit a mindennapos kezelés során örömmel tapasztaltam. Sajnos, egyéb sérülései miatt — hosszú szenvedés után szepsziszben meghalt. Akkor még nem volt antibiotikumunk, amely feltehetően segített volna rajta.

Kedvezőbb eredményről számolhatok be Karácsonyiné esetében, aki az ostrom első hetében sorbanállás közben, a háta mögött felrobbant akna szilánkjaitól vált szinte élõhalottá. A szilánkok ugyan nem jutottak el a nemesebb szervekhez, de nagyon sok sebet okoztak. A beteg a mindennapos kötészáltáskor szinte úszott a gennyben, s a gennyesedés mindig újabb és újabb szilánkokat lökött ki a roncsolt szervekbõl. A fiatal, egészséges asszony szervezete szerencsére legyõzte a fertõzést, és bár az ostrom végéig körülbelül 35 kilót fogyott, csontvázként ugyan, de élve hagyhatta el a kórházat. Rajta kívül is sok emberen tudtunk segíteni, de elszomorítóan nagy volt azoknak a száma, akik soha nem térhettek vissza családjukhoz, munkájukhoz. Azt szokták mondani, hogy a legsúlyosabb betegosztályoknak egy év alatt rendszerint annyi a halottjuk, mint az ágylétszámuk. Helyzetünket jól jellemezte, hogy az ostrom ötven napja alatt több volt a halottunk, mint az ágylétszámunk!

Sokan a piszkos ruhán át történt sérülés után gázödémát kaptak, közülük alig akadt megmenthetõ. Az önkéntes betegszállítók többnyire irtóztak az erõsen eltorzult hulláktól, és nem akarták elszállítani õket az egy emelettel feljebb lévõ halottas kamrába. Mikor az egyik kórteremben meghalt egy gázödémás férfi, akinek félelmetesen felpuffadtak a végtagjai, senki sem mert hozzányúl- ni. Kovács doktor felesége, hogy megszégyeníse a férfiakat, megragadta a hordágyat, amelyen a halott feküdt, és felszólította a körülötte állókat, kövessék a példáját. Miután továbbra sem akadt jelentkező, könyékig érõ gumikesztyűt húztam és megfogtam a hordágy másik fogantyúját. Ketten, nehezen bár, de felvittük szomorú terhünket a halottas kamrába. Alig kapcsoltuk fel a világitást, mikor tompa csattanás hallatszott, a villany újra kialudt, s a mellettünk húzódó lépcsõházon hatalmas süvöltés közben végigvágott a légnyomás. A halott kis híján rám zuhant. Sötétben, néma csendben vártuk az elkövetkezendõket, de szerencsére nem lett folytatása a történetnek. Pánikszerû gyorsasággal rohantunk le a lépcsõn bombabiztos menedékhelyünkre. Késõbb tudtuk meg, hogy a Szentháromság utcai kijárat elé egy akna esett, ennek légnyomása ijesztett meg.

Javában dühögött az ostrom zivatara, amikor arra kellett döb- bennünk, hogy már alig van élelmünk. Hamarosan megbeszéltük, hogy sógorom, unokahúgom és én elmegyünk a lakásunkba, hogy az ott maradt, felfüstölt disznóhúst elhozzuk onnan. Mi-

helyt csendesedni kezdett a robbanások, lövések zaja, sietve elindultunk. Jenő sógor azonban pár lépés után visszaszaladt a kórházba, a jeges, halottakkal borított út annyira félelmetesnek tűnt számára. Mi ketten, Ági meg én, baj nélkül leértünk a bombák szaggatta lépcsőkön a Logodi utcára, majd lakásunkban sietve összekapkodtuk a megtalált élelmet, s hátizsákjainkba rakva, fordultunk máris vissza. A házak között bujkálva, a Lovas útra érve, egy Rata jellegzetes motorzaját hallottuk közeledni. Levágódtunk a házfal tövébe és onnan láttuk, hogy az úton felporzik a hó-a repülő gépfegyverének golyóitól. Nem tudtam, ránk lőttek-e vagy csak megszokásból ürítették ki a tárat, de a félelem belémhasított. Felugrottam és semmivel sem törődve, örülként rohantam a kórház kapuja felé, amit szerencsésen elértem. Ott láttam szegyenkezve, hogy 16 éves unokahúgom, aki nem tudott lépést tartani velem, szinte félájultan ekkor zuhan be utánam az ajtón. Mindketten megfogadtuk, hogy inkább éhen halunk, de ilyen utat nem teszünk meg újra. Pedig mégis sor került rá hamarosan.

Arra a kérdésre, hogy maradt-e még élelem a lakásban, azt kellett a feleségemnek válaszolnom, hogy igen, mert mindet nem tudtuk egyszerre elhozni, de többé nem is megyünk el érte. „Nahát — mondta ő —, ha a férfiak ilyen gyávák, akkor elmegyek magam.” „Majd meggondolod még te is” — vélekedtem, de nem válaszoltam. Másnap szokás szerint a sebesültekkel voltam elfoglalva és csak délben tudtam meg családtagjaimtól, hogy feleségem mégis hazament. Szörnyen megijedtem, hogy valami baja történhet és utána rohantam. Félúton befordultam a Lovas út és a Logodi utca között húzódó átjáróházba. A sötét lépcsőházban gyenge, reszkető női hang szólított meg: „Tessék mondani, jól megyek a Lovas útra?” Rögtön felismertem Julcsikám hangját és boldogan, hogy épségben találtam, megragadtam a kezét és amilyen gyorsan csak tudtunk, visszatértünk a kórházba. Menedék-helyünkön elmesélte, mennyire megdöbbenette őt is a pusztulás képe. A környező házak kisebb-nagyobb belövésektől roskadoztak, a Várba vezető hangulatos kis lépcsőket már-már a felismerhetetlenségig beborították a romok. Lakóhelyünk udvarára bomba esett, s ez megsemmisítette a vízvezetékét és a csatornahálózatot. A légnyomás összetörte lakásunkban az ablaküvegeket és bedöntötte a közfalak egy részét. A beáramló hideg a központi fűtés vezetékeit fagyasztotta széjjel. Bútorainkon, amit nem vitt el a légnyomás, vastagon állt a hó. Karácsonyfánk feldőlve, félig a romok alá temetve feküdt. Otthonunk teljesen lakhatatlanná vált. Mindez hidegen hagyott minket, mert egyedül a túlélés lehetősége foglalkoztatott.

A szörnyűségeknek azonban még mindig nem volt vége, megviselt idegeinket újabb és újabb tragédiák látványa és átélése terhelte. A Várban a Belügyminisztérium régi, vastag falai között vidékről menekült családok reméltek védelmet találni. Az egyik he-

lyiségben egy csendőrtiszt húzta meg magát feleségével és gyerekeivel. A hideg ellen nagy dunyhákba burkolóztak. Az épületbe becsapódó akna látszólag alig sebesítette meg őket, de a légnyomás a dunyhákat széthasogatta és a tollakat hatalmas erővel a bőrük alá préselte. Iszonyú látványt nyújtottak, mikor betámolyogtak a kórházba. Órák hosszat távolítottuk el testükből a tollakat, de ez már nem segíthetett rajtuk. Megfertőződtek, gázödémát kaptak és menthetetlenné váltak. A gázödéma fellépésének első jelére mind az asszonyt, mind a férfit amputálni kellett, de ez a heroikus beavatkozás sem segített, a fertőzést nem tudtuk megállítani. A mütöből kitolt és oda betolt házaspár utolsó találkozása drámai volt. A férfi még ép kezével megfogta felesége kezét és sírva annyit mondott: „Mindent köszönök neked, Isten veled!” Másnap már mind a ketten halottak voltak, követték már előbb eltávozott gyermekeiket. Az ostrom alatt olyan sok szenvedést és nyomorúságot megélt orvosok is mély megilletődéssel és részvéttel búcsúztatták el őket.

Volt még egy ennél szörnyűbb esetünk, amit míg élek, sohasem tudok elfelejteni. Egy gyönyörű, 16 éves kislányt hoztak be a kórházba, szörnyű égési sebekkel. Petróleumért ment le a pincéjükbe és egy lövéstől a petróleum lángra lobbant. Egész teste megégett, bőre olyan bronzszínűvé vált, mint amilyen a bronzszobrok patinája. Tökéletes idomai még fokozták ezt a borzalmas szoborszerűséget. Azonnal morfiumot adtunk neki nagy adagban — szerencsére még volt —, hogy enyhítsük iszonyú kínjait. Még az injekcióstű is meggörcbült, mikor áthatolt keményre égett bőrén. Borzasztó volt látni szenvedését, amely még egy órát tartott, míg a megváltó halál bekövetkezett.

Hamarosan Kánya Kálmán volt külügyminiszter, konzervatív politikus is bekerült kórházunkba. A 75 éves idős ember testi és szellemi erőit nagyon megviselték a történelmi idők fordulatai. Teljesen összetörve várta a közelgő véget. Az ostrom megszűnte után néhány nappal meg is halt. Mint hallottam, hatalmas könyvszekrényének fiókja szolgált koporsójával.

A kórház felett fekvő Ince pápa téren volt Kedvessy fűszeres boltja, akinek szemébe idegen test került, állandó szűrő fájdalmat és könnyezést okozva. Mikor felkeresett, az idegen testet el tudtam távolítani, csak a kötőhártya-gyulladását kellett tovább kezelni. Hogy fájdalmai nagyrészt megszűntek, 200 pengőt — valaha ez igen nagy pénz volt — akart nekem ajándékozni. Nem fogadtam el. A pénznek már nem volt számomra értéke, örültem, ha valakin eredményesen segíteni tudtam. Ám mikor a következő találkozásunkkor egy kiló cukrot hozott a gyerekeimnek, azzal hihetetlen, szinte kézzelfogható boldogságot okozott. Magam előtt láttam gyerekeim felderülő arcát, s szinte hallottam a fülemben a kisebbik hitetlenkedő ujjongását. „Apupa, nézd, cukoj!”

Hamarosan fiatal, alig húszéves német hadnagyot hoztak be a

bajtársai haslövessel. Azonnal bevittük a műtőbe és megoperáltuk. A laparatomia során kiderült, hogy a golyó átütötte a hólyagot és a rektumot, majd súlyos roncsolás után a sakrum mellett hagyta el a szervezetet. Összefoltoztuk a hólyagot és a rektumot és dréncső bevezetésével lezártuk a sebet. A sebesülés azonban a fellépő hashártyagyulladás miatt végzetesnek bizonyult. Két társa mellette virrasztott egész éjszaka, magam is többször felkeltem hozzá, megvizsgáltam. Lázás delíriumában szüntelenül rohamot vezényelt, rohamra indult. Szegény Werner Dallmann — most is emlékezem a nevére — a szörnyű és céltalan háború áldozata lett. Reggel a Bástya sétányon temették el jeltelen sírba. Szülei bizonyára sohasem tudták meg, hol fekszik fiatalon elpusztult fiuk teste.

Ahogy múlt az idő, a kórházban egyre fokozódott a zsúfoltság. A gyógyultak nem akarták elhagyni biztosnak látszó menedéküket, sőt hozzátartozóikat is becsempészték ide. Ennek a folyamatra nem lehetett útját állni. A higiénia mélypontra súlylyedt, a mellékhelyiségek levezető csatornája végleg eldugult. Elviselhetetlen bűz áradt mindenfelé. A legtöbben éjjel a szabadba szöktek ki szükségleteik elvégzésére vagy a vödörökbe gyűjtött ürülék eltávolítására. A vízszolgáltatás is megszűnt, csak annyi vizünk volt, amennyit a Kapisztrán téri víztárolóból éjszaka be tudunk hurcolni. A hiányos tisztálkodás következtében elharapózott a rüh, megjelent a ruhatetű. Sokan véresre vakarták végtagjaikat a fertőzés következtében fellépő, kibíratatlan viszketés miatt. Kinek volt már erre orvossága? A kötszerek, a gyógyszerek a legminimálisabb tartalékra csökkentek. Az élelmiszerek is fogytán, a betegek is csak egy-egy csésze levest kaphattak. Ebből a meleg levesből a gyerekeim is csak úgy részesülhettek, hogy cserébe a feleségemmel együtt vért adtunk a sebesültek részére. Pedig az éhezés és a sok munka miatt már mi is alig álltunk a lábunkon. A helyzet már-már kétségbeejtővé vált, amikor az ostrom 50. napján elterjedt a hír, hogy a németek az éjjel kitörést terveznek és annak sikere vagy összeomlása az ostrom végét fogja jelenteni.

Ezt a hírt egy sebesült német százados is megerősítette, akit szemsérüléssel hoztak be az utcáról. Miután megvizsgáltam és első segélyben részesítettem, megnyugtattam, hogy néhány napi pihenés után a behámosodás megindul, és akkor leveheti a kötést, újra látni fog. Kijelentette, hogy erre már valószínűleg nem lesz idő, mert a németek át akarják törni az ostromgyűrűt, és ő természetesen még ebben az állapotában is velük tart. Míg pisztoly van a kezében — folytatta —, addig belőle nem lesz hadifogoly. Hogy végül is sikerült-e valaha hazajutnia vagy ő is a Városmajor tömegsírjába került, ahová a kitörési kísérlet után elhullott katonákat temették, azt sohasem tudtam meg. Esélyei a nullával voltak egyenlőek.

Mint később értesültem, a németek kitörése a Várból február 11-én, pontosan 20 órakor kezdődött meg. Csak a legszükségesebbeket vitték magukkal és a jární tudó sebesülteket. A súlyos betegek ott maradtak a kötözőhely kazamatáiban magatehetetlenül. A lakosság köreiben az a hír járta, hogy a benyomuló szovjet katonák azonnal agyonlőtték őket. Hogy így történt-e, nem tudom. Az ostrom után azonban magam láttam, amikor csonttá soványodott hullákat dobáltak ki a német kötözőhelyről, hogy a Vár tövében egy tömegsírba elássák őket. Ugyancsak az ostrom után magam is részt vettem a kitörés alkalmával elpusztult rengeteg katona és a hozzájuk csatlakozott civil — köztük nők, gyerekek — temetésében is. Én csak az elpusztult fiatal életeket láttam, mindegy, hogy magyar, német vagy orosz volt-e az illető.

A kitörés előtt a kórház bejáratát homokzsákokkal falaztuk el, hogy a befejező harcok alatt senki se jöhessen már be. 1945. február 12-én a harcizaj elült, mély, mondhatni, tapintható csend vett körül bennünket. Elhatároztuk a bejárat feltárását, és a kapu fölé nagy vöröskeresztes zászlót tűztünk ki, remélve, hogy ezt majd tiszteletben fogják tartani a diadalittas győztesek. Feszülten várakoztunk az elkövetkezendőkre, visszahúzódva menedékhelyünkre, a raktárhelyiségbe. Egyszer csak két szovjet katona jelent meg a bejáratnál. Fiatal tatár az egyik, a másik csak valamivel idősebb ukrán lehetett. Egymás mellé sorakozva, dermedt félelemben fogadtuk őket. A tatár harsány hangon felszólított, hogy adjuk át neki az óráinkat, ékszereinket. Míg ez lezajlott, társa ránk fogta kibiztosított géppisztolyát. Egy szó sem hallatszott, míg a feszültséget egyszerre csak egy nő váratlanul felcsukló zokogása törte meg. Nem tudott már tovább uralkodni az idegein. A gyereksorból alig kinőtt fiatal harcos erre meghatódva megsimogatta őt. „Nye plasta” — mondogatta és zsebébe nyúlva két karórát nyomott a kezébe. Majd továbblépve, folytatta a zabrálást.

A következő napon végre hazatérhettünk otthonunkba. Romhalmaz volt a lakásunk, nem volt ennivalónk, de én mégis biza-kodtam, mert munkaképességem megmaradt, s ami a legfontosabb, enyéim is egészségesen vészelték át a megpróbáltatásokat. A szüntelen zaj, az állandóan hallatszó ágyú- és aknatűz megszűnt már. Ismét csönd, szinte halálos csönd ülte meg a várost.

Ebben a nagy csöndben hangzott fel esténként a férfiakból és nőkből álló orosz őrző különös, idegen dallamokat megszólaltató éneke, amely számomra egyszerre jelentette a békét, de jövőnk bizonytalanságát is.

CZIGÁNY GYÖRGY—
LUKÁCS LÁSZLÓ

Vásáry Tamással

Vásáry Tamás világhírű zongoraművész, karmester, a Magyar Rádió és Televízió Szimfonikus Zenekarának vezetője, főzeneigazgató. Hihetetlen a munkabírása; nagy felelősségtudattal, póztalan, természetes szenvedéllyel és áhítattal zenél — ma Budapesten, holnap Londonban vagy Amerikában. Svájc, Anglia, Magyarország egyformán otthona, mégis öröm, hogy most művészi tevékenységének java részét hazájában gyümölcsözteti. Csaknem száz híres zenekart vezényelt szerte a világon, zongoraestek, szereplések ezrei után is friss kedvvel, derűs lélekkel készül új és új feladatokra. Hajszolt ritmusúnak látszó életében jut idő írásra, olvasásra, sétára, filozófiai tündőzésekre is. A testi-lelki egészséget segítheti gyógyfürdő, gyógytorna, testedzés, de Vásáry Tamás Illyésnek ad igazat: legtöbbet érnek a gyógy-gondolatok...

Befelé fordít, vagy kinyit a zene? Egyéni vagy közösségi élmény-e?

— Mindkettő. Eszembe jut az unokaöcsém, aki tizenegy-néhány éves korában eljött hozzánk Svájcba, ahol a szüleimmal éltem, hogy egy kicsit franciául tanuljon. Hallgatta nap mint nap, amint gyakorolok, s én szokásom szerint zongorázás közben beszélgettem vele. Érdekelni kezdte őt a zene, s három hónap alatt megtanítottam kottát olvasni, sőt szert tett egy kis repertoárra, s így belépett a klasszikus zene birodalmába. Egyszer csak azt mondta: tudod, Tamás, számomra azért fontos a zene, mert általa értettem meg, hogy bennem mennyi és miféle érzélem van... Tudniillik az átlagember életében nemcsak a munkája, a napi tennivalók, de a nagy szerelmek vagy tragédiák is a mindennapok szürkéségébe degradálódnak. Tehát amit így átél az ember, az rendkívül sekély, szűk skálájú élményt nyújt csak. A művészet az, ami által fölfedezhetjük mélyebb érzéseinket, a bennünk bonyolultan lappangó jobb minőség lehetőségeit. Egyszerű dolog: ha együtt érzünk egy opera történetének hőseivel, átéljük e figurák sorsát, érzelmeit, könnyen rátalálhatunk önmagunkra, személyes létünk dolgaira. Olyanokra is, amelyeket köznapi nyelven nehéz volna elmagyaráznunk.

Borsos Miklós szerint nem a műveket kell magyarázni, azok magyaráznak nekünk.

— Így van. Ez az, amikor a zene is befelé fordít... A kifelé fordulás pedig az, amikor, akár előadóként, akár közönségként, részt veszek a zene megszületésében, mert hiszen minden hangversenyen újra és újra megszületik a mű; a hallgatóság, a közönség pedig lelkileg cselekvő módon alkotó részese lesz ennek a folyamatnak.

Hogyan szolgálja a zeneművet annak alkotója és előadója?

— A komponista és az előadóművész ugyanahhoz a forráshoz indul. Kedvenc történetem a zen buddhista mesterről szól. A növénydékei elmentek halálos ágyához, ő pedig nevetni kezdett. Megkérdezték tőle: „Mester, miért nevet?” Azt felelte: „Azon nevetek, milyen ostoba voltam egész életemben. Mert ott ültem a forrás part-

ján, és amikor jöttek hozzám, csészében adtam az embereknek inni, ahelyett, hogy azt mondtam volna nekik: menjetek oda a forráshoz.” Amikor Mozarttól, Beethoventől vesszük a darabot, akkor azt a közös forrást kell szolgálnunk, amelyből minden inspiráció ered. A vallásos ember azt mondja, hogy ez Isten, a panteista azt mondja, hogy a természet.

A forrás az az inspiráció, ami fölülről, egy magasabb dimenzióból érkezik hozzánk. Istenről és egyáltalán a magasabb dimenziókról nem tudunk pontos fogalmakat alkotni, mert szavaink mindig kevesebbek annál, amit vagy akit meg akarnak határozni. Innen kapta Bach és Mozart és innen kapja az előadó is az inspirációt. Tanulhatsz akár mennyit komponálni, zongorázni, az igazi nagy zenét nem te csinálod. Mindenki ugyanannyit gyakorolhat, dolgozhat, de amikor azt mondom, hogy ez nagyobb művész, nagyobb komponista, nagyobb előadó, mint a másik, az annyival nagyobb, amennyivel több inspirációt kapott. De ez tehetség, talentum, ajándékba kapjuk. Ha valami jól sikerül, akkor mindig az az érzésem, hogy ezt nem én csináltam. Én csak annyit tudok tenni, hogy kitisztogassam azt a csövet, amelyen keresztül ez érkezik.

Ez az inspiráció nemcsak a művészek kiváltsága, megtalálható minden emberben, akkor is, ha valaki nem művész. Abban, ahogy eszik, neveli a gyerekeit, beszél másokkal — mindenben fölsejlik, hogy kicsoda ő, hogyan nyilvánul meg magasabb énje az életében. E magasabb énünk, amely a magasabb dimenzióhoz tartozik, bele van zárva földi énünkbe, valószínűleg azért, hogy tanuljunk és fejlődjünk. Amikor meghalunk, akkor felszabadul. De amit igazán kapunk, azt felülről kapjuk. Amit embertársainktól kapunk, azt is magasabb énjüktől kapjuk.

Nagyon jól tudom, hogyan történik ez. Amikor kimegyek a pódiumra, akkor kis „egómat” veszélyeztetem. Azt, hogy esetleg melléütök, hibázok, s a kritikus majd megállapítaná, hogy Vásáry Tamás hibázott. És akkor elkezdenék vigyázni. Fischer Annie sosem volt óvatos. Én sokkal gyávább vagyok, sokkal többször megalkuszom: talán azért, mert elkezdtem félni, féltetni a saját kis bőrömet, ezért nem engedtem át magamon olyan spontánul azt az üzenetet, amit kaptam. Azzal teszek rosszat, ha a saját éneket helyezem előtérbe. A feleségem, amíg élt, mindig ott volt a hangversenyemben, és azzal segített, hogy koncentrált — de nem arra, hogy sikerem legyen, hogy jól játsszam, hanem hogy szolgálni tudjak, hogy keresztüljöhessen rajtam az üzenet, ez a felsőbb áram. Ebben ő azzal segített, hogy békét teremtett magában, meditációs állapotba helyezte magát. Az ő békéje megnyugtató, s akkor már nem magammal vagy a sikerrel törődtem — és jobban is játszottam.

*Ez az előadóművész
alázata?*

— Igen, az előadó ilyenkor az énjét áldozza fel. De nem a zeneszerzőnek, hanem a közös inspirációnak.

Hogyan hat ez az inspiráció a közönségre? És hogyan hat a közönség az előadóra?

— Áramkörhöz hasonlítanám: a komponistára és az előadóra ható inspirációban részesül a közönség, mert kell hogy legyen közönség. Én hiába játszom, ha senki nem hallja. Amikor az az ötven ember együtt ül, kialakul bennük egy közös vélemény, közös élmény, amiről ők maguk sem tudják, hogy milyen közös. Ahogy egyszerre veszük a lélegzetet, abban már ez benne van. Aztán amikor kimennek a szünetben, akkor már úgy beszélnek a koncertről, ahogyan illik. Addig, amíg nem az értelmükkel beszélnek, hanem a lelkükkel öntudatlanul hallgatnak, egyetlen közösséget alkotnak. Ez a közönség az igazi hozzáértő, az igazi szakember, bár külön-külön nem szakemberek. Ezért hat inspirálóan a közönség. Meggyőződésem, hogy akkor teljes az áramkör, ha ott van a hallgatóság is, mert végső soron nekik szól a mű és az előadás.

Ezt a közösségteremtő, fölemelő élményt nevezhetjük katarzisként?

— Igen. Ez a zenének a lényege, hogy amikor az ember hallgatja, kilép önmagából. Leveti a kis énjét és belemegy a nagy énjébe. Avval a bizonyos magasabb dimenzióval, az inspiráció forrásával kerül kapcsolatba. A klasszikus zene azért olyan nagy dolog, mert megmutatja, hogy mi minden van énbennem, tehát hogy ki vagyok én. Az emberek általában úgy élik le az életüket, hogy annak csak négy-öt nagy pillanata van: amikor szerelmesek, amikor megházasodnak, gyerekek születnek, meghal egy közeli hozzátartozójuk. Ritkán történnek drámai dolgok az ember életében, s a legtöbbjük nagyon kevés élménnyel beéri, pedig az érzéseknek végtelen a skálája. Gondoljunk csak az opera-irodalomra. Vagy a nyelvre, amelynek milliányi szava van, és abból néhány százat használnak. De akit a művészetek megérintenek, az rezonál rájuk, és új érzelmi rezgések kelnek benne. Nem is tudjuk, milyen gazdag a belső világunk. Egész életünkben csak rohanunk, és közben elrohanunk magunk mellett, és észre sem vesszük, mi minden van bennünk. Erre tanítanak a nagy szentek, a nagy gondolkodók, hogy ha az ember befelé néz, rájön, hogy végtelen kincsek vannak benne. A művészetek a saját magasabb énünkhöz vezetnek.

Vezénylés, zongorázás közben teljesen átalakulsz, kiszolgáltatottan kinyílsz, szinte beleveszel a zenébe. Nem félsz-e attól, hogy egyszer nem tudsz visszajönni ebből a — Menuhin kifejezésével élve — büntetlen ekstázisból?

— Érdekes kérdés. Valóban, a pódiumon az ember kinyílik, kitarja magát és ez olyan érzékeny állapot, amely után bizonyos értelemben becsukódni is fontos. Hiszen az előadóművésznek igazán érzékenynek kell lennie, de azután a kívülről érő hatásokkal szemben legyen olyan vastag bőre, mint egy elefántnak. A pódiumon történt kitarulkozás után el kell zárkózni érzelmileg a közönség, a kollégák, a kritika véleménye elől; a kitarulkozás túl érzékeny állapotában veszélyesen sérülékeny az ember. A szerelem ekstázisa is kitarulkozás, mégsem érzelmeink megtagadása, ha visszatérünk a józan és természetes állapotunkba. A kérdésben sejtetett aggodalom nagyon is releváns a színészekkel kapcsolatban. Én seregnyi színészt ismertem, aki valóban ottmaradt. Nem tudjuk, ki ő, mert már tehetetlenül s mindvégig szerepet játszik...

Nemrég a Zeneakadémián Gounod Szent Cecilia-miséjét vezényelted és Honegger Karácsonyi kantátáját. Világnézeted mennyire határozza meg zenész mivoltodat? Istenélmény-e számokra a zene?

— Én roppant vallásos nevelést kaptam: nagyapám (Baltazár Dezső) református püspök volt Debrecenben. Ez megalapozta gyermeki hitemet, s később kíváncsian tanulmányozgattam más vallások tanításait is, és nagyon erősen a misztikum felé fordultam. Hittem szerint halhatatlan szellem lakozik bennünk, ami Isten felé törekszik, Isten pedig bennünk arra, hogy magát általunk kifejezze, bennünk megnyilatkozzék. Ha allegorikus hasonlattal akarnék élni, azt mondanám, mi gyümölcssei lehetünk a Fának, de az akarat a Fában van, hogy a gyümölcs őt képviselje. Én a zenét, a művészeteket annyiban tartom értékesnek, amennyiben szellemiséget fejtenek ki. Érzelmeket és egy magas, szublimált értelem világát; én hiszek abban, hogy a lélek örök életű, s továbbfolytatja a földi léten túl is útját. Valószínű, hogy egyre magasabb tudatra jut bennünk az a valami, ami Istentől van, tehát egy igen dinamikus világ- és Isten-képet látok, mely állandó és élő folyamat a meg nem nyilvánulttól a megnyilvánulóig, a tudat egyre magasabb fokán. Ez az út Istenhez vezet. Hatalmas, óriási folyamatnak vagyunk részecskéi és részesei. Az állati állapot nem tud a halálról. Emberré az tesz bennünket, hogy tudjuk, megértjük: meg fogunk halni. Már egy ötéves gyermek is tudja, hogy ő meg fog halni egyszer. Ezután következhet az a stáció, amikor azt is felismerjük, hogy nem halunk meg, hanem életünk — örök életünk van. Ha rápillantasz az univerzum térképére, akkor látod, hogy elképesztően kicsik vagyunk, valahol a periférián, a tejútrendszer eléggé elhagyatott, sötét zugában... Más naprendszerekben legalább két nap van vagy több, a tejútrendszer a közepe felé egyre fényesebb. A mi életünknek a fele, ha nem több, sötétségben telik. Meggyőződésem, hogy magasabb intelligenciák, szellemi nívók és létformák vannak a teremtésben.

Minek tartod magad inkább: zongoristának vagy karmesternek?

— Én mindig dirigálni akartam, de egyszerűen zongora volt ott-hon és nem zenekar. Mihelyt alkalom nyílt arra, amit a sors sokáig nem engedett meg, akkor elkezdtem dirigálni. Gyerekkoromban a szüleimet nekem kellett eltartanom. Édesapám jobboldali politikus volt. Nagy Imrének volt a helyettese mint földművelésügyi államtitkár. Aztán mindenhol kizárták, neki tehát nem volt megélhetése. Én viszont kaptam ösztöndíjat a Zeneakadémián, és ebből éltünk. Nekem ezért mindig kitűnőnek kellett lennem, mert csak akkor kaptam ösztöndíjat. Ehhez járult az is, hogy jóval fiatalabb voltam csoportársaimnál: 13 éves fejjel kerültem a 17-18 éves akadémisták közé. 1955-ben gondolhattam először a dirigálásra. Egy párizsi versenyen nyert díjamból lemezeket vásároltam, csupa szimfonikus művet. Akkor hazajöttem és elhatároztam, hogy megpróbálok mindent. Az Operában éppen a *Lammermoori Luciát* csinálta valaki, és azt mondtam Tóth Aladárnak, hogy ez nekem nem tetszik. Megkérdezte, hogy én hogyan csinálnám. Én pedig csak úgy a levegőben eldirigáltam. Felajánlotta, menjek az Operába korrepetitornak. De akkor kitört a forradalom. Édesapám megalakította az új pártot, s néhány nap múlva bebör-

tönözték. Én akkor kimentem Nyugatra, és kintről tudtam a belga anyakirálynőnél elintézni, hogy édesapám kijöhessen először a börtönből, azután az országból az édesanyámmal együtt. Amikor pedig már kint voltunk, nem lehetett visszajönni. Én pedig tovább zongoráztam, s egészen 69-ig várnom kellett: akkor kezdtem el dirigálni. Addig nem jutottam hozzá. Egzisztenciát kellett teremtenem.

A dirigálást nemcsak a mesterségért szeretem, hanem az emberekkel való roppant izgalmas munka miatt is. Megismerni annyi embert és hangulatot, megfigyelni, mivel lehet kihozni a jót és a többet belőlük... Létrejöhet a zenekarban ülő sok különböző egyéniség között egy kollektív szellem. Amikor elkezdtem vezényelni, nagy csalódás volt, mert azt hittem, hogy csodálatos zenéket játszani mindenkinek élvezetes. Aztán kiderült, hogy a zenekari tagok utálattal jönnek oda, mert nekik ez a kenyérkeresetük. Rájöttem, hogy pszichológiailag egészségtelen dolog ez a mesterség. Mondj nekem még egy olyan mesterséget a katonaságon kívül, ahol folytatódik az iskola. Bemész, jön a tanár úr a pálcával. A zenész viszont nem azért megy zenésznek, mert azt akarja csinálni, amit valaki más mond neki, hanem amit ő szeretne. A karmester feladata, hogy a zenekari tagok jól érezzék magukat. Sok esetben a karmesterek füttyülnek arra, hogyan érzi magát a zenekari tag, csak az érdekli őket, hogy az ő zenekari karrierjük hogyan halad.

Hogyan él benned Kodály Zoltán emléke?

— Ő volt a legnagyobb egyéniség, akivel találkoztam. Több volt, mint zenész: mester, tanító, aki az egész embert akarta nevelni, de elsősorban önmagából hozta ki a maximumot. Nem ismerem más hozzá hasonló személyiséget. Lényé totalitására törekedett, szellemi, értelmi és fizikai szempontból egyaránt. A valóban legnagyobb művészeteket tanulmányozta. Mélyen vallásos ember volt, aki tényleg a forráshoz fordította a lelkét. Ezenkívül az értelmét is állandóan csiszolta, semmi fölöslegeset nem csinált. Mindennek megvolt a maga helye, értelme. A szellemi tevékenységet összekötötte a fizikaival. Testét haláláig edzette, sokat sportolt, elsősorban úszott. Megmutatta azt, hogy az öregedéssel nem feltétlenül jár együtt a betegeskedés. Attól, hogy művész, nem kell satnyának lennie, hanem ha egy kis időt fordít az egészségére, akkor több energiája marad a fontos dolgokra. Totalitásra törekvő ember volt, ezt az élet minden területén megmutatta.

Nagyon közeli kapcsolatban voltam vele, mert amikor kitelepítették a szüleimet, rendszeresen eljártam hozzá a lakására, és sokszor elkísértem a sétáin, a budai hegyekbe, és mindenről nagyon-nagyon sokat beszéltem vele. Ő volt az emberi példaképem, és rengeteget tanultam tőle. A műveit, mint zongorista, mind megtanultam, és eljátszottam neki.

Hogyan látod Kodály kapcsolatát Bartókkal?

— Annak ellenére, hogy Bartóknak nagyobb hatása van a zenetörténelemben, mint Kodálynak, Bartókra is nagyon hatott Kodály. Sok Kodály-hatás fedezhető fel műveiben. Például a *Concerto* utolsó tételére hatott a *Galántai táncok*. Sok olyat találni, ami előbb megvolt Kodálynál, aztán jött Bartóknál. Nagyon jó barátságban voltak. Bar-

Te nem itthonról tekintél Bartókra, talán egyetemesebb szemlélet jegyében ítélnétek meg: ötven év alatt mit változott ez a kép?

A kortársak megítélése, legyenek bármilyen jó szakemberek, eléggé bizonytalan. Ötven év után a nevét elfogadták, ez tény. És a zenéjét?

Persze rendkívül bölcs és érdekes konstrukció; úgy látszott, hogy a lehetőségek egész korszakainak nyit utat. S születtek is e rendszerre épülő nagy remekművek.

tók rendkívül tisztelte Kodályt, és Kodály is természetesen tisztában volt Bartók zenéjével.

— El kell mondanom egy kis történetet, amit nem anekdotának szánok. Feleségemmel Mexikóban voltunk, egy Beethoven-koncertsorozatot adtam. Ez Mexikóvárosban történt, ahol hideg volt, s ezért másfél órai autóúttal lementünk a melegebb klímájú vidékre, s ott egy kellemes hotelben pihentünk. Persze volt a hotelben zongora is, s reggelenként gyakoroltam. Egy idős bácsi hallván, hogy magyarok vagyunk, odajött hozzánk. Elmondta, hogy New Yorkban éltek, ahol a szomszédjuk egy magyar zenész volt. Kérdem: kicsoda? Azt mondja, biztosan nem ismerheti, elég szegény ember volt, jó, hogy épp éhen nem halt, s nem is csinált semmiféle karriert. Zongorista volt, meg komponálgatott. Mégis, hogy hívták, kérdeztem. Vállat vont. Bartók Béla. Ez a példa is sejteti, mekkora tévedés azt hinni, hogy az igazi tehetség előbb-utóbb érvényesül. S hogy a sikert még Bartók meg nem alkuvó, befelé forduló egyénisége is kívánta, az mutatja, hogy amikor Menuhin a Carnegie Hallban eljátszotta egyik szonátáját, s annak igazi, nagy sikere volt, akkor könnyek csillogtak Bartók szemében. Tehát a világ elismerésére még Bartóknak is szüksége volt, s bár szemérmes szigorúsággal elzárkózott, sokszor szenvedett az értetlenség miatt. Például óriási zongorista is volt, s ebben a minőségében szinte elveszett a világ számára. Egy-egy régi hangfelvételt előásunk, de mindez töredék, egy-egy darab szép kó a palotából... Zongoratanáromat, Hernádi Lajost faggattam annak idején, hiszen ő Bartók-növendék volt, hogy tudták-e igazán, kicsoda Bartók. A válasz szinte mindig: nagyon-nagyon kevesen tudták.

— Vannak ismerőseim, rokonaim, akik miattam eljönnek egy-egy Bartók-estemre is, s csodálkozva jelentik ki, hogy tetszett nekik a zene. Hogy nem is gondolták s most kezdik megszeretni. Bár nem értik. Sokan „rákényszerítik” magukat a hiteltelen igenre, mert félnek a „hozzáértó” világ megvetésétől. Pedig századunkban — be kell vallani — még mindig nagy ellenállás van a modern zenével, mondjuk akár Schönberggel, egyáltalán az úgynevezett atonális zenével szemben. A pentatónia, a népdalok struktúrája, az évszázadok alatt kialakult hangrendszerek valamiképp az ember biológiai adottságaiból fakadtak, arra épültek. Ez a fajta zeneiség — rezgés, összhangzás — az ember vérében van. A tizenkét hangos rendszer merő kitalálás.

— Mégsem pótolhatja szerintem az organikus harmónia-világot. Ez a kor megszerzett bizonyos technológiai biztonságot. Ha megnyomsz egy gombot Tokióban, Londonban vagy Pesten, egyformán kigyullad a villany, ugyanazt a televízióadást nézheted. Szinte vallássá tettük a materializmust, s fel sem merjük tételezni, hogy a korábbi korokban az ember valamit jobban tudott, bizonyos minőségek iránt érzékenyebb volt. Ez a jelen idő, a ma sovinizmusa; eredményeinket nemigen engedjük megkérdőjelezni. A balett, az talán tényleg korunkban érte el a tetőfokot, a zene azonban a Bach

és Bartók közti évszázadokban. Számomra a festészet csúcspontja az impresszionizmus, s ha a görög szobrokról beszélünk, az körülbelül négyszáz év művészete. S így tovább, ki beszél ma a flamand festészetéről? A zene Bachtól kezdve lett egyenlő az irodalommal, hiszen Danténak, Shakespeare-nek Bach és az utána jövő nagyok lehettek csak méltó társai. S talán egy magyar klasszikus a mi századunkban — Bartók.

Hogy látod ma a zene és az ember helyzetét? Összefügg-e a zene válsága az emberiség válságával?

— Az emberiség válsága magával hozza a művészetek válságát is. A nyugati világ dekadenciája sok rokon vonást mutat a hanyatló római kor dekadenciájával. Csak kifelé nézünk, és az anyagi javaktól várjuk a boldogságot. A produkciót és a haladást szent szavaként emlegetik. Pedig mindkettő csak arra jó, hogy az ember minél többet fölfaljon a világból. Ahogy Hamvas Béla mondja, rettenetes étvágyunk van, fel akarunk falni mindent.

Mi most olyanok vagyunk a földön, mint a rák az emberi testben. Ahelyett, hogy része lennénk a földnek, megesszük magunk alól, s ezzel végső soron magunkat is megsemmisítjük, mint a rák a testet. Ez elég csúnya és szomorú kép, de sajnos, igaz. Rossz irányban keressük a végső célt, az evolúciót: nem vertikálisan, hanem horizontálisan. Az emberiségre vagy valami óriási katasztrófa vár, vagy csoda fog történni, s az emberek hirtelen rádöbbennek arra, hogy rossz irányban keresnek. Miközben exponenciális gyorsasággal fejlődik az ember értelmi képessége, szellemi és morális szintje marad ott, ahol volt. Tehát egyrésztől óriássá nővünk, másrésztől pedig törpék maradunk. Ez azt jelenti, hogy az egyensúly megbomlik. Nehéz az ár ellen úszni, hiszen részei vagyunk a társadalomnak. Ebből következik, hogy csak azt tartják jónak, ami új. S ez a halála a mai művészeteknek, hiszen nem lehet mindennap újat alkotni.

A műalkotásnak természetesen kell megszületnie. Attól még nem biztosan jó valami, mert új, ez a két fogalom nincs szükségszerűen összekötve. Sokszor előfordul, hogy nem jó az, ami új. A művészeknek kiadták a rendeletet, hogy újat kell csinálni. A művész nem csinálhatja azt, amit akar, mert mindenképpen újszerűt kell alkotnia. Sokan vannak, akik csupa olyan dolgot csinálnak, amit senki más, valójában pedig semmit nem csinálnak. Az emberek pedig mindent bevesznek. Ez a dekadenciának a legmagasabb, pontosabban a legalacsonyabb foka. A mi társadalmunk elért a legmélyebb pontra. Nem tudom, hogy valaha a történelemben lett volna ilyen kultusza a csúnyának és az örültnek. A művészet volt az, ami többletet adott, olyasmit, amire rezdül a többi ember. Rövid távon pesszimista vagyok, hosszú távon azonban optimista.

HENRI BOULAD: HASZNÁLD SZABADSÁGODAT!

A világhírű katolikus teológus népszerűségét nemcsak rendkívül élvezetes és mély lelkiséget sugárzó előadásainak köszönheti, hanem áldozatos tevékenységének is, amellyel hazájában, Egyiptomban megszervezte a Caritas szeretetszolgálatot. Felkarolta a szegényeket és az elesetteket, és olyan lelkesedéssel igyekezett az egész világ figyelmét feléjük fordítani, hogy önfeláldozását Franciaország például magas állami kitüntetéssel jutalmazta.

Sokfelé járt a világban, sok katolikussal találkozott, és alighanem ezek az élményei alapozták meg rendkívül színes és mély előadásait, amelyek a filozófia, a teológia és a lelki élet területeit érintik. Nemrégiben megjelent kötete a huszadik századi gondolkodás egyik legvitatottabb és legnagyobb pesszimizmussal szemlélt kérdését veti fel: szabad-e az ember?

Lenyűgözően egyszerű és logikus érveléssel vezeti el az olvasót az igenlő válaszig. Kiindulópontja szerint a szabadság nem más, mint a felelős választás lehetősége: „Szabadságom abból áll, ha választhatom azt, ami vagyok és amilyen vagyok.” Az ember felülemelkedik a megváltoztathatatlan dolgok korlátain, tudatosan elfogadja őket, és cselekvő, teremtő életet él, ami szabaddá teszi. Elfogadja az isteni törvényeket, amelyeket nem tehernek tekint, hanem felismeri, hogy azok valójában saját belső törvényei is, amelyek az igaz emberi élethez vezethetnek el. Segítségükkel el tudja dönteni, mi a jó és mi a rossz. A legfontosabb törvény természetesen a szeretet, amely felemelhet az igazi, krisztusi szabadsághoz. Sokan félnek a döntés és választás lehetőségétől és felelősségétől. Nem mernek szembenézni a krisztusi keresztút kihívásaival, pedig csak akkor szabadulhatnak meg lelkük korlátaiktól, ha Krisztusnak adják magukat.

Boulad itt az IGEN és a NEM szabadságával ismerteti meg az olvasót. Szerinte az érett ember mások iránt érdeklődik, megérti és elfogadja őket, és biztonsággal ki meri mondani az IGENt. Az áldozat útján járva szabadítja meg önmagát, és jut el szabadsága végső értelméhez, a szeretethez. Aki a NEMet

választja, ettől a szeretettől fordul el, és örökre magára marad. Döntésével nemcsak saját sorsát befolyásolja, hanem az egész világot is, melynek ő is része. Ezért szólíthat fel végelemzésben a szerző minden embert: „Használj szabadságodat!” (*Szegletkő Kiadó*)

MONA KRISZTINA

KEDVES CSINSZKA! DRÁGA MIS! — Babits és Csinszka levelezése —

Kapcsolatuknak elenyésző nyomai vannak csupán az életrajzokban, irodalmi lexikonokban, a Babitsról szóló művek elemzései is közömbösnek mondhatók e vonatkozásban. Barátság volt-e köztük, amelyre voltaképpen mindketten vágytak, vagy szerelem, nem eldönthető. Nincs leírva egyetlen levélben sem, hogy mi volt Csinszka szándéka, ám az kétségtelen, hogy társa akart lenni Babits életének. Szerepjátzó hajlamának egész kelléktárárt mozgósította leveleiben s nem lehet véletlen az sem, hogy Babits egyszer hisztérikának nevezte őt. Levelei kitárulkozóak, érzelmekben bőven áradók, bár feltehetően őszinték. Érthető, hogy más akart, mint amit a beteg Ady utolsó éveiben a Veres Pálné utcai lakásban kapott. Ápolónőnek érezte magát mellette, pedig eredendően mindig ragyogni akart. A Babits-levelek — a költő rejtőzködő természetéhez híven — visszafogottak, feszélyezte őt ez a kapcsolat, olykor terhes is volt számára. Szabó Lőrincnek lehetett igaza, akit Csinszka Babitsnak „csúnya, szemüveges és kellemetlen fiú”-nak nevezett, s aki ezt írta naplójába: „Mihály Adynéval kibékült. Roppant ellenszenves és roppant vonzó nő.” Az itt közölt levelek 1919 tavaszán-nyarán és 1920-ban keletkeztek s arról tanúskodnak, hogy a sokfelé, irodalomra, politikára figyelni kénytelen Babitsot fölzaklatta a rázúduló érzelmi áradat. S bár szeretettel s nyilván nem hideg érzésekkel válaszolt, vagy éppen írt Csinszkanak, tapintatosan inkább távol tartotta magától a „Csinszkafiút”. Lényegében a Csinszka-Babits-kapcsolat mindkettőjük életében epizód volt. Emberi történet. Ömögukat keresték benne, ám tudnivaló, hogy szét-tartó utak nem találkozhatnak. Ez derül ki a

gondos és az irodalomtörténet számára — az életrajzi tények tisztázása céljából is — értékes levelezés közreadásából, a gondosan összeállított jegyzetekből s a kort és 1919-20 bonyolult viszonyait feltáró utószókból, Nemeskéri Erika színvonalas, értő munkájából. (*Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994*)

PÁLMAI KÁLMÁN

A DUNA ÉS AZ OLT HANGJAI

A magyar-román kulturális kapcsolatok lassú javulása az irodalom és a képzőművészet mellett az utóbbi időben a zenei életben is tükröződik. A közelmúltban a Kolozsvári Soros Alapítvány támogatásával, hazai kiadásban látott napvilágot a fiatal magyar és román muzikusokat tömörítő kolozsvári, de Budapesten is rendszeresen vendégszereplő Anonymus Együttes CD-je, amely magyar és román kortárs — a közép-, illetve fiatal generációhoz tartozó — zeneszerzők kamarakompozícióit tartalmazza.

Az album nyitószáma Cornel Taranu zongorára és vonószenekarra írt alkotása, a *Prolegomenes II.*, amely a 20. századi román zeneszerzés klasszikusa, George Enescu életműve előtt tiszteleg. A közel negyedórás, tizenegy egységre tagolódó mű előadását fölényes technikai felkészültség és árnyalt dinamika jellemzi; kiemelkedő a szólista, Nagy Ibolya virtuóz, differenciált zongorajátéka. Hollós Máté 1979-ben komponált lírai darabjában (*Dúli-dúli*) megragadó a két klarinét és a basszusklarinét hajlékony könnyedsége, a három hangszer párbeszédének érzékeny líraisága.

A mindössze huszonhét esztendőös Adrian Borza 1994 tavaszán befejezett darabja, a fuvolára és magnószalagra készült *Désintegration* a merész, formabontó zeneszerzői elképzelések tárháza. A mű — amelyet Filip Ignat igényesen, mély átéléssel szólaltat meg — a kollázs technika segítségével gyökeresen eltérő idősíkokat helyez egymás mellé; a századelő szecessziós stílusa, a kelet-közép-európai folklór és az elektronikus zene hatása egyaránt kimutatható. Hasonlóan változatos Dubrovay László tizenegy vonós hangszerre komponált *Concertója*, amelyben markáns diszszonanciák és szokatlan effektusok egyesülnek az európai késő romantika hangzásvilágával. Az Anonymus Együttes karmestere

és művészeti vezetője, a kolozsvári Magyar Opera dirigense, Szegő Péter zeneszerzői tevékenységét a jazz-ihletésű Bartók-remekmű címét (*Kontrasztok*) viselő kamaradarab reprezentálja, amelyben az afrikai és kelet-ázsiai dallammodellek, valamint a rézfúvósok és ütősök különleges hangszínkombinációi varázslatos atmoszférát teremtenek.

Az érdekes és színvonalas kortárs kompozíciók Pusztási Katalin zenei rendezői, illetve Korom Loránd és Adrian Borza hangmérnöki munkájának köszönhetően plasztikus hangtérben, kiegyenlített arányokkal, korrekt mikrofontechnikával szólnak meg. (*Hungaroton Classic, 1994*)

RETKES ATTILA

BÍRÓ FERENC: A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK MAGYAR IRODALMA

Bíró Ferenc csaknem négy és félszáz oldalas, nagyalakú monográfiája a 18. század második felének irodalmát foglalja össze, és saját több évtizedes kutatómunkájának anyagával együtt szintetizáló rendszerben adja elő. Könyve minden bizonnyal az 1990-es évek első felének legnagyobb szabású irodalomtörténeti vállalkozása. Hogy egy hosszan tartó kutatómunka mikor érik meg az ilyen-fajta összegzésre, az belső ütemezés kérdése, mindenesetre most egy bizonytalan, átmeneti korszakban, zűrzavaros eszmék kavargása közben jelent meg monográfiája, amikor az érdeklődés előterében éppen nem a felvilágosodás hajdani gondolatai állnak, amikor a könyvesboltok különféle miszticizmusokat, okkultizmusokat, különös vallási szekták tanításait terjesztő könyvekkel vannak tele.

A monográfia Csokonai pályaképével zárul, tehát néhány évvel átlépi a 19. századot, s a soproni evangélikus líceum rektorának, Ribini Jánosnak egy 1751-ben keletkezett és a magyar nyelv ápolására felhívó (egyébként latin nyelvű) szózatának említésével kezdődik. E jó fél évszázad (irodalom)történetét beszéli el a magyar történetírás legjobb hagyományait folytató értekező nyelven. Az értekezéstílusnak ezt a tudományági váltását (irodalomtörténész a történetírás diskurzusához fordul) a tárgy indokolja. Az irodalom, a literatúra fogalma a témául választott korszakban még mást jelentett, mint pár évtizeddel később s ennek feltárása, elemzése másképp

megy végbe, mint a későbbi korszakoké; sok olyan eszközt igényel, mely a társtudományok, a művelődéstörténet s az általános történettudomány birtokában van. Noha a kifejtés során nem maradnak figyelmen kívül a műfaj történeti szempontok sem, s ahol megjelenik a mai értelemben vett szépirodalom, ott az irodalmiság vizsgálatára is sor kerül, a megközelítés mégis elsősorban eszmetörténeti. Bíró Ferenc a 18. század közepén bekövetkezett társadalmi, gazdasági változások által lehetővé tett szellemi-kulturális átalakulásokból indul ki. A 18. század közepén a kulturálisan orientált (még meglehetősen szűk) magyar társadalom két, egymáshoz képest is elmozduló rétegből áll, a laicizálódó egyházi értelmiségből és a művelődő nemesség rétegéből. Az értelmiség a társadalomban, a nemesség a kultúrában akar magának új helyeket elfoglalni. Előtérbe kerül a nemzeti nyelv kérdése s evvel elkezdődik az addig egységes literatúrafogalom felbomlása. A literatúra korábban nagy gyűjtőfogalom volt, mely magába olvasztott minden írásos anyagot a szépirodalomtól a tudományokig. Most a nemzeti nyelv vonalán megkezdődik a szépirodalom lassú fejlődése, a latin pedig a tudomány nyelve marad. A szépirodalom (a szó maga csak sokkal később, a nyelvújítás után honosodik meg) főleg idegen művek fordításából áll, a latinul íródó tudományos munkák viszont megtelnek a nemzeti ügyekkel kapcsolatos kérdésekkel. Ebből a furcsa helyzetből nő ki a magyar felvilágosodás. Bíró Ferenc két nagy körben járja körül. Előbb a történeti kifejlődését elemzi, a késői barokkal és Faludival kezdődő szakaszt, aztán a nemesi irodalom újraerősödését egy portréláncolatban veszi sorra (Haller Lászlótól Fekete Jánosig) s ezt követi a felvilágosodás áttöréséről szóló nagy fejezet, Orczy, Bessenyei, Barcsay, Anyos, Báróczi pályaképe. Ez a könyv történeti-irodalomtörténeti első köre. Ezután egy tematikai kör épül a téma köre: előbb az eszmék, majd a műfajok vizsgálata. Az eszmékről szóló részben olyasmikről esik szó, mint a nyelvkérdés, az irodalom és a filozófia kapcsolata, a vallásosság szerepe. A műfajokat tárgyaló — szorosabban irodalomtörténetinek számító — könyvrész a kötet terjedelmének valamivel több, mint felét foglalja el. A regényről, a színműirodalomról és a költészetéről szól. (Akadémiai Kiadó)

KENYERES ZOLTÁN

398

STANISLAW VINCENZ: TÁJAK-TÖRTÉNELEMMEL

A nálunk kevésbé ismert lengyel író esszé- és szépirodalmi munkáiból ad válogatást a Jelenkor Kiadó Kis-Európa sorozatának új darabja. A kiadás a Soros-alapítvány East-East programjának támogatásával készült el. Vincenz esszéinek időszerűségét jelzi a sorozat és a program léte; azt valószínűsít meg, amit az író sürgetett: a közép-európai népek közeledését, kulturális cseréjét. Európa jellegzetessége a sokszínűsége alapuló egység, a földrész erejét a regionalitás alapján létrejövő megújulás adja. Vincenz arra figyelmeztet, ha nem érdeklődünk egymás iránt, ezzel saját magunkat becsüljük le. Ha létrejön a cserén, egymás megismerésén nyugvó szellemi közösség, akkor a xenofóbia is lehetetlenné válik.

Az író élete maga szolgált példákat a kulturális csere megvalósítására. 1939-ben Magyarországra menekült, s 1946-ig élt itt. Eközben igyekezett kitörni az idegen státusból, nyelvünk, kultúránk megismerésére törekedett. Ennek eredménye *A táj mint a történelem háttere* című esszéje, mely az itt látott tájakról szól. A táj a történelem háttere, meglétével formál, de eredmény is, magán viseli az itt élő emberek életmódjának nyomait is. A Duna jelkép, tükrözi a különféle emberek különböző életmódját, de a különbözőség mellett az összefogást is szimbolizálja.

A tolerancia, a másság elfogadásának jegyében íródtak a hasszidokról, a kolomeai zsidókról írott esszéi. A kötet az *Egy hegyi tanya krónikái* című írás zárja, melyben egy letűnt életformának állít emléket nagyapja alakja felidézésével. A nagyapa igazi gazda, a tájjal, természetel harmóniában élő ember. Az ipari társadalom által még nem fertőzött világ az udvarháza, ahol olyan emberek laknak, akiknek a szíve fel tudná melegíteni az egész tájat. Ahol látszólag semmi nem történik, „csak” felvirágozik az egész vidék. Ahol nem fontos a haladás. Ahol a nagyapa unokája anyyira szereti a természetet, hogy titkon arra vágyik, egyszer majd ő is ló lehet. Az unoka számára (akinek alakjában az író magát rajzolja meg) mégis legtöbbször a nagyapával folytatott beszélgetések jelentették. Ezek alkalmával a nagyapa egyetlen dolgot akart megtanítani: a beszélgetést. A türelmet, az elfogadást. Hogy hallgassuk meg a másikat. Szükségtelen mondani: a kötet egészének ez a legfőbb tanítása. (Jelenkor, 1994)

LIPTAI CSILLA

KÉT KÖNYV DÉRY TIBORRÓL

1994 októberében volt Déry Tibor születésének századik évfordulója. Erre az alkalomra a jeles Déry-kutató, Botka Ferenc két művel is tisztelgett az író emléke és műve előtt. Az emlék szó itt talán kissé anakronisztikus, hiszen nyugodtan szólhatunk Déryről ma is úgy, mint kortársunkról, aki formálta és szentvedte napjaink még alig múltba tűnt jelen idejét. Az egyik könyv a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kiskönyvtára sorozatban *Megnyugodva és megbékélve* címmel, „Tollvonások Déry Tibor arcképéhez” az írás jellegét minősítő alcímmel jelent meg. A másik könyv borítóján az író arcképe mellett ez olvasható: *Kortársak Déry Tiborról* — interjúsorozat, amelyet Botka Ferenc készített és szerkesztett. Ez a kötet a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványa. A két műből a nagyívű írói pálya és életmű ma is élő, gyakorta érvényes mondandót hordozó jelenléte érződik és a szó kritikai értelmében való vitatottsága, irodalomtörténeti lezáratlansága.

A *Megnyugodva és megbékélve* kötet az író rejtett belső világát tölti ki intim fényekkel; gyerek- és fiatalkori meg későbbi emlékek a világ idegen tájairól éppen úgy helyet kaptak benne, mint az író által oly igen szeretett természet hanyag emberi kezelésének és pusztulásának mindennapos tényei. Mindezek a könnyedebb, publicisztikus, az olvasóhoz közvetlenül szóló „napok hordaléka” stílusmodorban. Botka pontos életrajzi nyomvonalon haladva egy vibráló, néha különcnek, olykor ellenszenvesnek látszó remek intellektusú író életének beszédes mozaikjait tárta olvasói elé, igen gondos, pontos filológiai munka eredményeképpen. A másik kötet főszerplői az író kor- és pályatársai Domokos Mátyástól Vásárhelyi Miklósig. Minden egyes interjú nemcsak valaminő Déry-portré, de a kérdezett — Déryvel más-más intenzitású kapcsolatban álló — önportréja is. Ezekből a beszélgetésekből kirajzolódik az író nagy formátuma, enyhén szólva zivatáros élete, jellemének nem egy ellentmondása, ötvenhatos szereplése, börtönévei, utolsó életszakasza. Kiemelkednek a rendkívül érdekes interjúk sorából is a Kosáry Domokossal és a Réz Pállal készülték. Kosáry mint egykori cellatárs irodalomtörténeti szempontból is jelentős emlékeket idéz a *G. A. úr X-ben* keletkezéséről, amelynek szövegét Déry felolvasásában, a börtönszoba ágya szélén ülve, elsőként hall-

hatta. Réz Pál mint a Déry-művek jó részének avatott szerkesztője s az író bizalmas barátja szeretné, ha Déryt újra olvasnák az irodalmi érdeklődésű olvasók, bár irodalmunk és kultúránk mai állapotában csak a csüggedését nem veszítette még el. Jogosan. Fény derül arra is, hogy a hajdan rajongó hívek némelyike realisabban látja az író gondolati és művészi értékeit. Mert nem kétséges, hogy az egyetemes magyar prózairás egyik nagy alakjáról szólnak Botka Ferenc beszélgetései. De nem kétséges az sem, hogy egy eljövendő Déry-monográfiának is ő lesz értő szerzője.

PÁLMAI KÁLMÁN

BAKUCZ JÓZSEF: MEGALIT

A magyar költősors sokféle fátumosságára jellegzetes újkori példa Bakucz Józsefé. Az 1929-1990 között élt alkotónak ez az első magyarországi kötete. Igazi és méltó síremlék is egyúttal, kiállításában is, tartalmában is. Hét kötet anyagát öleli fel, amelyek 1985 és 1988 között keletkeztek, s amelyeket hét emlékkönyvnek tekinthetünk, olyan megalitnak, amely a történelem előtti időkre utal, abban az értelemben mindenképpen, hogy e versek igazi történelme csak most kezdődhet meg.

A szerző 1956-ban távozott szülőföldjéről, s egy rövidebb párizsi közjátéktól eltekintve mindvégig az Egyesült Államokban élt és dolgozott. A párizsi Magyar Műhely kiadásában két kötete jelent meg (1968, 1973), s azóta ez a posztumusz könyv az első, amely méltón számot adhat a tehetségéről. A szakma természetesen ismerte, vagy inkább ismerni vélte őt, hiszen a művek összessége nélkül jóakarattal is lehetetlen az igazi értékelés. S e célhoz ad nagy segítséget, első jelentős lépésként e gazdag gyűjtemény.

Lehetetlen dolog egyetlen fogalommal jellemelni ezt a költészetet. Kétségtelen a neoavantgárd szemléletformáló hatása, könnyen beugorhat a posztmodern sok mindenre alkalmas fogalma, ezeknek az éveknek a Bakucz-verseire azonban sokkal inkább illő az önjellemzés: „az új-szenzibilitás a neomitikus költészet / egészen más/ korszaka Napja van felkelőben”. A mítoszok iránti érzékenysége régebbi keletű, a szenzibilitás radikális megmutakozása pedig elsősorban talán egy nagy hatású szerelemnek köszönhető.

Mint műszaki foglalkozású, a természettudományok iránt is fogékony embertől,

Bakucztól talán még inkább elfogadhatjuk azt a szemléletmódot, amely az egyetemesség eszméjét képviseli mind a makro- és a mikrokozmosz, mind az emberi történelem különböző dimenzióiban. Ez az eszme számára magától értetődően etikát is jelent, s bár úgy vallja, hogy „nincs rózsás labirint / és nem is volt soha”, reménykedik abban, hogy a lehetetlennek látszó legalább megkísérelhető. (*Magyar Műhely - Orpheusz*)

VASY GÉZA

BRACHFELD F. OLIVÉR: ÁRPÁD-HÁZI JOLÁNTA

Árpád-házi Jolánta aragóniai királyné neve nem ismeretlen a középkor iránt érdeklődők előtt. Spanyol földön Brachfeld F. Olivér (1908-1967) tette népszerűvé előadásával és könyvével (Barcelona, 1942, 1950), mely 1991-ben ugyanott katalán, 1993-ban pedig Szegeden magyar fordításban jelent meg; az előbbi a katalán autonóm kormányzat, az utóbbi az OKTK Magyarországtudatás-program anyagi támogatásával.

Brachfeld nem volt történész — bár 1957-ben spanyolul magyar történelmet adott közre —, s ezt el is árulja. Erzsébet szentté avatása kapcsán „lassú vándorútról a pápai kúriánál” beszél, pedig oltárra emelése csak három és fél évbe került. Szent Margitról szólva Assisi Szent Ferencet emlegeti, holott Margit domonkos volt. A magyar király küldötteit a még ki nem alakult címerrel, „koronás hármashalommal” képzeli el. Másrészt ilyen kijelentést is megenged magának: „Spanyolország földjén Jolánta boldog lehet. A magyarok közt sose lett volna az.”

Mindent összevetve szemléletes képet fest „a méltatlanul elfelejtett királynéről”, akinek históriáját „a megtestesült kötelesség történetének” minősíti. A korában ismert adatok felhasználásával, de a képzeletet is segítségül hívva jeleníti meg Jolánta Aragóniában töltött tizenhat évét. Jolánta I. Hódító Jakabnak, „sok asszony kedvesének” hites felesége s kilenc gyermekének anyja. Szó esik „a trónöröklés kényes kérdéséről — Jolánta eredetileg minden fiának koronát szánt az ország felosztása árán is —, a királyné végrendele-

téről és utolsó útjáról Vallbona de las Monjas („Apácaszépvölgy”) ciszterci monostoráig, ahol sírja ma is látható.

A magyar fordítás tele van nyelvi és tárgyi tévedésekkel. Egy kis ízelítő: érsekség, apátnő, szentelés, ispotályos lovag és III. Honorius helyett apátság, rendfőnök, avatás, gyógyító lovas és III. Orbán (!) olvasható. Lefordítja a Papa Luna kifejezést — „Holdpápa” —, pedig Luna a spanyol ellenpápa családneve. A pireneusi Cerdaña grófságot mindig összetéveszti Szardíniával (spanyolul Cerdeña). II. András cími között „Róma királya” is szerepel. Természetesen Ráma (értsd Bosznia) olvasandó. Ami pedig a „szicíliai herceget” illeti, a latin *siculus* meg a spanyol *siculo* valóban szicíliait jelent, de tudni illenék, hogy a magyarországi latinban a székelyeket hívták így. Hogy gróf helyett miért áll mindig herceg, titok. Mindenre felteszi azonban a koronát a teljesen félreértett Lope de Vega-idézet.

Anderle Ádám a szöveget jegyzetekkel egészítette ki és — nagyon helyesen — figyelembe vette a későbbi kutatások, így Vajay Szabolcs munkáinak az eredményét. Tévedés azonban itt is akad: az almogávarok nem a keresztes háborúban részt vevő aragón lovagok, hanem több helyen bevetett katalán és aragón zsoldosok voltak. Végül egy jegyzet szerint „a spanyol polgárháború a két totalitarizmus — a fasiszta és a kommunista ideológia — első nagy, véres harcát hozta. Ezek az ideológiák motiválták a két fél küzdelmét.” Manapság a történelmet igazán nem lehet így „leegyszerűsíteni”. Két nagy szövetség állt szemben egymással: az egyik oldalon kommunisták, szocialisták, anarchisták, katalán és baszk szeparatisták; a másikon a falangisták mellett karlisták, más konzervatív erők, a nemzeti egység és a centralizmus hívei. A katolikus főpapokat bizonyára nem a fasiszta ideológia ihlette, amikor „keresztes hadjáratról” beszéltek.

Örvendetes, hogy a József Attila Tudományegyetem Latin-Amerika Története kutatócsoportja munkakörét a spanyol-magyar témakörre is kiterjeszti, melyben nem kevés a tennivaló. A kiadványokat azonban sokkal nagyobb gonddal és hozzáértéssel kell elkészíteni. (*Szeged, 1993*)

RÓNAI ZOLTÁN

SOMMAIRE

- BÉLA SOMFAI: L'enseignement catholique sur la guerre et la paix
 JÁNOS SZÁVAI: La relativité de la paix
 PÁL BOLBERITZ: Vérité et péché —
 Un essai d'approche épistémologique du concept de péché
 JÁNOS PILINSZKY: Notes de Journal II.
 Nándor Gion et Carl Zuckmayer: Nouvelles
 Entretien avec Tamás Vásáry

INHALT

- BÉLA SOMFAI: Katholische Lehre vom Krieg und Frieden
 JÁNOS SZÁVAI: Die Relativität des Friedens
 PÁL BOLBERITZ: Wahrheit und Sünde —
 Versuch eines erkenntnistheoretischen Zugangs zum Sündenbegriff
 JÁNOS PILINSZKY: Tagebuchnotizen II.
 Erzählungen von Nándor Gion und Carl Zuckmayer
 Gespräch mit Tamás Vásáry

CONTENTS

- BÉLA SOMFAI: Catholic doctrine on war and peace
 JÁNOS SZÁVAI: The relativity of peace
 PÁL BOLBERITZ: Truth and sin
 JÁNOS PILINSZKY: Excerpts of his diary II.
 Short stories by Nándor Gion and Carl Zuckmayer
 Interview with Tamás Vásáry

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ; Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ
 A szerkesztőség munkatársai: JUTH LENKE, MORVAY EDIT

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT.; Felelős vezető: Fekete István igazgató

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 828,— Ft, fél évre 414,— Ft, negyed évre 207,— Ft egyes szám ára 69,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

